

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek

a regionális kutatások periodikus kiadványa, az észak-magyarországi regionális fejlesztés szakmai folyóirata

Megjelenik félévenként az Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, a Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi- és Iparkamara támogatásával.

A folyóiratban megjelent tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.

X. évfolyam 2. szám

www.strategiaifuzetek.hu

Felelős kiadó:

Prof.Dr. Kocziszky György
intézeti igazgató
Miskolci Egyetem Világ- és Regionális
Gazdaságtan Intézet, Miskolc

Szerkesztőség:

Észak-magyarországi
Regionális Kutatásokért Alapítvány
E-mail: emorka1@gmail.com
www.emorka.hu

A szerkesztő bizottság tagjai:

Prof.Dr. Benedek József	(geográfus, egyetemi tanár, az MTA külső tagja, Babes-Bolyai Tudományegyetem Földrajztudományi Kar, Kolozsvár)
Bihall Tamás	(közgazdász, elnök, BAZ Megyei Kereskedelmi és Iparkamara)
Dr. Elekes Tibor	(geográfus, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar, Földrajz Intézet)
Prof.Dr. Kerekes Sándor	(közgazdász, egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar)
Prof.Dr. Kocziszky György	(közgazdász, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet)
Dr.habil Kotics József	(kulturális antropológus, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar)
Prof.Dr. Vincze Mária	(közgazdász, nyugalmazott egyetemi tanár, Babes-Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Kolozsvár)

Főszerkesztő:

Prof.Dr. G.Fekete Éva (geográfus, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar VRGI)

Szerkesztők:

Dr. Lipták Katalin (közgazdász, egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar VRGI)
Siposné Dr. Nándori Eszter (közgazdász, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar VRGI)
Dr. Tóth Géza (geográfus, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar VRGI)

Technikai szerkesztők:

Baksa Sára, Serdült Balázsné

Nyomdai munkák

MAXIMA CS-A
Nyomdai és Kereskedelmi Szolgáltató Kft.

ISSN 1786-1594

Tartalomjegyzék / Contents

<i>G.Fekete Éva</i>	6
CROSSEDU: új gazdasági képzési kurzusok a régióban	
TANULMÁNYOK	
<i>Oto Hudec - Nataša Urbančíková</i>	17
Unlocking Potential of Social Capital in the Border Regions	
<i>Szakály Dezső</i>	32
Technológiai háború! – Miből készülnek a modernizáció rejtett kulcsai?	
<i>Martina Prochádzková</i>	46
Regional innovation networks from two perspectives – innovation as an essence of local development (The Case of Slovak region)	
<i>Ivana Hviždáková</i>	57
National Factors of Cluster Development and Management	
<i>G.Fekete Éva</i>	70
Foglalkoztatás bővítése a helyi elsődleges munkaerőpiacon	
<i>Iveta Korobaničová</i>	82
Marketing in Small and Medium Enterprises - A case study in Slovakia	
<i>Siposné Nándori Eszter</i>	90
Szegénység és boldogság-érzet területi különbségei Európában és a világon	
DIÁKKÖRI MŰHELY	
<i>Martus Bettina</i>	100
Hol van a (kor)határ? - A gyermekmunka következményei és megoldási lehetőségei	
<i>Czifra Laura – Mészáros Aranka</i>	116
A stafétabot átadása: avagy az újabb generációk megjelenése a munkahelyeken	
„MARGÓ”: Felhívás helyi gazdaságfejlesztési esettanulmány készítő versenyen való részvételre	123
<i>Horváth Ádám – Mihály Melinda – Supka Bálint</i>	124
A foglalkoztatás fejlesztésének lehetőségei a Fehérgyarmati kistérségben	
KITEKINTŐ	
<i>Győrffy Ildikó</i>	131
Tóth Géza: Az elérhetőség és alkalmazása a regionális vizsgálatokban	
<i>Benedek József</i>	133
Kuttor Dániel: Kelet-Közép-Európa változó gazdasági térszerkezetének modellezése	
<i>Summaries</i>	135

A kiadvány megjelenését az Európai Unió a HUSK /1101/1.6.1/0300 sz. projekt keretében támogatta.

Szerkesztői előszó
(Preface)

Észak-Magyarország és Délkelet-Szlovákia nem csak határos egymással, hanem számos közös vonással rendelkezik. Ezek részint közös történelmi múltjukból, az egymáshoz kapcsolódó földrajzi kistájából és országaikon belüli periféria-helyzetükből adódik. Mindkét területnek szüksége van a megélhetést és az életkörülményeket javító, innovatív gazdasági kezdeményezésekre, ezek kialakításához és menedzseléséhez pedig képzett gazdasági szakemberekre. A két régió meghatározó felsőoktatási intézményei érzik ezt az igényt és saját felelősségüket a probléma megoldásában. Ezért is kívánnak indítani a régió szükségleteinek megfelelő felnőtt képzési és felsőfokú szakirányú továbbképzési tanfolyamokat.

A Miskolci és a Kassai Egyetem kooperációja és a távoktatási forma miatt önmagában is újszerű képzés bemutatásának szenteljük folyóiratunk jelen számát. Bepillantást engedünk a képzés megalapozását lehetővé tevő projektbe, a kifejlesztett képzések tartalmi és formai elemeibe. A kidolgozott kurzusok néhány moduljához kapcsolódva – a későbbi képzést is segítő – tudományos cikkeket közlünk. Helyet adunk a helyi és térségi gazdaságfejlesztésben szárnyaikat bontogató hallgatók OTDK konferencián és a MARGÓ esettanulmány készítő versenyen nyertes írásainak is.

Reméljük, a Tisztelt Olvasó kedvet kap a képzésen való részvételre, ill. szívesen ajánlja azt saját köreiben, ugyanakkor pedig a képzések résztvevői haszonnal forgatják a tananyagokhoz kapcsolódó írásokat.

Miskolc, 2013.november 10.

Prof. Dr. G.Fekete Éva

G.Fekete Éva:

CROSSEDU: új gazdasági képzési kurzusok a régióban
A régió versenyképességét erősítő oktatási együttműködés a Miskolci és a Kassai Egyetem
gazdaságtudományi karai között
HUSK/1101/1.6.1

A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézete és a Kassai Műszaki Egyetem Közgazdasági Karának Regionális Tudomány és Menedzsment tan-
 széke közötti együttműködés már több mint egy évtizedre vezethető vissza. A korábbi közös
 projektek sikerei is bátorították a feleket abban, hogy 2011-ben pályázatot nyújtsanak be közös
 távoktatási kurzusok feltételeinek kialakítására a Magyarország-Szlovákia Határon Átnyúló
 Együttműködési Program 2007-2013 felhívására. A 2012 szeptemberétől kezdődő egy éven be-
 lül megvalósítandó projekt összesen 322.880 Euró támogatásban részesült. A vezető partneri
 feladatokat a Miskolci Egyetem látta el.

A két egyetem oktatói a projekt keretében a régió versenyképességének növelésében kulcs-
 szerepet játszó gazdaságfejlesztési szakemberek képzéséhez dolgoztak ki - a két országban pár-
 huzamosan meghirdethető - távoktatási tematikákat és az azokhoz kapcsolódó tananyagokat. Az
 európai uniós támogatás révén a tananyagfejlesztés mellett - a távoktatás infrastrukturális feltéte-
 leként - országhatáron átvívelő videokonferenciák tartásához szükséges eszközök beszerzésére is
 lehetőség nyílt.

A projekt céljainak megvalósulását mindkét országból négy-négy, összesen nyolc kistérségi
 partnerszervezet is segítette. Így részt vett a projektben a Zempléni Regionális Vállalkozásfej-
 lesztési Alapítvány, az Abaúji Gazdaság- és Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, a Cserhádi Tele-
 pülésszövetség, az Ózdi Vállalkozói Központ és Inkubátor Alapítvány, a Szepesi Regionális Váll-
 alkozási Ügynökség, a Királyhelmeci Regionális Vállalkozási Ügynökség és a Szövetség a Kö-
 zös Célokért (Rozsnyó, Rimaszombat).

A projekt eredményeként 2014. februártól a „Helyi és térségi gazdaságfejlesztés” témakör-
 ben három képzési kurzust indítunk.

A képzés célja

Olyan elméleti és gyakorlati ismeretek nyújtása, melyek birtokában a hallgatók képessé válnak:

- a. egyrészt a helyi foglalkoztatást, a helyi piacfejlesztést és a helyi hálózatok építését előtér-
 be helyező települési és kistérségi, közösségi alapú gazdaságfejlesztés;
- b. másrészt a térségi gazdasági klaszterek;
- c. harmadrészt saját kisvállalkozásuk
 működésének tervezésére és menedzselésére.

Speciális célunk a határ menti együttműködések elősegítése, az ehhez szükséges ismeretek át-
 adása és a kapcsolatépítés erősítése.

A képzés célcsoportjai

Az országhatár mindkét oldalán:

- a. vidékfejlesztési szervezeteknél, települési önkormányzatoknál, szociális szövetkezetekben,
 CLLD menedzsmentben, gazdasági tevékenységet is végző civil szervezeteknél dolgozók,
 vagy ott fizetett vagy önkéntes munkát vállalni szándékozók;

- b. gazdasági klaszterek létrehozását tervező, vagy már létező klaszterekben tagként működő vállalkozások menedzserei, illetve a klaszterek menedzsmentjében dolgozó, szakirányú ismereteiket bővíteni kívánó munkatársak;
- c. kezdő, különösen nő kisvállalkozók.

A képzés nyelve

A kurzust meghirdető szervezetnek megfelelően magyar vagy szlovák, de az írásbeli anyagok jelentős része angol nyelven is elérhető.

A képzés kurzusai és a megszerezhető képzettségek

1. „Helyi és térségi gazdaságfejlesztés” felnőtt képzési tanfolyam (távoktatásban, legalább középiskolai végzettséggel rendelkezőknek), igazolt kompetencia: „helyi foglalkoztatás-szervező” vagy „klasztermenedzser”.
2. „Helyi foglalkoztatásfejlesztési szakértő” felsőfokú szakirányú továbbképzés (távoktatásban, felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek), képzettség: „helyi foglalkoztatásfejlesztési szakértő”.
3. „Klasztermenedzsment” felsőfokú szakirányú továbbképzés (távoktatásban, felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek), képzettség: „Gazdasági hálózat- és klaszterfejlesztési szakértő”.
4. Kisvállalkozói tanfolyam (40 órás kontakt képzéssel, kezdő kisvállalkozóknak legalább középfokú végzettségűeknek).

A képzés tartalma

A kidolgozott 24 képzési modulból három képzési irány épül fel:

- a. a helyi foglalkoztatásfejlesztési
- b. a klaszterfejlesztési,
- c. az európai kisvállalkozási kurzusok.

A képzés moduljai

- I. Alapozó ismeretek: (1) Regionális gazdaságtan, (2) Társadalom térszerkezete, (3) Területi politikák
- II. Általános fejlesztési ismeretek: (4) Kommunikáció és lobbi, (5) Regionális tervezés és programmegvalósítás, (6) Team menedzsment, (7) Projekttervezés és megvalósítás, (8) Határ menti együttműködések szervezése
- III. Helyi gazdaságfejlesztési szakmai ismeretek: (9) Munkaerőpiac és foglalkoztatáspolitikák, (10) Integrált vidékfejlesztés, (11) Helyi foglalkoztatás-fejlesztés 1. (12) Helyi foglalkoztatás-fejlesztés 2. (13) Helyi foglalkoztatás-fejlesztési esettanulmányok
- IV. Regionális gazdasági klaszter ismeretek: (14) Regionális politika, (15) Innováció menedzsment, (16) Regionális klaszterek gazdaságtana, (17) Regionális klaszterek működtetése, (18) Klaszter-esettanulmányok
- V. Kisvállalkozói ismeretek: (19) Vállalkozás, (20) Kisvállalkozói adminisztráció, (21) Marketing, (22) Üzleti tervezés, (23) Pénzügyi ismeretek, (24) Válságmenedzsment.

A képzési modulok leírása

1. REGINÁLIS GAZDASÁGTAN

A közgazdaságtani elméletekben csak a XIX. század második felétől (az ún. telephelyelméletek kapcsán) vetődött fel, hogy a helynek, a helyi adottságoknak, valamint a térszerkezetnek meghatározó szerepe lehet a gazdasági folyamatok alakulásában. A regionális gazdaságtan tehát a közgazdaságtan relatíve új területe, amely egyrészt makrogazdaságtani (pl.: gazdasági növekedés, -fejlődés, -stabilitás, -felzárkózás), másrészt mikrogazdaságtani (pl.: vállalatok telephelyválasztása, vállalati hálózatoknak a gazdasági térre gyakorolt hatása, stb.) alapokra támaszkodik. A diszciplína önállóodásában jelentős szerepet játszott, hogy az 1960-as évek elejétől felerősödtek azok a folyamatok, amelyek a területi különbségek növekedéséhez vezettek.

A *Regionális gazdaságtan modul* célja a gazdaság térbeniségének és területi folyamatai törvényszerűségeinek megismertetése a hallgatókkal. Ennek érdekében az első részmodul a hely, a tér, a térszerkezet, térfelosztás fogalmait, a tér és idő kapcsolatát vizsgálja. A második részmodul a telephely fogalmát, a különböző telephelyelméleteket tárgyalja abból a megfontolásból, hogy adott hely-, ill. térség gazdasági kibocsátását a gazdasági szereplők telephely-választással kapcsolatos döntései alapvetően befolyásolják. A harmadik részmodul adott térség (régió) gazdasági növekedésével kapcsolatos összefüggéseket vizsgálja, ami egyike a regionális gazdaságtani szakirodalom állandó érdeklődésre számot tartó témáinak. A növekedéssel foglalkozó kutatások Adam Smith-től napjainkig széles ívű pályát futottak be, ami elsősorban azokkal a hipotézisekkel magyarázhatóak, amelyek szerint a növekvő felhalmozás növekvő felhasználást tesz lehetővé, ami a jólét alapja; a növekedés általában csökkentőleg hat a foglalkoztatási gondokra; a növekvő felhalmozás pedig jobb lehetőséget biztosít a társadalmi különbségek kiegyenlítésére. Emellett külön vizsgálatra érdemesek a területi változásokat szélesebb értelemben vizsgáló, a negyedik részmodulban megjelenő regionális fejlődésméletek Legalább ilyen gazdag szakirodalomra támaszkodhat a területi egyenlőtlenségek, ötödik részmodulban vázolt összefüggései. A bemutatott konvergencia vizsgálatok arra keresnek választ, hogy a gazdasági növekedés mennyiben járul hozzá adott régiók fajlagos teljesítménye közötti különbségek csökkenéséhez, ill. milyen esélyek vannak a szegényebb térségeknek, hogy belátható időhorizonton belül utolérjék a gazdagabbakat.

2. A TÁRSADALOM TÉRSZERKEZETE

Napjainkban a területi fejlődést mozgató erők között egyre nagyobb szerepet tulajdonítunk a természeti és kulturális változatosságnak, az emberi erőforrások minőségének, a társadalmi részvételnek. Éppen ezért a gazdaság területi folyamatainak és összefüggéseinek megismerése mellett a területfejlesztési beavatkozásokhoz elengedhetetlen a társadalom térbeni különbségeinek és adott régióra vonatkozó sajátosságainak ismerete.

A *társadalom térszerkezete modul* célja a társadalom térbeni megjelenése és szerveződése fő törvényszerűségeinek és az azok megértéséhez szükséges ismeretanyag elsajátítása.

Elméleti alapot és rendszerezett információs bázist kívánunk kialakítani az Európában zajló gazdasági és politikai folyamatok társadalmi-kulturális hátterének megértéséhez, a korunkra jellemző problémák beazonosításához. Áttekintjük a főbb demográfiai trendeket és jellemzőket, a kultúra (értékek, szokások, vallás, oktatás), a társadalmi szerveződések (család, szomszédság, települési közösség, civil szervezetek) földrajzi változatosságát és a gazdaság (főként a foglalkoztatás), valamint a regionalizmus (területi identitás és kormányzás) alakulásával való összefüggéseit. Készségfejlesztésre törekszünk a területi adatok elemzésében, társadalmi értelmezésében és növeljük a térszerkezeti vizsgálatok módszertanának alkalmazásában való jártasságot.

3. TERÜLETI POLITIKÁK

A közgazdaságtan az utóbbi 30 évben kezdi igazán felfedezni a teret. Részint, mert túlzottan felerősödtek, a globalizáció során még láthatóbbá váltak a gazdaság területi különbségei, mert felértékelődtek a területi erőforrások (az egyediség, a változatosság, a szűkös erőforrások térbeni elhelyezkedése), mert a fokozódó versenyben tér maga is erőforrássá vált (területi tőke). A területi politikák célja és feladata a tér adottságaihoz való alkalmazkodás, a tér / a területi tőke használata, valamint a tér, a területi tőke és a területi folyamatok alakítása. A beavatkozás nem egyéni célokat szolgál, hanem közérdeket.

A Területi politikák modul célja: a helyi és térségi gazdaság és a társadalom térbeli folyamataiba való beavatkozásokra és azok értékelésére való felkészítés a térszervezésre, területi fejlesztésre és a téralkotásra irányuló közpolitikák háttérének és irányzatainak megismertetésével, a jellemző politikai célok és eszközök beazonosításában és egymáshoz rendelésében jártasság elérésével.

A modul keretében a regionális tudományi és politológiai alapok, a területi politikák értelmezése, a közpolitikák között elfoglalt helyének áttekintését követően a tér szervezéséhez kapcsolódóan az államhatárok kezelésének, a közigazgatási területek kialakításának, a településhatárok alakításának és a településhálózat alakításának kérdéseivel foglalkozunk. Ezt követi a területi fejlesztési politikák (területfejlesztés, vidékfejlesztés és településfejlesztés) céljainak, eszközeinek és intézményeinek tárgyalása, majd a téralkotási folyamatok (a regionalizmus és a regionális identitás formálása) megértése.

4. KOMMUNIKÁCIÓ ÉS LOBBI

Mindennapi életünk szinte elképzelhetetlen kommunikáció nélkül. A kommunikáció napi szintű művelése ellenére is csak kevesen tudatosítják a folyamat fontosságát. Gyakran hajlamosak vagyunk megfeledkezni a kommunikáció jelentőségéről, minőségének személyiségformáló hatásáról. Megfelelő kommunikációval pedig sokszor ledönthetjük a láthatatlan falakat, simábbá tehetjük a boldogsághoz és a sikerhez vezető utat. A vele kapcsolatos tudás és a benne való jártasság szinte egyik napról a másikra képes megváltoztatni életünket. Bár a kommunikációt ösztönösen is az élet létfontosságú szükségletének tekintjük, tudományos alapelveit valójában elég későn kezdtük feltárni ...

A „Kommunikáció és lobb” tananyag azzal a céllal íródott, hogy szemléletes formában, változatos módon legyen képes olyan hatékony tudásátadásra, mely információra éhes társadalmunk modern tanulási igényeit a legmagasabb szinten igyekszik kielégíteni.

A tananyag öt modulból áll, melyek felépítése hasonló. A bevezető gondolatok után található elméleti részt fogalomtár, ellenőrző kérdések, majd a befogadást és a megértést segítő gyakorlatok követik. A tananyag irodalomjegyzékkel zárul.

5. REGIONÁLIS TERVEZÉS ÉS PROGRAMMEGVALÓSÍTÁS

Az Európai Unióhoz való csatlakozás megköveteli az európai uniós politikák értését és az azok megvalósításába történő bekapcsolódást. Az Európai Unió talán legátfogóbb közös politikája a Kohéziós, vagy Strukturális Politika. Ennek megértését segítik a regionalizmus belső összefüggések rendszerét tárják fel a Regionális gazdaságtan és a Regionális politika című modulok. E két tárgy gyakorlati kiterjesztéseként jelenik meg a regionális programozás és menedzsment.

A Regionális programozás és menedzsment modul elsajátításával a hallgató felkészülhet az Európai Unió Strukturális Politikájának gyakorlati megvalósításába való bekapcsolódásra, a területfejlesztés közreműködő- és munkaszervezeteivel való szakmai együttműködésre. A projektciklus menedzsment fázisait követve tekintjük át az egyes fázisokban adódó szakmai feladatok elméleti és módszertani háttérét. A tananyag első fele a tervezési, a második fele a menedzsment

további feladatainak ellátásához szükséges ismeretek, jártasságok és készségek kialakítására koncentrál. A tananyaghoz gazdag, a régió fejlesztési tapasztalatait beépítő gyakorlati feladattár kapcsolódik.

6. TEAMMENEDEZSMENT

Az ember „társas lény”, mondta Aronson, így nem meglepő, hogy minden ember munkájában és magánéletében a csoporttevékenység meghatározó színtér és élmény. A kutató híres könyvének címe gyorsan átkerült a köztudatba, bár korábban – évtizedekkel előtte - is sokan foglalkoztak e különleges jelenség, élettér, miliő vizsgálatával és elemzésével.

Csoportkapcsolataink színesek és sokrétűek, stabilak és változóak. Társas viszonyaink e csoportkapcsolatokból vezethetők le. A csoport nem egyenlő az emberek közösségével, mivel közösségi létükben olyan együttes élményeket élnek meg, amelyek különleges hatást gyakorolnak pillanatnyi cselekedeteikre és személyiségfejlődésükre egyaránt.

A szociálpszichológia tudománya csupán száz éves múlttal rendelkezik, de kialakulásában sok szállal kötődik más tudományterületek intellektuális fejlődéstörténetéhez.

A Teammendezsment tananyag a sokszínű elméleti beágyazásra építve, többszáz teammunka és 35 év moderátori tapasztalataira építve- mintegy kézikönyvként hasznosítható szerkezetben - összefoglalja a csoportépítés gyakorlati teendőit is.

7. PROJEKTTERVEZÉS ÉS MEGVALÓSÍTÁS

Az Európai Unió kiemelt fontosságú feladatának tekinti a különböző fejlettségi színvonalú térségek közötti diszparitások felszámolását, amelyre jelentős forrásokat biztosít. A források lehívása azonban nem automatikus; a pályázók rátermettségétől, a projektek előkészítettségétől, társadalmi-gazdasági megalapozottságától függ, hogy a rendelkezésre álló keretektől az érintettek mennyit vehetnek igénybe.

A Projekttervezés tananyag a pályázatiírók, kis- és középvállalkozások, a projektek megvalósítóinak felkészítését szolgálja; segítséget kíván nyújtani a forrásteremtéshez, a projektek menedzseléséhez.

8. HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK SZERVEZÉSE

Az országhatárok két oldalán fekvő területek közötti

Az országhatárok menti területek közötti együttműködések szükségszerűsége alapvetően két indokra vezethető vissza: (1) A határ menti térségek sok esetben olyan halmozottan kedvezőtlen adottságokkal rendelkező, periférikus térségek, amelyek perifériálétből való kitörését általános elmaradottságuk mellett speciálisan a határ mentiségből adódó tényezők is gátolják, (2) az országhatárok gyakorta egymással földrajzi – kulturális – gazdasági szempontból összetartozó térségeket vágnak szét, melyek közötti kooperáció úgy a térségek, mint az országok és az egységesülő Európa szempontjából elengedhetetlen.

A Határ menti együttműködések szervezése c. tárgy célja mindennapi gazdasági folyamatokban az országhatár szerepének, az együttműködés jelentőségének tudatosítása és az országhatárokon átnyúló programok kezdeményezéséhez és szervezéséhez elméleti és módszertani ismeretek nyújtása. Ehhez meg kívánjuk ismertetni a hallgatókat a határ menti együttműködések típusaival, eddig formáival, tartalmaival, tapasztalataival, az EU határ menti területekre vonatkozó stratégiáival és programjaival, valamint az együttműködés szervezésének földrajzi, jogi, gazdasági és szervezeti alapjaival.

9. MUNKAERŐPIAC ÉS FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA

A helyi foglalkoztatás szervezésében sem hagyhatók figyelmen kívül a munkaerő piac működésének alapvető törvényszerűségei, a felsőbb területi szinteken megalkotott foglalkoztatási politikák céljai és intézkedései.

A Munkaerőpiac és foglalkoztatáspolitikai modul célja: a munkaerőpiac alapvető szabályának, tendenciáinak megismerése, a legfontosabb munkaerő-piaci kategóriák elemzése. Sor kerül a munkaerőpiac elméleti alapjainak, az emberi tőke elméleteinek, a munkaerőpiac kategóriáinak és főbb szereplőinek bemutatására, a munkaerőpiac szerkezetének, legfontosabb szegmenseinek felrajzolására. A munkaerőpiac egyensúlyi viszonyainak elemzése közelebb visz a jelenlegi trendek megértéséhez, a következmények tudatosulásához. Külön fejezetben foglalkozunk a szociális és a foglalkoztatáspolitikai európai és hazai céljainak, eszközeinek, intézményeinek és programjainak alakulásával.

10. INTEGRÁLT VIDÉKFEJLESZTÉS

Az európai térben – hosszú depresszió után – a vidéki térségek felértékelődésének lehetünk tanúi. A népesség több mint felének otthont adó, a centrumoktól távoli, ám a természeti környezethez közeli, a természeti erőforrásokat és a sajátos kulturális értékeket őrző falvak és kisvárosok sorsának alakulása egész Európa, illetve országai jövője szempontjából is meghatározó. A vidéki térségekben élők életkörülményeinek a helyi erőforrások hasznosítására épülő fejlesztése pedig megköveteli az erre a feladatra felkészült helyi szakemberek széles körben való rendelkezésre állását és koordinált munkavégzését.

Az Integrált vidékfejlesztés modul célja a hallgatók felkészítése a vidéki térségekben zajló folyamatok megértésére és az e folyamatok befolyásolásához vezető intézkedések tervezésében, menedzselésében és értékelésében vállalt irányítói feladatokra. A vidékfejlesztés minden lényeges területét igyekszünk átfogni és a célokra, módszerekre, technológiákra, kialakult jó gyakorlatokra, innovatív megoldásokra, jogi szabályozásra, intézményekre és támogatási rendszerekre vonatkozó ismeretanyagot összefoglalni. *Jártasság* kialakítására törekszünk a vidéki térségek lehatárolásában, a vidékfejlesztéshez kapcsolódó jogi szabályozásban és intézményrendszerben való eligazodásban, a fejlesztés kistérségi, regionális stratégiáinak és cselekvési programjainak kidolgozásában, a nemzeti és európai vidékfejlesztési tervek, programok értékelésében, a vidékfejlesztést támogató pályázati alapok működtetésében. Fejlesztetni kívánjuk a kistérségi és települési fejlesztés intézményi kereteinek kialakításához, a vidékfejlesztési projektek tervezéséhez, menedzseléséhez és értékeléséhez kapcsolódó irányítói *készségeket*.

11-12. HELYI FOGLALKOZTATÁS-FEJLESZTÉS 1-2.

A napjainkat átfogó globalizáció erősítette fel a területi fejlődésben a korábban visszaszorult lokalitások szerepének felértékelődését. A „globális” gondolkodáshoz elengedhetetlen a társadalom tagjait közvetlenül körülvevő, mindennapi cselekvéseink keretét meghatározó lokalitás, annak globalizációhoz való viszonyulásának mélyebb megismerése, lokális lehetőségeink bemérése és az azok kiaknázására való felkészülés.

A Helyi gazdaság- és foglalkoztatás-fejlesztés modul célja a helyi fejlesztés szereplőinek, elméleteinek és gyakorlatának megismertetése a hallgatókkal, annak érdekében, hogy képessé váljanak helyi fejlesztési akciók kezdeményezésére, megvalósításuk menedzselésére és a beavatkozások hatásainak követésére és a helyi fejlesztési folyamatokba, valamint a regionális és nemzeti területpolitikákba való visszacsatolására

A tárgy második felében a helyi foglalkoztatás-fejlesztés elméleti és gyakorlati vonatkozásaira, valamint a helyi / kistérségi menedzsment néhány kiemelt feladatára fókuszálunk. *Jártasság* kialakítására törekszünk az önkormányzatokban folyó foglalkoztatási feladatok végzésében,

a térségi együttműködések szervezésében, a kistérségi tervek készítésében, valamint a helyi stratégiai értékelésében. Ugyanakkor meg kívánjuk erősíteni a kistérségi fejlesztés mindennapjaiban szükséges menedzserképességeket. A modul szemléletet formál és betekintést nyújt a települési és térségi fejlesztések általános módszertanába, a szociális gazdaság működésébe, felkészít a helyi stratégiák kidolgozására, a helyi szervezetek működtetésére.

13. HELYI FEJLESZTÉSI ESETTANULMÁNYOK

A tanultak elmélyítése, gyakorlati tapasztalatok szerzése és az innovációk adaptációjára való képesség fejlesztése érdekében elemezhető esettanulmányokat gyűjtöttünk össze, valamint a hallgatók maguk is lehetőséget és módszertani segítséget kapnak esettanulmányok készítésére. A helyi fejlesztési esettanulmányok öt témakörhöz kapcsolódnak: (1) Helyi vállalkozásfejlesztési programok (ZRVA, Szepsi inkubátorház), (2) Közmunka programok (Tiszaadony), (3) Önellátó- és öko-falvak (Hernádszentandrás, Rozsály, Túristvándi), (4) Foglalkoztatási paktumok (Pásztó, ZalAKAR), (5) Társadalmi vállalkozások (Bhim Rao Szendrőlád, Csereháti Kézművesek, Kristály-völgy Ajka).

14. REGIONÁLIS POLITIKA

Aligha van még egy köz-, ill. közösségi politika, ami olyan karriert futott volna be kontinensünkön, mint az un. regionális politika. Amíg néhány évtizeddel ezelőtt csak szűk szakmai fórumokon fogalmazódott meg az igénye, ill. vetődött fel az egyenlőtlen területi fejlődésből adódó társadalmi-, gazdasági konzekvenciák kezelésének szükségessége, addig napjainkban aligha olvasható olyan közigazgatással, regionális gazdaságtannal, területfejlesztéssel, területrendezéssel, ill. az Európai Unió-val kapcsolatos jelentés, elemzés, értékelés vagy határozat, ami valamilyen formában ne érintene regionális politikával kapcsolatos kérdéseket.

A *Regionális politika* modul ebbe az összetett, esetenként szövevényes, félreértésektől sem mentes, költségvetési hatásait tekintve jelentős közpolitika rejtjelmeibe kívánja bevezetni a hallgatókat.

Az első részmodul a modern állam kérdéskörével foglalkozik és bemutatja, hogy az utóbbi évtizedekben hogyan értékelődött fel a területi szint, ill. a területi szint és az állam közötti kapcsolat hatékonysága. A második részmodul az állam térszervező funkcióját vizsgálja, különös tekintettel a politikai- és gazdasági regionalizálás kérdéskörére. A fejezet definiálja a régió, regionalizáció és a regionalizmus (a történelem során változó) fogalmát. A harmadik fejezet a regionális politika fejlődéstörténetét tekinti át, míg a negyedik fejezet a regionális politika célját, eszközeit, módszereit és szereplőit mutatja be és vizsgálja annak közpolitikai jellegét. Az ötödik fejezet a regionális politika hatékonyságának kérdését tárgyalja. Ennek kapcsán két kérdésre keresünk választ: egyrészt mitől függ a regionális politika hatékonysága, másrészt hogyan mérhetőek a hatások.

A téma iránt érdeklődők számos magyar és idegen nyelvű könyvön, monográfián és folyóiraton túl az Európai Unió hivatalos honlapját, ill. annak a regionális politikával foglalkozó linkjét), valamint állandó és eseti kiadványait olvasva az EUROSTAT adatbázisában követhetik nyomon a regionális politikával kapcsolatos aktuális eseményeket.

15. INNOVÁCIÓ MENEDZSMENT

Az innováció fogalmát Schumpeter (1934) használta először, a gazdasági növekedés hajtóerejének tanulmányozása kapcsán. Ebben az időben egy - később világhíressé vált - magyar mérnök: Galamb Lajos, a Ford Műveknél a legendás T – modell továbbfejlesztésén dolgozott, mivel túlszárnyalták az évi 10 ezer darabos gyártást és készültek a 100 ezer darabos álmotár megost-

romlására. A párhuzamosan alkotó mérnököt és közgazdát az innováció folyamatai kapcsolják egybe.

A fogalom új tudományterület kialakulásához vezetett. A modern menedzsment tudományokon belül külön foglalkozunk a kreatív gondolat létrejöttének, a megvalósítás mozzanatainak és a széles körű piaci elterjesztés jelenségeinek tudatos, szervezett megfigyelésével, elemzésével és a kapcsolódó módszertanok kialakításával. Az innováció menedzsment jeles képviselőinek munkássága nyomán új irányzatok, iskolák fejlődtek ki, amelyek döntő hatást gyakoroltak a világ, gazdasági folyamatainak alakulására a XX. században.

Ma a paradigmaváltásokra való várakozás jellemzi a gazdasági szereplőket. Vannak ígéretes szakmakultúrák. A nanotechnológia, a genetika, a rapid prototyping mind, mind a jövő meghatározó technológia váltásának hordozója, az új innovációs karrier szektorok kialakulásának mozgatóereje lehet.

Az Innováció menedzsment tananyag az innováció menedzsment mai fogalmi rendszerét, elméleteit és módszertanait foglalja össze.

16. REGIONÁLIS KLASZTEREK GAZDASÁGTANA

Napjainkban a gazdaság tartós, hosszú távon fenntartható növekedésének egyik legfontosabb kérdése, hogy a vállalkozások többségét képező mikro-, kis- és középvállalkozások (ismerve adottságaikat) képesek-e bekapcsolódni az uralkodó gazdasági folyamatokba, igazodni az aktuális piaci kihívásokhoz. A gazdaságpolitika a választ a regionális klaszterekben találta meg. A klaszterbe tömörült kis- és középvállalkozások szerepe felértékelődik, piac- és tőkeszerző képességük, versenyképességük nő, ezért a klaszterek létrejöttét az Európai Unió kiemelt gazdaságpolitikai feladatának tekinti. Mindez indokolja, hogy a gazdasági hálózatok és a regionális klaszterek szervezése, menedzsmentje bekerült a felsőoktatási intézmények tananyagába.

A regionális klaszterek gazdaságtana tananyag öt részmodulra tagolódik. A gazdasági hálózatok fogalmának, a hálózatok funkciójának, gazdasági jelentőségének, a hálózatépítés logikai folyamatának körbejárását követően megtörténik a gazdasági klaszter fogalmának definiálása és a klaszterek lehetséges típusainak áttekintése. A harmadik részmodul a klaszterek létrehozásának hat lépésre tagolt folyamatát mutatja be, majd a tananyag az európai gyakorlatban az egyik leggyakoribb klaszterforma, a turisztikai klaszterek működési tapasztalatainak összegzésével zárul. Az ismeretek elsajátítását a tananyag végén glosszárium segíti.

17. REGIONÁLIS KLASZTEREK MŰKÖDTETÉSE

A klaszterek kialakulása és működése gazdasági háttérének megértését követően a klaszterek szervezésének és működtetésének mindennapi menedzsment feladatai kerülnek terítékre. A modul célja: a regionális klaszterek működtetéséhez kapcsolódó menedzser feladatok ellátására, a klaszterek irányítására történő felkészítés. A témakörök között szerepelnek a hálózatok és klaszterek szervezeti és irányítási sajátosságai, a klaszter szinergiák biztosítása, az információ- és anyagáramlás biztosítása a klasztereken belül (ITC és Logisztika), a klaszterek vezetése: személyi feltételek biztosítása, valamint a klaszterek fejlődésének, utóéletének menedzselése.

18. KLASZTER-ESETTANULMÁNYOK

A klaszterek működéséről, szervezésének feladatairól tanultak elmélyítése, gyakorlati tapasztalatok szerzése, a saját szervezet működésének jobb megismerése, valamint az innovációk adaptációjára való képesség fejlesztése érdekében elemezhető esettanulmányokat gyűjtöttünk össze, valamint a hallgatók maguk is lehetőséget és módszertani segítséget kapnak esettanulmányok készítésére. A klaszterekről gyűjtött esettanulmányok között szerepelnek: a magyar és nemzetközi klaszterek összehasonlítása (német klaszterek vs. magyar klaszterek), regionális iparág-

specifikus klaszterek vizsgálata (logisztikai klaszterek világszerte), oktatási klaszterek esettanulmány (Tudásrégió – A régi jó tudás), magyarországi potenciális klaszterek kialakításának lehetőségei

19. KISVÁLLALKOZÓI ISMERETEK

A Kisvállalkozói ismeretek modul a vállalkozás értelmezésével, a vállalkozó személyiségének jellemzőivel, a vállalkozók típusaival, majd a vállalkozások alapításával, működtetésével, ill. megszüntetésével összefüggő alapvető jogi és gazdasági ismeretekkel foglalkozik. Tanulása közben a hallgató bemérheti a kisvállalkozás indításához szükséges személyi és környezeti feltételeket és muníciót kap a kezdő kisvállalkozások előtt elő akadályok elhárításához.

20. KISVÁLLALKOZÓI ADMINISZTRÁCIÓ

A modul a már működő kisvállalkozások vezetéséhez, ügyviteli feladatainak és üzleti kommunikációjának ellátásához hasznos ismereteket foglal magába. Áttekintjük a kisvállalkozások számára kötelező szabályzatokat, ügyviteli előírásokat és az azoknak való megfelelést könnyítő segédleteket, szoftvereket.

21. MARKETING

Marketinget nem csak a nagy vagy a multi vállalatok kell, hogy folytassanak. A kisvállalkozás is szeretne eladni, el akarja érni ügyfeleit, fel szeretné kelteni, majd fenn akarja tartani azok érdeklődését. Ehhez ismernünk kell a piac alapl működését, a piaci jelenlét alakításának lehetséges módjait és eszközeit. A cég reklámozásához, a fogyasztókkal való megismertetéséhez rendelkezésre álló számos eszköz közül hármat emelünk ki: az online jelenlétet, az e-maileket és prospektusokat, valamint a PR tevékenységeket.

22. ÜZLETI TERVEZÉS

A kisvállalkozás működtetése döntések sorozatából áll: szinte minden percben különböző lehetőségek közül kell kiválasztani a megfelelőt, a számunkra legkedvezőbbet. Megfontolt döntésre csak az juthat, aki kellően tájékozódik, birtokában van a szükséges információknak, azokat megfelelően rendszerezi, elemzi, és mérlegeli választása lehetséges következményeit. Egy meghatározott probléma megoldásának, konkrét üzleti elképzelés kidolgozásának írásba foglalt folyamata az üzleti terv. Az üzleti terv készítésének lépéseibe kívánjuk bevezetni a hallgatókat. Szem előtt tartjuk azt is, hogy a kisvállalkozás finanszírozásában kulcsszerepet játszó hitelek és a pályázati támogatások megszerzésében is kulcs szerep jut az üzleti terveknek.

23. PÉNZÜGYI ISMERETEK

Az, hogy egy üzleti vállalkozás hosszú távon elbukik vagy talpon marad, azon múlik, hogy a vezetők képesek-e felépíteni és irányítani egy nyereséget termelő rendszert. A kiélezett nemzetközi verseny, valamint az egyre szigorodó jogszabályi környezet soha nem látott lehetőségeket és kihívásokat jelent a vállalkozások számára.

Az alapvető számviteli ismeretek mellett a legfontosabb kimutatások, így a mérleg, az eredmény-kimutatás és a pénzáram-kimutatás készítésére és értelmezésére fókuszálunk.

24. VÁLSÁGMENEDZSMENT

A kisvállalkozásoknál is elengedhetlenné vált a válságjelenségek előrejelzése, megelőzése, vagy megoldása. A válságmenedzsment az emberi és gazdasági veszteségek minimalizálására törekszik. A válság típusainak és okainak bemutatását követően a válság esetén szükséges teendőket, a válság- és kockázatkezelés technikáit ismerhetik meg a hallgatók.

A képzés megvalósításának módja és időterve

A képzés az első két képzési irányban távoktatásban, két szinten: felnőttképzés és felsőfokú szakirányú továbbképzés keretében valósul meg. A modulok anyagai mindkét szinten internetes felületen, a beiratkozott hallgatók számára átadott kóddal elérhetők. Ugyancsak az interneten, az oktatóval való interaktív kapcsolatban történik az ellenőrzés és számonkérés. A tananyag elsajátítását video-konferencia keretében, modulonként összesen 5 órában megtartott előadás és konzultáció is segíti. Lehetőség van a videokonferenciák kihelyezésére, saját technikai eszközökkel való elérésére, vagy a Miskolci Egyetemen személyes részvételre.

A felnőttképzés keretében bármely modul egyenként felvehető. A munkakör alkalmassági / kompetencia igazolás kiadásához a képzési irányhoz tartozó meghatározott 12 modult kell elvégezni.

A felsőfokú szakirányú továbbképzés két féléves, az alapozó, az általános és a szakirányokhoz tartozó modulokon túl gyakorlat teljesítését és szakdolgozat írását, ill. megvédését is megköveteli.

A kisvállalkozói képzés 5 munkanapon, összesen 40 órában valósul meg. A képzés értéke, hogy az oktatóval a képzés után is kapcsolatban maradhatnak, felmerülő kérdéseikre választ kaphatnak.

Számonkérés és teljesítményértékelés

A képzés minden szinten modulonként számonkéréssel zárul, jellege: írásbeli feladatsorok (on-line) megoldása. Az első két képzési irányban a kurzus teljesítésének feltétele továbbá a modul témájához kapcsolódó, önállóan elkészített, 5-6 oldal terjedelmű dolgozat beadása. A felsőfokú szakirányú továbbképzésen a szakiránynak megfelelő 40-50 oldalas szakdolgozat készítése és sikeres megvédése is követelmény.

A felnőttképzésben az egyes modulok sikeres elvégzését az Egyetem által kiadott *tanúsítvány*al igazoljuk. A felnőttképzésben a szakirányhoz tartozó összes modul 2 éven belüli sikeres elvégzése esetén helyi foglalkoztatás-szervezői vagy klaszterszervezői alkalmassági / kompetencia igazolást állítunk ki.

A felsőfokú szakirányú továbbképzést sikeresen elvégzők helyi foglalkoztatási szakértő, vagy gazdasági hálózat- és klaszter szakértő diplomát szerezhhetnek.

A kisvállalkozói tanfolyamatot elvégzők teljesítményükről a képzést szervező egyetem által kiállított tanúsítványt kapnak.

A képzés indítása és időtartama

2014. februárjától 2015. január végéig minden modult meghirdetünk, de képzési irányonként egyszerre csak legfeljebb négy modulra lehet jelentkezni. Egy év alatt a választott képzési irányhoz kapcsolódó összes modul elvégezhető.

A csoportok indítása a jelentkezők számától független, de a kihelyezett videokonferenciához, illetve a kisvállalkozói képzéshez legalább 10 fő adott helyszínről történő együttes jelentkezése szükséges és egyszerre maximum 4 helyszín bekapcsolását tudjuk biztosítani. (A videokapcsolat saját erőből való megoldása esetén a helyszínek száma növelhető.) Technikai feltéte-

lek hiányában az előadáson és konzultáción való részvétel a Miskolci Egyetem kijelölt helyisé-
gében teljesíthető.

Képzési helyszínek

A képzésbe a szükséges technikai feltételek teljesülése esetén bárholnan be lehet kapcsolódni.
A jelentkezések számától és a jelentkezők igényétől függően a választható/lehetséges videokon-
ferencia helyszínek: Miskolc, Ózd, Boldva, Encs, Sátoraljaújhely, Rimaszombat, Rozsnyó,
Szepsi, Kassa. További helyszínek legalább 10 fő jelentkezése esetén kapcsolhatók be.

További információ: www.crossedu.sk

Miskolcon:

Dr. Lipták Katalin, ME-GTK, Világ-és Regionális Gazdaságtan Intézet
liptak.katalin@uni-miskolc.hu
06-46-565-111/2023

Kassán:

Dr. Natasa Urbančíkova TUKE
natasa.urbancikova@tuke.sk

Tanulmányok

Oto Hudec - Nataša Urbančíková

Unlocking Potential of Social Capital in the Border Regions

Whilst the lagging regions may consider regional inequalities as a proof of regional unfairness, the well developed and successful might view the less developed regions as obstructing them in their movement to prospering. The differences aggravate often the social tensions based on ethnic, cultural, geographical, linguistic or religious differences, what is one of reasons to mitigate regional disparities. The mechanisms of regional convergence and divergence are well described, although there exist several other factors such as national factor of regional dependence or border factor that work as obstacles to spatial spillovers.

In a light of the recent theoretical research, regional growth depends on a number of external and internal qualitative attributes, formal and informal institutions, regional innovation system, knowledge base, social capital, innovation governance, etc. The attributes can be summarised for both regions by defining problem areas and Regional innovation system deficiencies based on (Tödtling, Tripl 2004, Cooke 2004, Asheim et al. 2007). Both regions show mixed characteristics of both old industrial (OIR) and peripheral regions (PR).

The border, national effect and lock-in factors are studied on the example of two border regions of Northern Hungary and Eastern Slovakia. Both of them are border regions, including the Schengen border with the Ukraine. In a comparison to quickly growing metropolitan regions of Budapest and Bratislava, raising regional disparities between the capitals and the north/eastern parts of the countries are typical after unlocking the regional potential in the open economic space of European Union.

From the economic point of view, both regions show up similarities such as heavy industry heritage, peripheral position to their metropolitan regions, similar level of regional GDP, similar degree of rurality – it means an expectation of the same problems and assumption of cross-border understanding. On the other side, the historical, cultural, political, legal conditions of trans-boundary activities make the development process of potential consistent economic space rather complex. The analysis of the circumstances, based on empirical study (interviews, focus groups) with a greater focus on Košice region, is giving several important answers about the existing social capital, regional cooperation, attitudes of the stakeholders, potential and ideas in the cross-border context of Northern Hungary and Eastern Slovakia.

Key words: regional disparities, social capital, cross border

JEL-code: R11

Modul: Cross-border cooperation

Introduction

The current situation in regional policy and regional disparities in the former communist countries (FCC), as a result of pursuing regionalisation, decentralisation, governance principles, regional policy creating and implementing, has unsurprisingly several features discrepant from well-established naturally grown western countries and regions.

The present discrepancies of FCC and western countries in functioning at national, regional and local level is definitely a result of a number of variables - but probably the weightiest is the heritage of centrally planned economies.

It is perhaps worth to add, there was not only one change that has broken up natural economic and societal development, but in reality two of them. The former one has changed the political and economic system from market to central economy. After 50 years of “successful” changing formal and informal institutions, the latter change to market economy has not been a change to previous stage, but again a deep-drawn change to a new system, bringing total and complicated transition into a new stage. The transition came to bring a hope of better life and freedom, accompanied by both enthusiasm and fears.

That externally led double change is probably the main source of prevalent way of thinking in post-communist European countries, with a less developed community life, regional partnership, looking at national or EU level as the external decision makers and a supply of financial sources.

Regional and local development is one of many new terms in FCC. In the centrally planned system of resource allocation, regional and city priorities and their financing were based on decisions at the national level, following strict top-down approach. Today, the responsibility for local development and physical planning is decentralised to newly established municipal governments. At regional level, rights and duties for development and planning were shifted to newly formed or reformed regional administration. Namely, EU requires the creation of sub-national institutions to administer its regional aid from all candidate countries as a precondition to EU accession. The legal liberty of strategic planning and local economic development granted to cities and regions has not been accompanied by the corresponding financial resources. The lack of resources at regional and local level has resulted in fictitious strategic planning development. The financial handicap has caused setting their priorities as analogous to the higher national level – the foremost potential sources of financing. The liberty of planning in the first post-communist decades has got more a form of strategic training than full or really implemented planning documents. The transition has brought to FCC, including the Slovak Republic and Hungary, also severe serious economic and employment-related problems.

By the early 1990s the former COMECON (The Council for Mutual Economic Assistance, former economic block of the FCC countries) common foreign relations of the post-communist countries dropped to a minimum level and they built concurrent cooperation with West-European countries (Gál, Rácz 2008). Market forces outcomes are evident in consequent spatial disparities and social stratification. There are numerous typical reasons for regional disparities in economic and social development – the essential factors for both Slovakia and Hungary are the proximity to western borders, urbanisation degree, diversification of regional economy, infrastructure quality, human and social capital level, entrepreneurial tradition, and historic-cultural background (Barta et al. 2005, McDermott 2002, Lorentzen et al. 1999, Hudec and Urbančíková 2007). As regards regional disparities, metropolitan cities and western regions have been generally much more successful, while the more eastern and rural regions are lagging behind. The metropolitan regions of Bratislava (Slovakia) and Budapest (Hungary) perform much better economically than eastern regions. Regions with higher innovation and proximity to poles of growth have had much better position in adapting to the new circumstances of the EU market.

The main identical facet of the economic structure and development of Slovakia and Hungary lies in the centre–periphery relationship. Both border regions of Eastern Slovakia and Northern Hungary have similar disadvantages - peripheral location at the Eastern part of Schengen border, limited proximity to poles of growth, unskilled labour market, relative transportation inaccessibility, high unemployment and poverty rate, etc.

The economic policy of both Hungary and Slovakia after 1989 is predominantly based on exogenous factors such as foreign investments, EU accession, EU structural funds, etc. The economic policy of incentives to foreign direct investment with yet decreasing support of research, development and innovation, would be expected to result in conservation of the communist industrial past, peripherality and lock-in. In a comparison to quickly growing metropolitan regions

of Budapest and Bratislava, raising regional disparities between the capitals and the north/eastern parts of the countries would be likely.

Several old industrial areas, narrowly oriented in production, suffer from a mixture of three negative lock-ins cluster (*Hassink, Shin 2005, Boschma 2003*):

- functional lock-in: inter-firm relationships,
- cognitive lock-in - a common negative world view,
- political lock-in - hindering renewal and restructuring.

Typically, domination of large companies is present, the self-sustaining coalition as well as lobbies for sectoral interventions active at a national or supranational level, more hindering than supporting the re-structuralisation processes, aiming at removing the incentives to supporting SMEs and thus paralysing competition and tranquillising large industries (*Hamm, Wienert 1989*). This is particularly motivating to study in the former centrally planned economies, where the industrial tradition has been injected in a big doses quite recently to testing their progress in avoiding negative path-dependent development. Restructuring was rather spontaneous, the interventions were aimed only at preventing or resolving social and economic collapse. This has led to both a strong, spatially uneven tertiarisation process, and the dominant role of foreign direct investment as a driving force of restructuring (*Lux 2010*).

Another kind of “national border lock-in” exists if taking into consideration the integration influence on cross-border regions. Optimistic economic opinion would expect EU integration benefits at a regional level, including regional integration. Nevertheless, there are a number of other factors or barriers respectively, hindering integration at regional level such as between the regions of Hungary and Slovakia (i.e. between two countries from former one Soviet-imposed Communist political-economic system). The main scope of the paper is to study:

- What is the improvement of two similar regions in the last 20 years within two different countries, what can we learn in terms of path dependence and lock-in?
- What are similarities and differences in their regional innovation governance and performance?

Cross-border innovation policy experiment

Traditional approach to innovation (early works of J. Schumpeter and others) has emphasized R&D as the origin and driver of a successful innovation strategy shaped by a mixture of institutional routines and social conventions. Ever more habitual behaviours embodying knowledge – often tacit in its nature, as well as aspects such as trust are viewed as being at the heart of the innovation process. This approach leads to the concept of social capital, understood as networks, norms and trust that facilitate cooperation for mutual benefit. Social capital increases, supports and explains the benefits of investment in physical and human capital. That aspect of innovation is particularly important when dealing with cross-border innovations. Thus as an appropriate tool a network of institutions based on a partnership is considered that fosters development strategies and to refer to the learning region concept as well as regional innovation system as a tool.

Since economic development can be understood as a process of innovation activities, innovation emerges as the engine of growth and the role of institutions is an essential variable, “the national innovation system became an important part of national industrial policies” (*Lundvall 1992*). Regionalisation process gradually changing over the time brings – in accordance with learning regions concept – new challenges such as change of the regional governance system toward more networking structure, embedding together cooperation and competition, away from hierarchical structures. Regionalisation accompanied by decentralization of power and resources leads also in Eastern Slovakia and Northern Hungary to a situation when regional (innovation) policies are supposed to start to play more important role.

The original idea of regional innovation systems (RIS) and regional innovation governance as policy tool in well developed regions aimed at overcome fragmentation of regional innovation has been tested also in the case of (any) peripheral and old industrial regions within European regional policy. Although there have been positive achievement in application of RIS tool in several regions, (Charles *et al.* 2000) showed the difficulties in achieving success in regions where some form of successful innovation system was not already in place. The European Commission built up broad institutional and information support on innovation and launched regional innovation strategy projects in several waves, enabling to get empirical results. Regional innovation strategies, operational programmes and measures in favour of research, technological development and innovation (RTD&I) or more generally 'competitiveness' have been designed and funded with the support of the Structural Funds since the early 1990s.

The creation of the cross border regional innovation strategy has been expected to play an important role in enhancement of the interregional and international cooperation and competitiveness. The creation of the common cross-border RIS represented rather exceptional opportunity to test and overcome the border barriers, to strengthen transnational and regional cooperation in the field of R&D and innovation and to exploit the existing capacities in a more efficient, integrated way. The bilateral RIS was under the preparation in the frame of „North Hungary and Košice Bilateral Regional Innovation Strategy Project - NORRIS” funded by EC within the 6th FP. In fact, it has stimulated cross-border relations at the expert level, but it has been realised in the border regions with a low knowledge flow between them, underdeveloped economic relations and rather strong national economic orientation.

A special survey methodology has been prepared in order to get the cross-border innovation activities as close as possible. Selection of the economic branches for the questionnaire survey in the East Slovak Košice region has been made according to following set of rules:

1. The branch's share in total employment.
2. The branch's location quotient.
3. Regional priorities
4. Assumption of innovation potential
5. Location and size (geographical and size principle, different size and location following representativeness principle as much as possible.

According to the survey methodology, the sample design resulted in 5 common branches of interest: machine industry, electrical and optical equipment, food industry, material production, energetic and environment industry. Both regions have chosen also own branches of their own interest. Identification of the branches of common interest has been followed by surveying companies, leading to comparison of regional business environments, encouraging trans-regional learning and exploiting the existing capacities. Also, within the cross-regional innovation strategy, three join projects have been chosen for financing:

- Forming of Regional Innovation Agency – Regional Innovation Centre association
- The establishment of a Science Park – High Tech Park association
- The establishment of a renewable energy interregional cluster

Until now, advancement invoked from the cross-border innovation strategy can be validated by the single activity – an initiative to build up cross-border research-driven cluster in the area of renewable energy sources funded under 7th FP Regions of knowledge (project acronym-KNOWBRIDGE) to be finished in 2012. This means, there is once again an EU external financing.

Nevertheless, another positive aspect of the cross-regional innovation strategy is that the research done within the regional innovation preparation can also serve as a basis for explaining the development of the border regions in their cross-border context.

Eastern Slovakia and Northern Hungary: two regions – same path?

There were several papers published dealing with the Northern Hungary and Eastern Slovakia border regions (*Frunzaru 2005, Hudec, Kol'veková 2007, Zsúgyel 2006*) and their prospects and barriers of a closer cross-regional integration. When looking at the map of Europe and European Union, both border regions of consideration are located on the EU Eastern periphery (Schengen border), being handicapped in their accessibility to markets and economic centres of gravity. The Eastern Schengen border shows a range of political, historical, cultural aspects with a considerable impact on the reference regions. The eyes and ears of people and economic activities after the accession of Hungary and Slovakia into EU have been set on into western direction. EU integration has been seen as the only rational solution for both countries supposed to result in economic growth utilising single market, free movement of people, goods, services and capital. For the regions such as Northern Hungary and Eastern Slovakia, the expectations of development are to a great extent (or too great extent) directed to drawing support from the structural funds.

Northern Hungary, located in the North-eastern part of Hungary, consists of three counties: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves and Nógrád, the administrative centre of the region is Miskolc. Northern Hungary takes over 14% of the territory of Hungary. Eastern Slovakia area covers almost one third of the territory of Slovakia, and consist of two self-governing regions – Prešov and Košice Region.

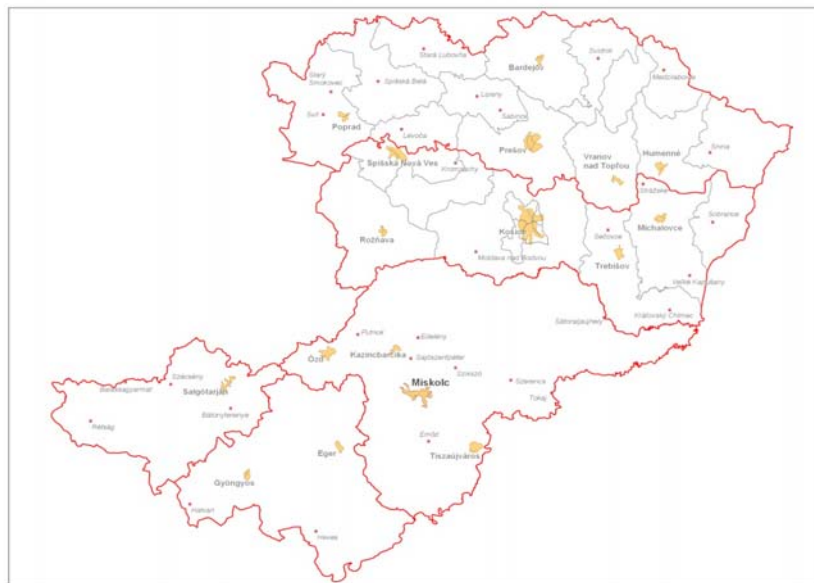

Figure 1: Northern Hungary and Eastern Slovakia.

The regions showed up similarities at the beginning of transition period (*Gál, Rácz 2008, Mezei 2005*):

- Heavy industry build in the socialistic era and its decline after 1989,
- Peripheral position to metropolitan region and EU markets and institutions,
- Centrally planned economy experience,
- Spatial and economic position in relation to metropolitan region,
- Similar level of regional GDP,
- High number of small municipalities, similar degree of rurality,
- Poor quality and structure of transport network,

- Air pollution caused by the economy structure,
- High risk of social exclusion, high level of Roma population,
- Universities located in a natural centre (Košice and Miskolc respectively).

In a light of the recent theoretical research, regional growth depends on a number of external and internal qualitative attributes, formal and informal institutions, regional innovation system, knowledge base, social capital, innovation governance, etc. The attributes can be summarised for both regions almost equally in the following table by defining problem areas and Regional innovation system deficiencies based on (Tödtling, Trippl 2004, Cooke 2004, Asheim et al. 2007). Both regions show mixed characteristics of both old industrial (OIR) and peripheral regions (PR). Although, there can be expected differences according to dissimilar and isolated development when comparing to western regions being in the similar category of mixed old industrial/peripheral regions.

Table 1: Northern Hungary and Eastern Slovakia regions dimensions and deficiencies.

No.	Dimension	Deficiency	OIR or/and PR
1.	Economy, and firms	specialised on mature industries, clusters missing or weakly developed	OIR +PR
		large firm dominance	OIR
	knowledge base	synthetic, engineering	OIR
2.	Innovation activities, networks and regional clusters	narrow technological trajectories, low level of R&D and product innovation	OIR +PR
		technological and / or political lock-ins	OIR
		domination and emphasis of incremental and process innovation	OIR +PR
3.	Universities - research organisations, education and training	oriented on traditional industries and technologies	OIR
		emphasis on technical skills, managerial skills and “modern“ qualifications often missing	
4.	Regional innovation system	national, top – down organised and forced – „innovation movement“	OIR
	knowledge transfer	some services available but in general “thin“ structure; lack of more specialised services, too little orientation on demand	OIR +PR
5.	Cross-border cooperation	Not supported, trans-national organisation of production in COMECON	-

Let us follow to characterise briefly the development of the regions across the dimensions in the table 1, with a special focus on innovation and cross-border cooperation. The research of similar/different development within two countries has been studied based on secondary statistical data and expert interviews in both regions realised in the spring 2010.

Economy, firms and knowledge base

There were several known and unknown factors at the beginning of the studied period predetermining the regions to their lagging in the European framework—distance to poles of growth, urbanisation level, economy diversification, infrastructure quality, the level of human and social capital, entrepreneurial tradition, historical and cultural background, etc. It is not surprising that during the transition period, capital cities and western regions have been generally much more successful, while eastern and rural regions are lagging behind—the question is, how they are able to react and utilise existing endogenous potential and exogenous opportunities. The result is of course also a picture of national and EU regional policy.

The economic development of the regions of interest can be illustrated by the standard regional GDP per capita at current market prices indicator in comparison to corresponding metropolitan regions - see the Figure 2.

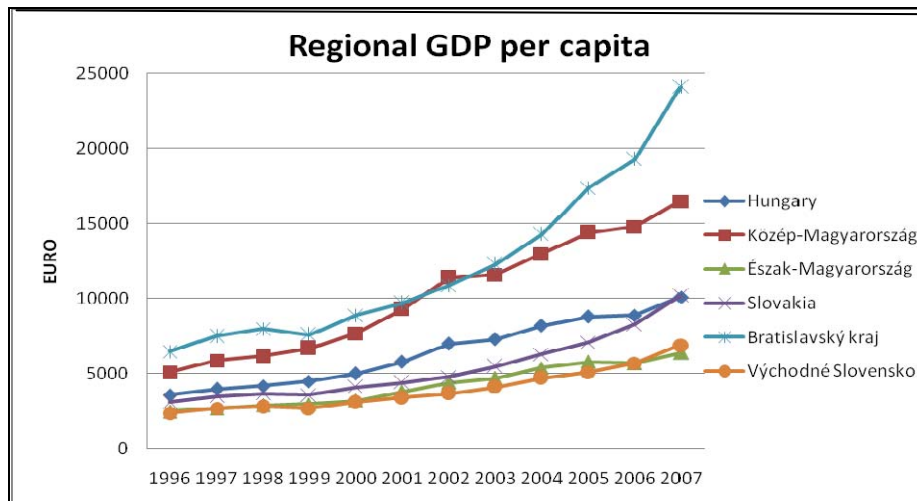

Figure 2: Regional GDP per capita at current prices.

Source: Eurostat 2010.

What is the preset relative position of the Eastern Slovakia (Východné Slovensko) and Northern Hungary (Észak-Magyarország) in the national context?

Before entering Bulgaria and Romania to EU, both Eastern Slovakia (SK04) and Northern Hungary (HU31) were in ranking of the EU25's 254 NUTS-2 regions among the ten lowest regions. Their position improved optically after the change from EU25 to EU27. Although the regional GDP per capita (at current prices) is increasing, the disparities to metropolitan, more urbanised regions - Bratislavský (SK01) and Közép-Magyarország (HU31) - are increasing. There is very similar relative development, at the end of the time series Eastern Slovakia is gathering the advantage from national economic growth rate. To compare the progress in records, several regional figures show only small differences of the regions in their metropolitan/regional relation. This explains, that however the regional and national policy has been, there is similar development. Both regions have low employment rate and high unemployment rate.

The basic economic comparison of the border regions is given in the following table 2:

Table 2: The basic economic comparison of Northern Hungary and Eastern Slovakia.

Region ID	HU10	HU31	SK01	SK04
GDP per capita in % of the EU average	66,3	25,9	96,7	27,8
GDP Growth Rate in %	5,75	3,02	5,81	4,48
Employment Rate in %	62,16	49,22	73,12	56,51
Unemployment Rate in %	4,61	13,37	3,39	13,20
Vehicles Density: number of passenger cars per 100 inhabitants:	34,40	23,38	39,24	20,04
Labour productivity in EUR per person	57 502	32 687	34 845	20 887

Source: Eurostat, 2010.

As regards regional economic structure, the industrialisation in 50-ties and 60-ties is still preserving in both regions -manufacturing of basic metals and fabricated metal products in the Eastern Slovakia and chemical industry and manufacturing of machinery and equipment in the Northern Hungary. Slightly higher specialisation is apparent in the Northern Hungary as it can be seen on the Figure3 and 4.

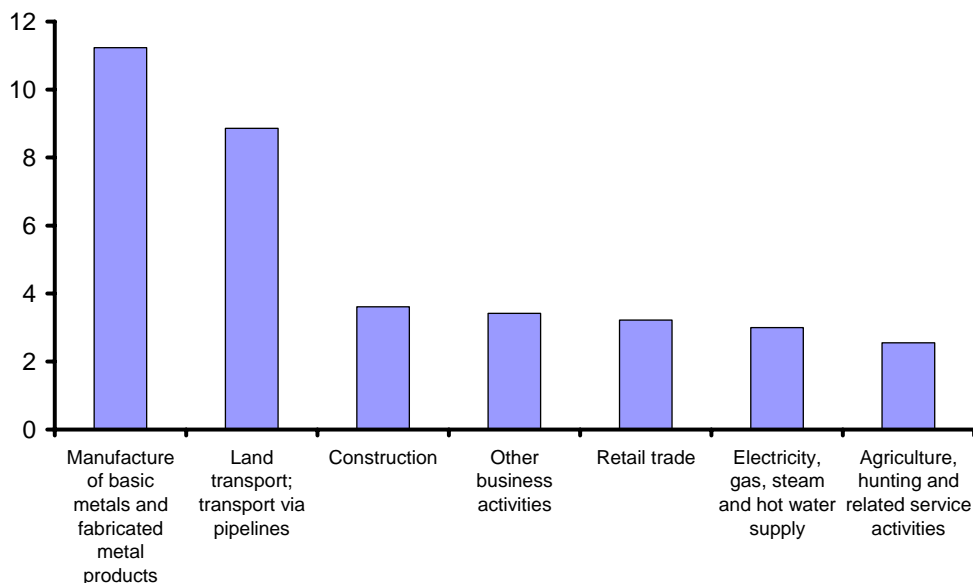

Figure 3: Branches in Eastern Slovakia according to the share in total employment.
 Source: Calculation based on National Statistics.

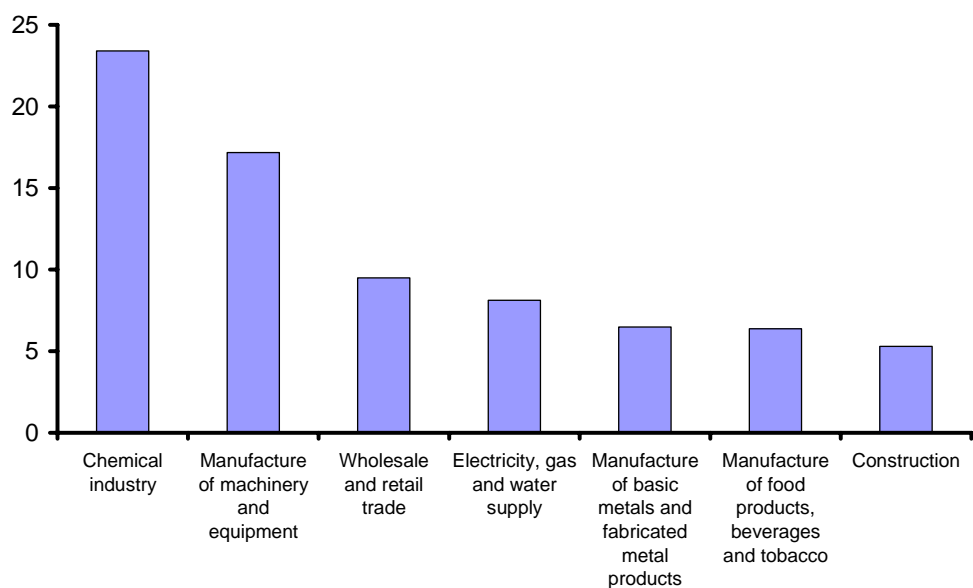

Figure 4: Branches in North-Hungarian Region according to the share in total employment.
 Source: Calculation based on National Statistics

After twenty years, both regions show only slight changing of their regional economic structure, following their dependent path. This has been caused mainly by the general tendencies during the transition period to keep unemployment rate as low as possible, utilising FDI in the privatisation period, based on the prevailing low wage rates. Nevertheless, there are new promising economic branches emerging in both regions that grow on the new roots in the fast growing prioritised sectors – ICT, creative industry in the East Slovakia region, renewable energy sources, etc. In the Northern Hungary, renewable energy sources firms has grown even to a well developed cluster form (ENIN), mechatronics, nanotechnology, etc. And there are several good practices of regional or bottom up character to be mentioned.

Currently, from 52 industrial parks in Slovakia only 3 of them are located in the East Slovakia. To compare, 165 supported projects have got the title of “Industrial Park”, 28 industrial of them located in the Northern Hungary. A very special case is the industrial zone in the village Kechnec, close to Košice city and Hungarian border. Small, self-starter municipality has set up the goal to attract investors and actually 2500 workers are employed in 12 companies, including Getrag Ford.

A good example of clustering is the ENIN cluster working in environment sector, bringing together activities in waste management, district heating, water supply, steel and chemical industry, forestry and real estate business.

Another institution located in Miskolc-Tapolca is Bay Zoltán Foundation for Applied Research - the largest non-profit applied research organisation in Hungary. The institution is focused on material and laser technology, nanotechnology, biotechnology, ICT, logistics and industrial production technologies. There is no similar, commercially oriented research institution in the East Slovakia.

In terms of path dependence and lock-in of the regional position and economic structure, large firms and old industrial economic structure prevail, although several new branches are promising in both regions. There are economic activities based on the former industrial knowledge leading to related areas within the technology trends such as logistics, nanotechnology, ICT, energy and environment sector. The expert interviews highlighted the shift of knowledge from ecologically harmful heavy industry production to energy and environmental sector. The low unemployment rate shows a lack of new working places and in relation to employment rate, labour migration to metropolitan regions and abroad. Both regions show cognitive lock-in especially in the rural regions with a high unemployment rate. That can be seen in a low voter turnout in all elections, tendency to vote for radical and populist solutions, paternalistic attitudes, etc. (Mezei 2005).

Innovation system, innovation policy, networks and regional clusters

Promoting innovative policy, regionalisation of national innovation system is a crucial task in both countries. The hopes of the R&D&I sector are partially associated with implementing the National Strategic Reference Framework 2007-2013 and a pressure from EU level.

Table 3: Main innovation policy challenges in Hungary and Slovakia.

Hungary	Slovakia
1. Weak RTDI performance of firms, low occurrence of cooperation in innovation.	1. Weak R&D system disables cooperation between academia and industry sectors.
2. Low occurrence of cooperation in innovation activities among key actors, multinational enterprises not sufficiently embedded in the NIS.	2. Underdeveloped system of innovation governance.
3. Potential gaps in the human resources for R&D and innovation activities.	3. Low shares of innovative enterprises limit competitiveness of the country.

Source: INNO-Policy TrendChart – Innovation Policy Progress Reports of Hungary and Slovakia. 2010.

The main regional features of the national innovation systems can be highlighted as follows:

Table 4: Regional features of the national innovation systems in Hungary and Slovakia.

Hungary	Slovakia
<ol style="list-style-type: none"> 1. Due to the centralised nature of the Hungarian policy, regional organisations do not play a major role in devising innovation policies. 2. The intensity of innovation cooperation among key national innovation system (NIS) actors is low. 3. Law on Research and Technological Innovation (Act CXXXIV of 2004) has been approved. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Development of regional systems of innovation, has been lagging behind. Slow progress of the policy measures aimed at establishing regional innovation centres. 2. Real powers of the Self-Governing Regions (SGR) are limited by their low financial resources. 3. No legal definition of and/or standards for the National System of Innovations, national innovation agency was created in 2007.

Source: INNO-Policy TrendChart – Innovation Policy Progress Reports of Hungary and Slovakia. 2010.

Regional innovation performance is not yet easy to measure at regional level. Nevertheless, at least available innovation scoreboard indicators show a similar indigence both at the side of inputs (R&D expenditures) and output (Patent Applications).

Table 5: Basic indicators of regions in comparison to metropolitan regions

Region ID	HU10	HU31	SK01	SK04
R&D Expenditure-Business in % of GDP	0,69	0,13	0,26	0,12
R&D Expenditure-Government in % of GDP	0,45	0,02	0,40	0,07
R&D Expenditure-Education in % of GDP	0,23	0,18	0,22	0,08
Number of patent Applications	42,20	4,30	19,80	4,00

Source: Eurostat 2010, OECD Regional Statistics 2010

In relative terms, the European Regional Innovation Scoreboard provides a comparative evaluation of innovation performance via cluster analysis using the accessible innovation indicators at NUTS II level. The regions are classified according to three groups of indicators:

- Enablers - the main drivers of innovation that are external to the firm,
- Firm activities - innovation efforts that firms undertake,
- Outputs - outputs of firm innovation activities.

The Table 6 shows very similar picture as the previous table showing absolute numbers.

Table 6: Relative regional innovation performance.

Region ID	HU10	HU31	SK01	SK04
Regional innovation scoreboard	average	low	average	low
Enablers	average	med-low	average	low
Firm activities	med-low	low	med-low	low
Outputs	med-high	low	med-high	low

Source: Regional Innovation Scoreboard (RIS) 2009

Northern Hungary

Innovation policy in Hungary has started earlier than Slovakia and using a broader scale of measures and tools. There is National Office for Research and Technology (NKTH) coordinating national technology and innovation policy. The country is fortunate to host the European Innovation and Technology Institute from 2009. The National Office for Research and Technology coordinates the regional innovation system of Hungary. There is a key role of strong regional innovation agencies, such as NORDA located in Miskolc.

In 2003 the government has approved the first R&D policy and loaded Innovation Fund, whereby 25 % of the financial resources of the Fund are mandatory to be used for regional innovation purposes. So called INNOCSEK programme is aimed at encouraging demand for innovation services by providing a voucher to micro- and small Enterprises. There are several other programmes named after their inventors such as

- BarossGábor Innovation Programme, aimed at supporting regional innovation networks via Regional Innovation Agencies
- PázmányPéter Programme invented to create Regional Knowledge Centres at Universities, aiming at effective utilisation of their R&D results.
- AsbóthOszkár Programme, focusing on creation of innovation clusters

The Hungarian Government has financed cluster initiatives with an aim at supporting horizontal networking what resulted in establishing more than 200 clusters in Hungary. So called Pole Program governed by the National Development Agency has led to an evaluation procedure of „clusters“ to recognise their quality and maturity and to provide them professional and financial support. In April 2010, there were 16 accredited clusters in Hungary. There is only one of them located in Northern Hungary – ENIN: Environmental Industry Cluster.

Generally, the regional innovation policy can be characterised as regionalised type, top-down organised. Furthermore, there is a raised awareness in the public on innovation importance.

Eastern Slovakia

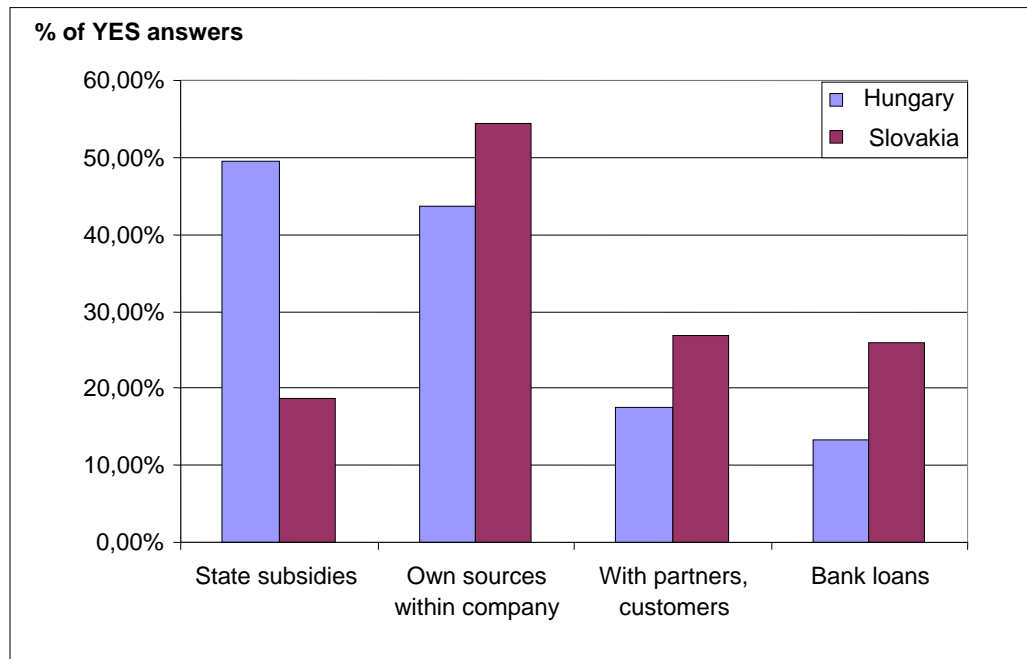
There was no coherent innovation policy mix in Slovakia till 2007, just a bundle of ad hoc policy measures, designed by various agencies of central government. Both numbers of policy measures (approximately five active by 2007) and volume of financial assistance allocated to these initiatives were completely unsatisfactory when addressing major challenges of innovation development in the country (Innovation Policy Progress Report SLOVAKIA, 2009).

In Slovakia, foreign direct investment has become a major driving force of economic growth, offering incentives to foreign investors. Business expenditure on R&D (BERD) made up only one third of the total national R&D expenditure - that shows the prevalent production orientation of foreign companies. There are only nationally coordinated R&D institutions in Slovakia - higher education institutions and research institutes of the Slovak Academy of Sciences (SAS), no commercial research oriented institutes. The major actors of the National Innovation System are Ministry of Education, but the innovation supporting is at the same time influenced or financed by the Ministry of Economy and other state institutions. The wandering innovation agenda has been joined with energetic one in the Slovak Innovation and Energy Agency, under the Ministry of Economy in 2008. During 10 years, the country was not able to approve the Law on innovation, what is a significant proof of innovation agenda understanding.

The key managing authorities within the Slovak NIS are the Ministry of Education and the Ministry of Economy together with their agencies. The historically first one institution (partially dealing with innovation) is the National Agency for the Development of Small and Medium Enterprises (NADSME). NADSME operates a network of 14 Regional Advisory and Information Centres (RAICs) and cooperates with 5 Business Innovation Centres, 9 Centres of First Contact

Points and 16 Business and Technology Incubators. The situation has changed by getting EU financial sources. Structural funds enabled 10 times higher financial support in the planning period 2007 - 2013 than in 2004 -2006. The main measures are focused on innovation finance for SMEs, technology transfer support, introduction of quality management systems, industry-academia cooperation, creation of industrial and technology parks. The regional innovation policy can be characterised as centralised. There is much lower awareness in the public on innovation importance than in Hungary.

This has one interesting consequence as found out in the enterprises surveying in the cross-border innovation strategy preparation – Hungarian companies expect at a much higher level state subsidies for financing their innovation activities and technology development.

Figure5: Sources of financing innovation activities and technology development of the companies in the Košice Region and Northern Hungary
Source: Results of the NORRIS survey

To conclude, the research done within cross-border innovation strategy preparation in 2008 and expert panel in 2010 show the following similarities and differences among regional innovation system and policies Northern Hungary (NH), Eastern Slovakia (ES):

Similarities:

- Regionalised type of innovation system, top-down policy approach national dominance of decision making,
- Lack of co-ordination among major policies: macroeconomic, sectoral, education, investment promotion, regional development, etc.,
- Low share of business R&D expenditures,
- Dominance of large foreign companies but starting activities in newly formed sectors,
- Increase of innovation policy activities, awareness of triple helix, partnerships and horizontal networking,

- Low number of patents and other research, development and innovation outputs,
- Low number of R&D personnel in comparison to national and EU level.
- Knowledge transfer has not a long tradition universities and private companies
- Both universities started work on technology parks, i.e. Science Park in Miskolc and Technicom in Košice.

Differences:

- NH: Hungary and NH started their innovation activities earlier, including financing from regional innovation fund; there is higher awareness of innovation importance,
- NH: There are higher expectations of innovation financing from public sources,
- NH: At the regional level, NH has more coordinated supporting policy having a powerful NORDA agency and private research and brokering activities,
- NH: Clustering became a fashionable tool, partially because of available external financial sources,
- ES: The regional administration has not been able to financing innovation level, but both Prešov and Košice region started their innovation policy strategic activities applying from EU sources (FP6 and FP7 programmes etc.). National innovation policy is rather slow, inefficient, uncoordinated and mechanistic,
- ES: Several new projects started in 2009-2010 financed from the structural funds – University innovation and technology transfer centres, Multifunctional centre at the Košice region, Innovation partnership centre in the Prešov region, etc. The national ambitious project of Regional innovation centres is suppressed and postponed,
- ES: Several cluster initiatives started – without national support, being in their very early phase – IT Valley, Biterap (IT services) and AT+R (automation and robotics).

Cross-border regional activities and governance

Traditionally, any kind of border means separation of different structures, “us and them” way of thinking. Simultaneously, there is a function of connecting and mutual influencing different areas across the border. Hungary and Slovakia became members of the EU in 2004, although, first attempts of integration among former EU15 and FCC countries have started already in the early 1990, when agreements on free trade among the European countries have been applied. The historical, cultural, political, economical conditions of theoretically trans-boundary regions make the development process of potential consistent economic space or even regional identity building, rather complex.

Several initiatives positively influenced also Hungarian-Slovak border area. The most known Community Initiative INTERREG (Interregional cooperation) was set up in 1990. The strong EU political support for “regional crossing” is obvious in the increase in funding to EUR 7.75 billion in the period 2007-2013 as compared to EUR 5.78 billion in the previous programming period 2000-2006. Another important euroregional initiative covers much broader Carpathian Euroregion association created by the Ministers of Foreign Affairs of Poland, Ukraine, and Hungary (1993) or Košice-Miskolc Euroregion (2000). The former one declared idea of covering peripheral, less developed regions, the work done has been definitely a good turn supporting mutual understanding. Although, its importance is decreasing and the stronger EU cross-border concept, Schengen border loading, prevails at present. Košice-Miskolc Euroregion has not come with real cross-border activity content and gradually disappeared. In 2008 Miskolc resigned from the Euroregion. The image, coverage and results of the mentioned cross-border activities can be seen in environment protection, people to people activities (sport and culture), tourism, studies and plans. The economic content is somewhat missing (*Orsolya* 2010).

The creation of a cross-border regional innovation strategy of Northern Hungary and East Slovak Košice region is the main economic strategic activity comprising “connecting” function that resulted in opening doors to common innovation activities.

It can be concluded that several lock-in problems exist in both border regions. Cognitive lock-in can be recognised in a common negative world view, fatality outlooks, low voter turnout in all kind of elections, rather strong tendency to vote for radical and populist solutions, paternalistic attitudes, amplification of economic and social differences among the metropolitan region and peripheral regions. Functional lock-in exists caused by the domination of large companies in the regions, usually in foreign ownership, not incorporated enough to regional framework. Although, there exist a number of new grass roots business activities depressing the lock-in power. A negative influence of political lock-in embedded in the old industrial relations, exists at both regional and national levels showing the face of centralisation, hierarchy, power networking of politics and large firms, preferring infrastructural projects and depreciation of community and smaller players undertaking and movements. The last one national border lock-in mentioned is particularly powerful as well, retaining in old “us and them” attitudes, accentuating national and historical aspects of the border, political positioning on cognitive lock-in thinking. Politics based on confrontation is prevailing cooperation policy. There is a strong negative synergy interdependence among the four lock-ins, restraining border regions in their past. EU membership as a positive factor causing modernisation of regional economics, governance and innovation policy together with raising new business activities makes a possible deviation from the old industrial and political past promising in a longer perspective.

References

- Asheim, B., Boschma, R., Cooke, P., (2007). *Constructing regional advantage: Platform policies based on related variety and differentiated knowledge bases*. Papers in Evolutionary Economic Geography, Utrecht University.
- BARTA, G., FEKETE, É., KUKORELLI I., TIMÁR, J. (eds.): (2005). *Hungarian spaces and places: patterns of transition*. Centre for Regional Studies, Pécs.
- BOSCHMA, R. (2003). *An evolutionary approach to the restructuring of old industrial regions in Europe*, paper presented at the International Workshop The Restructuring of Old Industrial Areas in Europe and Asia, Bonn.
- CHARLES, D., NAUWELAERS, C., MOUTON, B. AND BRADLEY, D. (2000). *Assessment of the Regional Innovation and Technology Transfer Strategies and Infrastructures (RITTS) Scheme*, CEC, Luxembourg EUROSTAT News Release, Regional GDP per inhabitant in the EU27. 23/2007 - 19 February 2007.
- COOKE, P. (2004). Introduction: *Regional innovation systems – an evolutionary approach*. In P. Cooke, M Heidenreich; H.J. Braczyk (Eds.), *Regional Innovation Systems – the role of governance in a globalized world*. 1-18. London: Routledge.
- FRUNZARU, V. (2005). *Cross-border co-operation against social exclusion*. In: *Region co-operation as Central European perspective*. Proceedings of the 1st DRC Summer School, Pécs 2004. Pécs: ECREI, 2005. pp. 74 – 83.
- GÁL, Z. – RÁCZ, Sz.(eds.) (2008). *Socio-Economic Analysis of the Carpathian Area*. Centre for regional studies of Hungarian academy of sciences. Pécs.
- HAMM, R. and WIENERT, H. (1989). *Strukturelle Anpassung altindustrieller Regionen im internationalen Vergleich*, Essen: RWI.
- HASSINK, R. and SHIN, D-H. (2005). *Guest editorial: the restructuring of old industrial areas in Europe an Asia*, *Environment and Planning A*, 37.
- HUDEC, O., KOŤVEKOVÁ, G. (2007). *Learning regions, innovations and universities*, In J. Kern, J. Malinovský, J. Sucháček: *Theory of Learning regions and its utilisation in Regional Programming*, pp. 142-168, Ostrava.

- HUDEC O., URBANČÍKOVÁ N. (2007). *Spatial disparities based on Innovation and Human Capital*. In M. Jenks, D. Kozak and P. Takkanon: 'World Cities' and Urban Form. Taylor & Francis Books.
- HUDEC O. (2008). *Eastern Slovakia and North-Eastern Hungary – future of their cross-border economic cooperation*. Working Paper. Human Development Report, Slovakia and Hungary.
- INNO-Policy TrendChart – Innovation Policy Progress Report HUNGARY (2009). European Commission.
- INNO-Policy TrendChart – Innovation Policy Progress Report SLOVAKIA (2009). European Commission.
- LORENTZEN A., WIDMAIER B., LAKI M.: (eds) (1999). *Institutional Change and Industrial Development in Central and Eastern Europe*, edited by. Aldershot: Ashgate.
- LUNDEVALL, B-Å. (ed.). (1992). *National Systems of Innovation*. Towards a theory of innovation and interactive learning, Pinter, London.
- LUX, G. (2010). *Central Europe's industrial spaces: path-dependent upgrading or radical restructuring?* RSA conference "Regional responses and global shifts", Pécs, Hungary.
- MCDERMOTT, G. A. (2002). *Embedded Politics: Industrial Networks and Institutional Change in Postcommunism*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- MEZEI, I. (2005): *Hungarian and Slovakian cross-border relations*. In: Barta, Gy. – G. Fekete, É.. –SzörényinéKukorelli, I. – Timár J. (eds.): *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. Pécs, Centre for Regional Studies. pp. 544–563.
- ORSOLYA Á. O. (2010). *The economic impacts of the cross-border cooperation between Hungary and Slovakia*. Budapest Business School, Budapest.
- TÖDTLING, F. TRIPPL M. (2004). *One size fits all? Towards a differentiated policy approach with respect to regional innovation systems*
- ZSÚGYEL, J. (2006). *The economic and social situation of the region of Northern Hungary in the context of European integration*. In: *European integration studies*. (volume 5, number 1). Miskolc: Miskolc University Press.
- Regional Innovation Scoreboard: diversity across Europe. (2010). European Commission, Joint Research Centre.

Szakály Dezső:

Technológiai háború! – Miből készülnek a modernizáció rejtett kulcsai?

A technológiai iparágak növekedési trendjeit egyre inkább a ritka földfémekkel való ellátottság határozza meg. A ritkaföldfémek kitermelésében saját készletekkel rendelkező fejlett országok - USA, Kanada, Ausztrália – versenyelőnybe kerülnek és a függetlenedésre törekednek. A ritkaföldfémek árrobbanásának hatására REE projektek tömege indult el, és a feltörekvő, új bányák nyitását ígérő bányatársaságok papírjai szárnyalni kezdtek 2011 végére a tőzsdéken.

Kulcsszavak: innováció, technológia, ritka földfém, modernizáció

JEL-code: O30

Modul: Innovációs menedzsment

A végfelhasználók

Az autó- és az elektronikai ipar legújabb trendjei lázba hozzák a befektetőket és a vásárlókat, hiszen az elmúlt évek visszaesései vagy helyben járása helyet látványos növekedési kilátásokat jeleznek.

A J.D. Power autóiipari kutató 2012 közepén közzétett jelentésében a hybrid autók megháromszorozódását ígéri 2015-ig (2007-ben még csupán az eladott autók 2%-a volt hybrid hajtású). A prognózis szerint viszont ez 10%-ra nő, ami csak Amerikában közel egymillió ilyen autót jelent. A kulcskérdés a beépíthető akkumulátorok élettartama és teljesítménye. Mindenki áttöresre vár, mind a hybrid, mind a teljes elektromos meghajtású járművek esetén. Mindkét területen a ma fejlesztett akkumulátorokban ritkaföldfémeket (diszprózium, lantánium, neomídium, stb.) is felhasználnak.

A ritka földfémek az alapjai például a vas – bór mágnesek új generációjának, amelyek az eddigieknél erősebb mágnesek gyártását teszik lehetővé és utat nyitottak az ezeket alkalmazó eszközök (mobil telefon, kijelzők, stb.) drasztikus méretcsökkentésének. Jó összehasonlítási alap az, hogy egy modern érintőképernyős mobil telefon ezek nélkül, nagyjából egy fél tégl méretű lenne.

A miniatürizálás a high - tech iparágakban új utakat nyitott. A lantán, a terbium, a diszprózium és a neodium a legkeresettebb anyaggá vált ennek megfelelően. Optimista becslések szerint csupán a zöld iparágak, évi 200.000 tonna földfém használnának fel, fellendülésük esetén.

A technológiai iparágak növekedési trendjeinek teljesülését ma leginkább a ritkaföldfém ellátás veszélyezteti. Új szűk keresztmetszet van kialakulóban. A fenyegetés hatására, technológiai iparágak vezető országai ellenlépéseket próbálnak tenni.

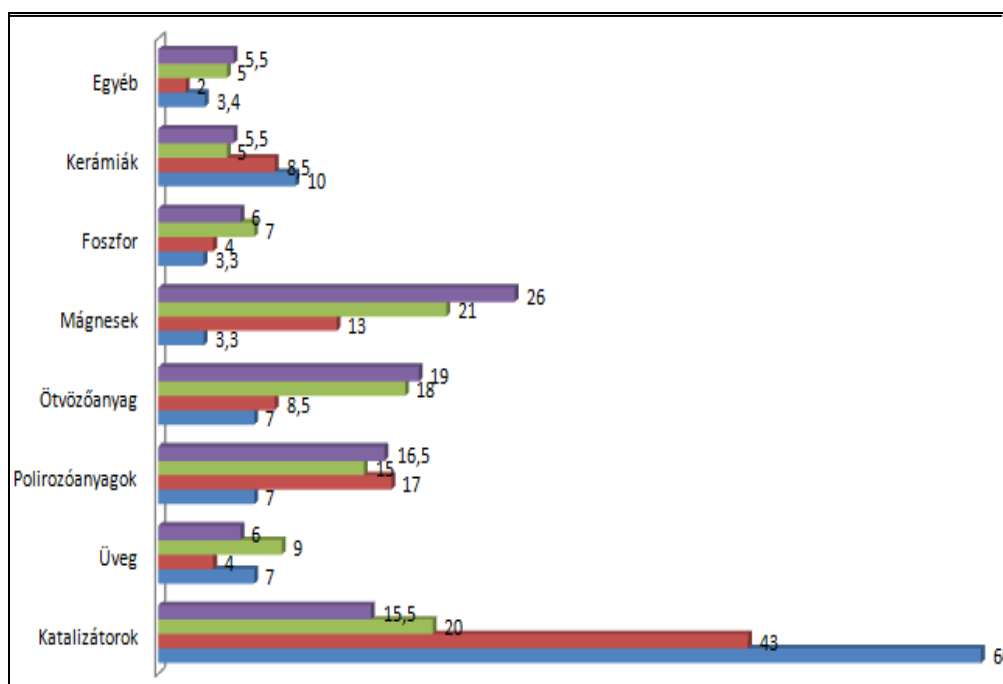
Amikor 2011 őszén az Európai Bizottság áttekintette az Unió nyersanyagszükségleteinek forrásait és kritikus elemeit, a lista élére a ritka földfémeket helyezte.

A ritkaföldfémek stratégiai jelentősége abban áll, hogy a technológiai iparágak fontos alapanyagai és ennek megfelelően a védelmi ipar meghatározó tényezői. E speciális anyagok nélkül a modern technológiák nem vihetők át a termelésbe. A ritkaföldfémekből gyártott fémek és mágnesek nélkül nem lehet például monitorokat, szélérőművi berendezéseket, akkumulátorokat, energiatakarékos izzókat, számítógépi merevlemezeket gyártani.

A védelmi technológiák terén, az USA hadügyminisztériumának 2010-es felmérése szerint, a legértettebb eszközök: a rakéta távvezérlések, a vadászrepülő, a radarrendszerek, a éjellátó készülékek, a műholdak, a kommunikációs eszközök.

A világ, különböző részein a ritkaföldfémek felhasználása eltérő mértékeket és súlypontokat mutat. Időbeli trendjeit is követve jelentős súlypont átrendeződéseket érzékelhetünk (1. ábra).

1. ábra: Az USA és a világ más országainak REEs felhasználásának változása 2010 – 2015 között

Forrás: saját szerkesztés

A különböző szakértők a világ REEs szükségletét 2015-re 190 - 200 ezer tonnára becsülik. Kína termelését erre az időszakra 120 - 140 ezer tonnára teszik. Az egyéb források kapacitását 45 – 70 ezer tonnában jelölik meg.

A külső igényekből a Kína-i export csupán 35 ezer tonnát fedez. Ez a mai termeléséhez képest saját kivitelének 70 - 80%-os visszafogását feltételezi, miközben a saját ipar kiszolgálását biztosítani kívánja.

A kereslet – kínálat értékelése kapcsán azonban felmerül az a szerkezeti probléma, hogy néhány könnyű földfém esetében – az ismert lelőhelyek – várható fém oxid kihozatalai alapján hiány várható. Ezek sorába tartoznak: a diszprózium, a terbium, a neódiium, az európium és az erbium.

A különböző végfelhasználók eltérő ütemű piaci igénynövekedést jeleznek. Néhány nagy felhasználó prognózisa szerint:

- mágnes gyártás növekedése: 10 -16 %,
- autó katalizátor gyártás növekedése: 6 -8 %,
- egyéb felhasználók növekedése: 5 – 10%.

A védelmi célú eszközök is komoly végfelhasználást jelentenek a REEs minden fajtájában. A felhasználás szerkezete is hasonlít a polgári célú alkalmazások igényeire.

Kína és a ritka földfémek

A „Kína-i ritkaföldfém atyja” Hszü – Guang professzor volt az, aki 1987-ben létrehozta az első erre a területre szakosodott kutató intézetet Baotuban. Ma ez a város a termelés egyik világközpontja. Ez tudatos hosszú távú stratégiát szolgált, amelynek eredményeként ma már a kínai dominancia egyértelművé vált. A belső – mongóliai könnyen elérhető, bőséges tartalékokra épülő kitermelés és feldolgozás, a visszavonuló más szereplők rovására sikeresen átvette a piacvezető szerepet. a tudásbázison aztán más kínai szereplők is színre léphettek.

A ritkaföldfémek legnagyobb felhasználói a technológiai iparágak. Ezek igénye igen dinamikus emelkedik, az elmúlt tíz év alatt 40 ezerről 120 ezer tonnára nőtt. Ezen belül 2012-höz viszonyítva az utolsó négy évben megduplázódott. A kitermelés 97%-a – napjainkban - Kínába koncentrálódik. 2009-ben a világtermelés 132 ezer tonna volt, ebből Kína 129 ezer tonnát adott. A nehéz ritkaföldfémek lelőhelyei találhatóak a dél-kínai tartományokban, könnyű ritkaföldfémek pedig Belső-Mongóliában koncentrálódnak.

Furcsa fintora a világ fejlődésének, hogy a megújuló energiatermelés az egyik fő felhasználója a ritkaföldfémeknek, miközben ennek vertikumai az egyik legnagyobb környezetszennyezővé váltak. A ritkaföldfémek kitermelésének és feldolgozásának technológiai rendkívül környezetrombolóak és –szennyezőek. Melléktermékük a vörös iszap, ami tele van nehézfémekkel, radioaktív elemekkel, savval, toxikus anyagokkal. Ez a hatalmas mennyiségben keletkező anyag nehezen közbörsíthető, tárolása rendkívüli környezetterhelést eredményez. E körülmények miatt történhetett meg az a világgazdasági átrendeződés, amelynek végén Kína monopolhelyzetbe került, a kivonuló országokkal szemben.

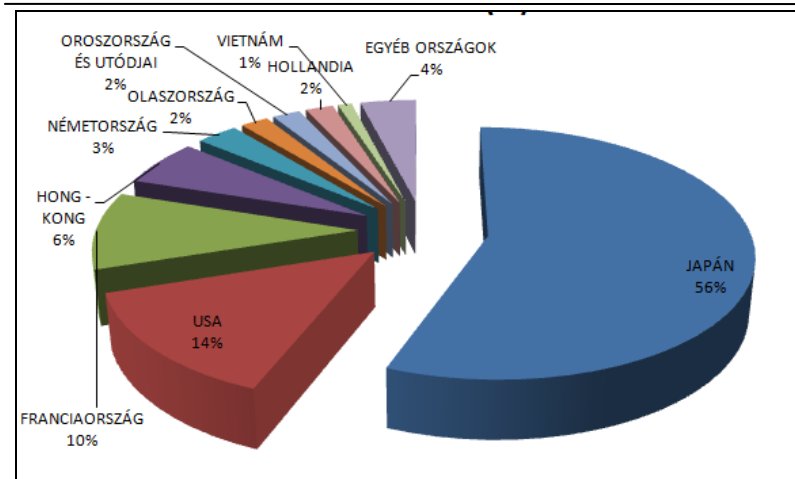
Korábban Kína olyan olcsón és olyan nagy mennyiségben dobta piacra ezeket az anyagokat, hogy senki nem figyelt a saját forrásokra épülő ellátás megszervezésére. Ebben döntő volt az USA viselkedése, aki korábban a legnagyobb kitermelő volt a világon, de a nyolcvanas évektől kezdve átengedte ezt a piacot mások számára. E folyamat vége az lett, hogy a legnagyobb amerikai kitermelő (Mountain Pass) bányáit környezetvédelmi és gazdasági okokra hivatkozva bezárták. Amerika importfüggővé vált. Hiába hangzottak el figyelmeztető jelzések, a folyamatot senki nem állította meg, pedig a katonai függetlenség elvesztését is mindenki jelezte.

Cindy Hurst – még a piaci háború kirobbanása előtt - 2010-ben, az amerikai Védelmi Minisztérium számára készített átfogó tanulmányában szenvedélyesen fejti ki, hogy: „A ritkaföldfémek nélkül a modern technológia nagy része alapvetően más lenne, és nem egy alkalmazás nem is lenne lehetséges. Többek között nem élvezhetnénk a telefonok és a hordozható számítógépek miniaturizálásából származó előnyöket. Általánosságban kijelenthető, hogy minél innovatívabb egy ipari termék (ellenállóbb, könnyebb, kisebb, „ökokompatibilisebb”), annál nagyobb mértékben függ a ritkaföldfémektől.”

A helyzet stratégiai jelentőségét jól mutatja, hogy Teng Hsziao-ping, már 1986-ban felismerte ennek jövőbeni fontosságát és kifejtette: „amíg a Közel-Keletnek olaja, addig Kínának ritkaföldfémjei vannak”

Kína először 2009-ben lépett fel radikálisan, amikor a kivitel szintjét csökkenteni kezdte. 2010-ben már csak az előző év kivitelének 60%-át engedélyezték, amit továbbra is rendszeresen csökkentettek. A tendencia 2012-ben megtörni látszik, a bekövetkezett turbulens ármozgások miatt. A kvóták csökkentés mellett a kínai kormány az export adóját is megnövelte, valamint az állami szabályozást szigorította. A szigorítás kiterjed a környezetvédelmi szabályokra, a bányák összevonására, bányák bezárására, az illegális kereskedelem felszámolására. A korábbi 90 céget 20 vállalatba vonták össze

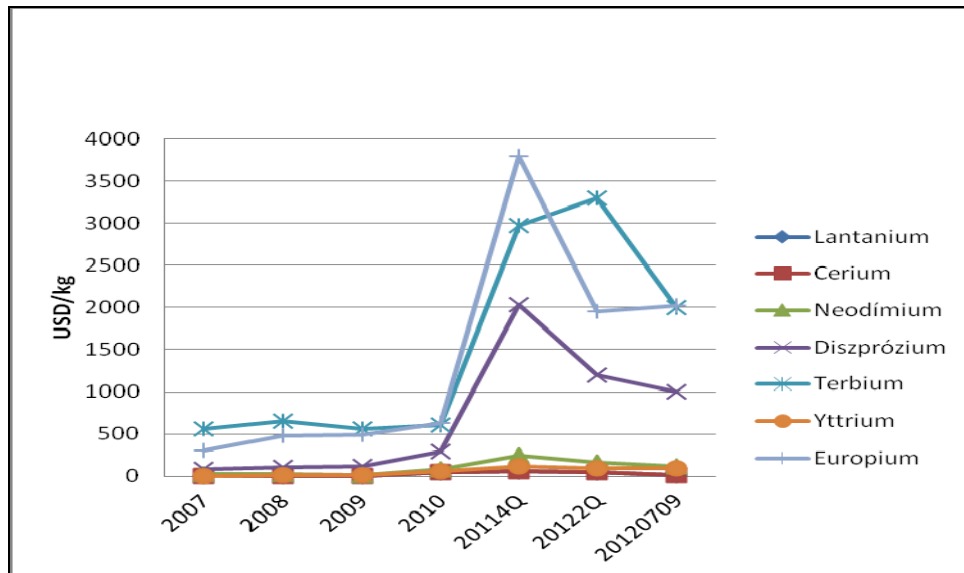
Kína export 80%-a három fejlett ipari országba irányul. Ez jól mutatja a probléma gyors kiéleződésének okát is (2.ábra).

2. ábra: Kína REEs exportja 2011-ben

Forrás: saját szerkesztés

A történeti áttekintés jól érzékelteti az árak gyors és érdemi változásait a kínai beavatkozások hatására (3. ábra).

3. ábra: REEs oxidok világpiaci árai 2007 - 2012

Forrás: saját szerkesztés

A szabályozás és a kibontakozó árháború szempontjából 2011 volt a legváltozatosabb. A kínai kormány a kitermelési kvótát ugyan megemelte és így összesen 93.800 tonnában rögzítette, de eközben a kiviteli kvótát kissé csökkentette és befagyasztotta az új kitermelési engedélyek kiadását is 2012 közepéig. A kitermelés kínai visszafogásának fő oka, hogy nagyon gyorsan, áron alul élik fel a készleteiket, miközben jelentős környezeti kárt okoztak. Ha nem változtatnak, akkor 30 éven belül behozatalra szorul a dinamikus fejlődő kínai ipar.

A kitermelés és feldolgozás értékláncában óriási hozzáadott értékek keletkeznek. Kína számára döntő fontosságú, hogy minél nagyobb feldolgozottsági fokon bocsássa exportra a ritka fémekből készült termékeit. A gyártási folyamatok ugyan költségesek és erőforrás igényesek, de a hozadék is kiemelkedő. Átlagosan 6 – 86 tonna kőzetből lehet 1 tonna ritkaföldfém kinyerni. A kínai monopolterméknek számító – érdemben csak ott bányászott – diszprózium esetében az érc ára 95 dollár/kg, míg az oxidja 135 dollár/kg. A terbium hasonló értékarányokat ér el.

Sokan – jogosan - úgy vélik, hogy Kína politikai érdekérvényesítő eszközként is használja a ritkaföldfémeket. Egy japánnal kapcsolatos diplomáciai konfliktusban bevetették a szállítások csökkentését, majd felfüggesztését. 2010 szeptemberében egy kínai halászhajó japán vizeken összeütközésbe került a parti őrséggel, egy vitatott státuszú szigetecske közelében. A hajó légénységét a japán hatóságok feltartóztatták, ami elindította a lappangó konfliktus kiéleződését. Peking válaszként bedobta stratégiai fegyverét a Japánba irányuló ritkaföldfém export leállításával. Köztudott, hogy a Toyota Hybrid Prius akkumulátorainak gyártásához, évi 10.000 tonna ritkaföldfémre van szükség. Ennek a környezetbarát hajtásrendszernek a legfontosabb eleme az akkumulátor.

A kínai diplomaták a kérdés kapcsán, mindig megemlítik: „a korlátozásoknak van biztonságpolitikai vonatkozása” is, mentegetőzve hozzáfűzik: „a többi nagyhatalom a saját nyersanyagaival és technológiáival ugyanígy tesz”.

Rövid- és középtávon az összes high - tech iparágat fenyegeti a ritkaföldfém világpiaconak összeomlása, mivel a kínai elektronikai ipar agresszív növekedési igényeit – jelenleg - az export rovására elégítik ki.

Kína mindeközben nem csupán korlátozásokra törekszik, hanem partnerséget kínál azoknak, akik segítik stratégiája megvalósulását. Kína nagy erővel folytat kutatásokat a ritkaföldfémek kinyerési és feldolgozási technológiájának fejlesztésére és intenzíven keresi a külföldi befektetőket is, akik Kínában létrehozott – külföldi tulajdonban álló - üzemekben magasabb feldolgozottsági fokú termékeket honosítanak meg, részben exportra, részben belső felhasználásra. Ezek célterületei a végfelhasználás oldaláról: a mobil eszközök gyártása (telefon, tablet, laptop) és a zöld energiatermelés eszközei. Főszerepet e területen, a szélenergia termelésnek szánnak.

A kínai stratégia 2010 óta egyértelmű:

- a közvetlen fémexportot szinte felszámolják, helyette az egyre magasabb feldolgozottsági fokú, magas hozzáadott értékű termékek exportját részesítik előnybe,
- a külföldi felhasználókat igyekeznek betelepíteni, hogy feldolgozási technológiák révén, e téren is elkezdődjön a felzárkózás,
- a belső felhasználás totális előnyt élvez az egyszerű félkész termék exporttal szemben,
- a nagy állami és magán vállalatokat arra ösztönzik, hogy próbáljanak a világ más országaiban ezen vertikumokban működő cégekben érdemi részesedést szerezni,
- korlátozzák a fekete exportot és erősítik az állami felügyeletet a teljes vertikumban.

Kína előretörése persze nem valósulhatott volna meg a korábbi domináns szereplők stratégiai hibái nélkül. A rövidtávú költségmegtartások veszítettek a hosszútávra tervező és ennek megfelelően cselekvő partnerrel szemben. Tanulsága az ügynök az is, hogy egy ipari kultúra rövid idő alatt elveszhet, újraélesztése viszont évtizedeket is igénybe vehet.

Kína a 70-es évek óta követett tudatos stratégiája keretében kiépítette, három övezetben, a ritkaföldfém kitermelés, feldolgozás teljes termelési vertikumait. Kína ma már 400féle ritkaföldfém alapú terméket gyárt 1000 specifikáció szerint. Jelenleg (2012) a világtermelés 90%-át adja Kína a ritkaföldfém iparágban erőteljes koncentrációra törekszik. Ez nehezíti az új termékek kifejlesztését és a végfelhasználásra szánt termékek körének bővítését egyaránt.

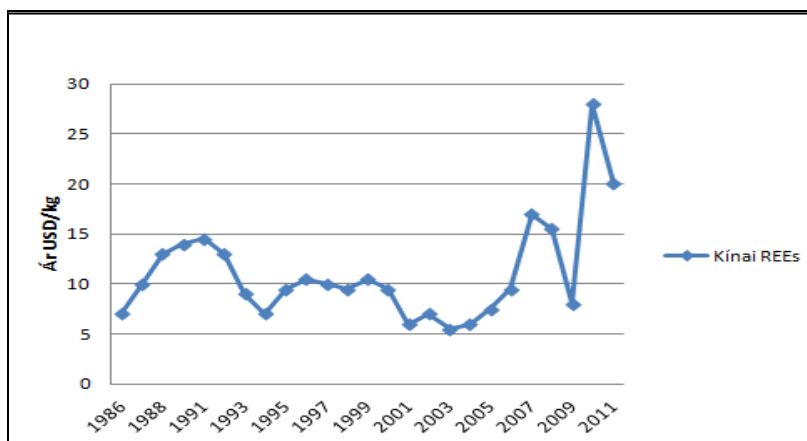
Tekintettel arra, hogy az ár és érték arányok nem követték korábban a világpiacon a trendeket. A ritkaföldfémek ára alacsony volt és nem tükrözték a kitermelésük és feldolgozásuk valós ráfordításait. Más hasonló fémekkel összevetve (arany, réz, vasérc) az árnövekedés mesze elmaradt azokétól. Kína – a jövőben - ennek az aránytalanságnak a kiegyenlítésére törekszik, a stratégiai fémek ármozgásainak követésével (1.táblázat).

1. táblázat: Fémárak változása 2000 – 2010 között

Fémek	Szorító
Ritkaföldfém	2,54
Arany	4,39
Réz	4,13
Vas	4,84

Forrás: saját szerkesztés

A 2010-ben elindított kínai beavatkozások az árak drasztikus megváltozását eredményezték. A szabályozás minden elemére azonnal reagált a piac (4.ábra).

4. ábra: Kína földfém árainak változásai

Forrás: saját szerkesztés

A világ válasza

A ritkaföldfémek kitermelésében a saját készletekkel rendelkező fejlett országok - USA, Kanada, Ausztrália – törekszenek a függetlenedésre, így új lelőhelyeket igyekeznek bevonni a kitermelésbe. Ez azonban a szigorú környezetvédelmi szabályozás miatt a kiadások jelentős növekedését eredményezi. A főleg külszíni bányászattal kitermelt területeken hatalmas tájsebek keletkeznek, amelyek rekultivációs költségei is tetemesek.

A két nagy konkurens hadiipari felhasználó és potenciális készletekkel rendelkező ország: az USA (13 millió tonna) és Oroszország (19 millió tonna).

Jelentős készletekkel rendelkezik még: India, Brazília, Dél - Afrika és Malajzia is. „A feltárás ugyanakkor nem túlságosan csábító, a ritkaföldfémek hagyományos kitermelési eljárása során ugyanis egy tonna fém kibányászásához 200 négyzetméteres földterületet kell feltárni, ráadásul a felszíni fejtés során radioaktív hulladék is keletkezik - írja a China Business Times.” A

kitermelésen túl problémát okoz az ércfeldolgozás és a finomítás modern technológiájának a hiánya is a versenytársak számára. E vertikumok kiépítése 5 -15 évet is igénybe vehet.

Ritkaföldfém lelőhelyek találhatók Kirgíziában is – a Tien –san hegységben – a világ legnagyobb aranylelőhelyei mellett. Ezeket az orosz Stans Energy Corp. birtokolja és a termelés újraindítását tervezi. E területek fejlesztésének egyelőre a legnagyobb gátja, az elektromos energia ellátás hiánya (2.táblázat).

2. táblázat: A világ REEs készletei 2010-ben

Ország*	Kibányászott mennyiség (tonna)	Megoszlás (%)	Készletek - művelhető (millió tonna)	Megoszlás %	Készletek – potenciális (millió tonna)	Megoszlás (%)
USA	0		13,0	13,0	14,0	9,3
Kína	130.000	97,3	55,0	50,0	89,0	59,3
Oroszország és az utódállamok	na.		19,0	17,0	21,0	14,0
Ausztrália	na.	na.	1,6	1,6	5,8	3,9
India	2.700	2,0	3,1	3,1	1,3	1,0
Brazília	550	0,42	kevés	-	-	-
Malajzia	350	0,27	kevés	-	-	-
Más kis termelők	na.	na.	22,0	20,0	23,0	12,5
Összesen	133.600	100,0	110,0	100,0	154,0	100,0

*Az intenzív kutatások miatt dinamikusan nő

Forrás: U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, 2008-2011.

Az intenzíven meginduló geológiai feltárások és az új árak tükrében elvégzett „műveletességi” (gazdaságos kitermelhetőség) elemzések alapján a világ készleteinek nemzeti kötődése jelentősen átrendeződött. Oldódott Kína monopolhelyzete. Ez azonban csak hosszú távon érvényesül stratégiai szinten.

Japán kutatók a Csendes Óceánban ritkaföldfém lelőhelyeket találtak. Ezek 4000 – 5000 méter mélyen vannak. Az üledékes anyagban rendkívül magas a ritkaföldfém koncentráció. A potenciális készlet 100 milliárd tonnára becsülhető. A mai ismert szárazföldi készlet nagyjából 110 – 160 millió tonna. A különbség elképesztő. Problémát jelent viszont a kitermelési technológia hiánya és az, hogy savas technológiát kellene alkalmazni az üledék feldolgozása során is. Előnye viszont az, hogy a víz alatti lelőhelyek anyagában nincs radioaktív szennyező.

A 2012 júniusában közzé tett új kutatási eredmények szerint Japán igényeit a Minami – Torisima szigete közelében feltárt lelőhely legalább 200 évre biztosítja.

A korábbi - olcsó időszakban felhalmozott készleteiből - kifogyó Japán Vietnammal is kötött szerződést új lelőhelyek feltárására és kiaknázására, Dél – Korea pedig Burmával tárgyal. Kazah és kanadai bányatársaságok részvényeit megvásárolva közvetlen szerepet is vállal a kitermelés és feldolgozás finanszírozásában. Mindenki igyekszik saját forrásokat is feltárni, a kiszolgáltatottságát csökkenteni. Ezek persze csak hosszabb távon nyújtanak valós megoldásokat és nagyságrendjük sem éri el a kínai kitermelés szintjét.

Németország Kazahsztánban kezdett kutatásokba. A legmagasabb szinten – Merkel és Nazarbajev által – aláírt szerződés szerint a német vállalatok a lelőhelyek feltárására és azok esetleges kiaknázására ill. saját felhasználású exportjára koncessziós jogokat szereztek.

A legnagyobb német cégek stratégiai szövetséget hoztak létre 2012-ben, hogy lépést tudjanak tartani a nyersanyagokért folytatott versenyben. A Spiegel szerint tíz cég, köztük a BASF, a Daimler, az Evonik és a ThyssenKrupp összefogott a ritka nyersanyagok biztosítására, közösen

fektetnek be külföldi kutatási és bányászati projektekbe, hogy új lelőhelyeket tárjanak fel. A szövetség erős támogatást kapott az ország politikai vezetésétől is.

Előtérbe kerültek természetesen a használt eszközökben lévő fémek visszanyerésére szolgáló fejlesztések is. Ezek azonban csak a szükségletek 5 – 10 %-át képesek fedezni.

Az EU tagországok, Japán és az USA – 2012 tavaszán - a WTO-nál támadta meg a ritka-földfémek kínai exportját korlátozó intézkedéseket. Kína a védekezés során okos taktikával a környezetvédelmi indokokra való hivatkozást állította előtérbe. A WTO szabályai szerint ugyanis ez az egyetlen méltányolható indíték a kereskedelmi monopolista szabályok egyoldalú érvényesítése esetében.

A szakértők arra számítanak, hogy a - több fronton folyó - harcban Kína beveti újabb titkos fegyverét. Nevezetesen, nem globálisan, hanem differenciált kvóta rendszeren keresztül fogja szabályozni a piacot, így az egyedül konkurensoknak legfájdóbb területeken próbál előnyt kicsikarni és magas árakat fenntartani.

A szűk keresztmetszet a terbium és az eurórium, a könnyű ritka földfémek ugyanakkor sok helyen elérhetők lévén kevésbé fontosak a szabályozás számára.

A tőzsde és a kutatási eredmények Kínát is döntései újragondolására kényszerítették az idők folyamán. 2012 júniusában, 10.680 tonnára emelte a 2012. évi export kvótát és 11 - környezetvédelmi engedélyeztetési eljárásán átment – cégre bízta ennek hasznosítását. A minősítési eljárás közben létrehozták a ritkaföldfém ágazatban érdekelt kínai vállalatok, állami és helyi közigazgatási szervezetek ipari társulását. Az innováció terjedésének segítségét, az együttműködésre épülő fejlesztést, a nemzetközi kereskedelmi összehangolását tűzték ki célul.

Ritkaföldfémek és cégek a tőzsdén

A kínai intézkedések hatására egyfajta aranyláz hangulat uralta el a tőzsdéket. A feltörekvő, új bányák nyitását ígérő bányatársaságok papírjai szárnyalni kezdtek 2011 végére. Élen jár a Lynas és a Molycorp.

REE projektek tömege indult el az árrobbanás hatására. Látni kell azonban azt, hogy a legismertebb 200 projekt közül 190 csupán illúzió rövidtávon, mivel sem a technológia nem áll rendelkezésre, sem a gazdaságos működtetés feltételei nem biztosíthatók.

A dotcom buborék időszakához hasonlóak a piaci reakciók. Bevételeket még nem is realizáló csupán távoli ígéretek hordozó cégek kerültek az érdeklődés középpontjába. A szakértők nagy része szerint a várakozások túlzóak, érthetetlenül optimisták és teljesíthetetlenek.

Jó példa erre az amerikai Molycorp. 2002-ben a kínai konkurencia árai és egy radioaktív anyag szivárgása miatti környezetvédelmi probléma miatt függesztette fel a termelést. 2012-re a bányája újraindítását ígéri. A tőzsdén 2 milliárd dollár tőkét szerzett, de tervei igen ár érzékenyek. A kaliforniai lelőhelyekkel rendelkező cég, a hatvanas években a Mountain Pass-i bányái révén a világ, vezető cége volt. A lelőhelyek viszonylag jó koncentrációjúak, de a feldolgozás végfázisait most kell kiépíteniük. Ezt kompenzálja egy különleges adottság: miszerint relatíve olcsón kinyerhetőek az abban lévő oxidok. Ez költségelőnyt jelent a drága feldolgozás végső fázisaiban.

A Lynas az ígéretes ausztrál lelőhelyek kiaknázását ígéri. 2,4 milliárd dollárt szerzett a tőzsdén. Nem csoda, hiszen birtokukban van a világ jelenleg ismert lelőhelyeinek a leggazdagabb része. Itt a koncentráció 10%. Az átlag 1 - 2 százalék. A nagy konkurens Molycorp-nál ez az érték 8%. Nem véletlen, hogy a kínaiak is szerették volna megszerezni. csak a kanberri kormány makacs ellenállása hiúsította meg ezt a szándékot.

A cég nagy erőssége, hogy a leggyorsabban ők léphetnek a piacra nagy mennyiségű termékkel. A cég termelési stratégiája szerint kb. 40%-os oxidtartalmú koncentrátumot gyártanak a bázis üzemben (Levarton). Ezt az anyagot később - a Malájziában felépítendő és 2012-ben már termelő – üzemükben szeparált oxidcsomagokká dolgoznak fel. Érdekességként hozzá tehetjük, hogy a végfeldolgozó üzemet eredetileg Kínában akarták megépíteni, de az ottani hatóságok

környezetvédelmi aggályai miatt döntöttek a maláj területen történő építkezés mellett. Azóta már tudjuk, hogy 2012 nyarán a maláj hatóságok engedélyeztetési akadályokat gördítettek az üzem megnyitása előtti napokban a cég elé. Miközben a gyár teljes termelését már 10 évre előre eladták. A termelés ellen tiltakozók drasztikusan foglalnak állást: „a Nyugat-Ausztráliában kibányászott ércet azért szállítják Malajziába, mert ott olcsóbb a munkaerő és kevésbé szigorúak a környezetvédelmi előírások. „Itt a tenger mellett vagyunk, az ausztrál üzem szennyvize az egész környéken tönkreteszi a halászatot. Miért nem otthon csinálják ezt az ausztrálok? Mi vagyunk a kísérleti patkányok?”

A Lynas elismeri, hogy óránként 500 köbméter kénsavat és 750 köbméter klórhidrátot használnak fel a termelési folyamatban. Azt sem tagadják, hogy a folyóba kerülő szennyvíz radioaktív lehet. De azt állítják, hogy csak „enyhén az, vagyis nem káros az egészségre.” Azt azért közölték, hogy a szennyvíz tisztítása és a radioaktív hulladék elszállítása a szerződés szerint nem az ő feladatuk.

A cég fejlődése ettől független töretlen. Német vállalkozások (Siemens, az un. Mágnes szövetség keretében, az exportfüggőségük csökkentése érdekében a Lynas-al szövetkezve pont malájföldön (Gebeng) tervezik új bánya és feldolgozó üzem felépítését. E két cég várhatóan 2012 után már évi 60 ezer tonna kitermelésére lesz képes együttesen.

Érdekes mozzanata e háborúnak, hogy a kínai Sojitz vállalat a Lynas-al próbál szövetkezni, a Sumitomo Corp. pedig az amerikai Molycorp-ba akar befektetni (3.táblázat).

3. táblázat: Az REEs kitermelés fő vállalkozásai 2012-ben /Kínán kívül/

Cég	Ország	Becsült termelés 2015-re (tonna)
Arafura R. Ltd.	Ausztrália	25.000
Avalon RM Inc.	Canada	10.000
Frontier REM. Ltd.		
Great WM. G. Ltd.	Dél – Afrika	5.000
Lynas C. Ltd.	Ausztrália	22.000
Molycorp Inc.	USA	40.000
Quest RMR. Ltd.	Kanada	15.000
Rare ER. ltd.	USA	10.400
Ucore RM. Ltd.	USA	6.800
Tasman m. Inc.	Svédország	6.800
Tantalus RE. AG.	Madagaszkár	5.000

Forrás: saját szerkesztés

A feltörekvő új – ígéretes - vállalkozások egyik tipikus példája a Quest Rare Minerals LTD. A Kanadában bejegyzett, elsősorban REEs lelőhelyek kutatására szakosodott cég. 2007-ban kezdte működését. Québec észak – keleti területén, a Strange és a Misery tavak közelében folytat sikeres feltáró munkát, amely zónát a legperspektívikusabbaknak tekintik az országban. Jelen aktivitása a kutató fúrásokra és elemzésekre korlátozódik. Erősségének tekintik, hogy a nehéz fémek terén vannak lehetőségei és ezek a világ más területén jelenleg csak 2 -3 helyen található. Rövidtávon nincs is potenciális versenytársa. A tervek szerint a Strange Lake-i projektben 2012-ben – az elsődleges kutatások pozitív eredményei alapján - eljuthatnak a környezetvédelmi engedélyeztetési eljáráshoz. A feldolgozás kezdete 2015 – 2016.

Érdekes szereplő az Arafura Resources (Ausztrália). Ausztráliában birtokol jelentős LREEs készleteket. Magas neodium tartalma miatt, az akkumulátorgyártásban lehet jelentős beszállító. Az érc koncentráció sajnos csak 2,55 körüli, ami a feldolgozási ráfordításokat növeli. A cég viszonylag régi alapítású (1997), 2003-ban lépett a tőzsdére a Nolans Projekt keretében. Ez a projekt a sikeres laboratóriumi eredményekre építve, egy tömeggyártásra érett technológia kifejlesztését célozta meg a ritkaföldfém kinyerés és feldolgozás céljára. A lelőhelyek Nyugat – Ausztráliában található és becslések szerint 850.000 tonna RREE található itt, 3,9 millió tonna

foszfát és 6,5 millió tonna uránium oxid társaságában. A cég legnagyobb részvényese egy kínai állami cég, a East China Mineral Exploraton & Development Bureau (ECE) lett. (22%) A nagy nekilendülés, 2012-re megtorpanáshoz vezetett, elsősorban finanszírozási problémák miatt, de a technológiai fejlesztés is elhúzódik. Jelenleg csupán oxid keverékeket tudnak előállítani, de előkészítés alatt áll a szeperációs technológiájuk is. Az újabb hírek szerint 2013Q3 az új megvalósíthatósági terv elkészítésének céldátuma. Thyssen-nel előrehaladott tárgyalásokat folytatnak, mintegy 3.000 tonna termék kizárólagos hasznosítására. A tórium feldolgozás megoldása lehet a leggyorsabb továbblépítő a cég fejlődésében.

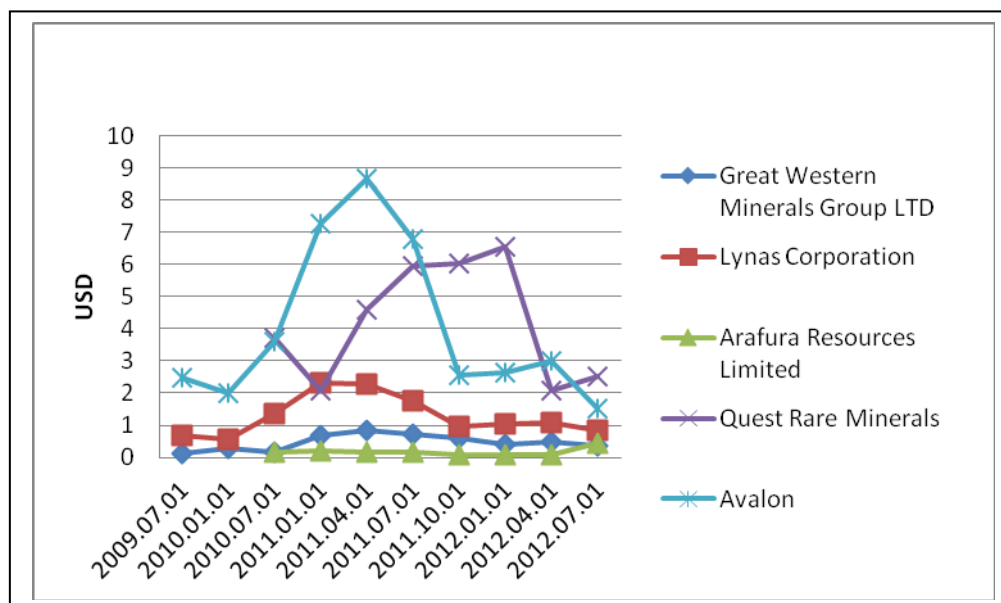
A Tasman Metals Ltd. a svédországi (Nora Karr) készleteket aknázza ki. Hatalmas készleteket jeleznek a becslések. Nagyságrendileg egész Európát képesek lennének kb. 50 évig ellátni. A termelésbe való belépés azonban biztonsággal csak 2016 után várható. A helyi infrastruktúra kiváló. Gondot okoz viszont, hogy a kísérő fémek piaci hasznosítása nem megoldott jelenleg.

A két nagy, mint lehetséges befektető is jelen van a piacokon. Ez a kisebb, csupán lelőhelylyel rendelkező ám kitermelésre és feldolgozásra rövidtávon képtelen vállalkozások szempontjából fontos. Az Ucore Rare Metals-t (Canada - Alaszka), az Avalon Rare Metals-t (Canada), a Frontier Rare Earths-t, mint tancba vihető partnert emlegetik.

A Great Western Minerals-t, amely két már működő kirgiz ill. dél – afrikai bányát birtokol. lehetséges nagyként tartják számon, mivel a birtokolt lelőhelyek bányászata még nem kezdődött el intenzíven, miközben a drága kiszolgáló infrastruktúra már megépült.

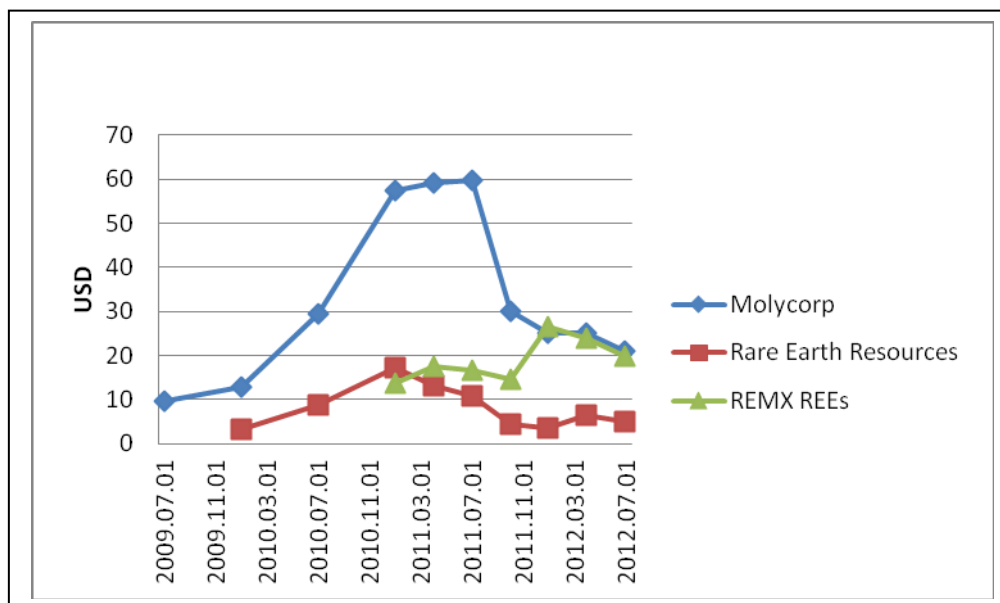
Hasonló helyzetben van az Ucore, amely gazdag tapasztalattal rendelkezik az alaszakai uránbányászattal és birtokolja az ottani legnagyobb lelőhelyet. Stratégia céljuk, hogy nem oxidot, hanem diszpróziumból mágnessé kívánják piacra vinni.

A Greenland Minerals a grönland-i lelőhelyek tulajdonosa. Ez nagyságrendileg, a ma ismert készletek 26%-t testesíti meg. A piaci előrejelzésekben és a tőzsdei forrásszerzésben legaktívabb vállalatok részvényei árfolyamváltozásait az alábbi ábrák szemléltetik. (5.- 6. ábrák)

5. ábra: Részvényárfolyamok változásai 2009 – 2012 között

Forrás: saját szerkesztés

6. ábra: Részvények árfolyamváltozásai 2009 – 2012 között

Forrás: saját szerkesztés

A 2012-es év közepén még sikeresnek tűnő nagyvállalkozások mellett, a feltörekvő kicsik haldoklásáról is egyre több szó esik. A ritkaföldfém láz csillapodni látszik. A cégek mindegyike már drasztikusan vesztett a 2011 novemberi bevezetési csúcértékéből. A kibontakozó trendek láttán már többen felvetik azt a kérdést, hogy a 2010-ben elindult kínai piaci beavatkozás vajon nem eredményez-e egy újabb buborékot a befektetők számára. Egyes szakértők szerint ez már tényként kezelhető a legfrissebb tőzsdei információk alapján. A 2011-ben még az egeket ostromló árak meredek zuhanásba kezdtek. Az elmúlt években piaci szerepet vállaló kb. 260 REEs vállalkozás közül, elsősorban az újonnan alakult cégek, gyorsan túlértékeltté váltak. A már termelési eredményt produkáló Molycorp kivételével mindenki 90 - 95 % -os árfolyamcsökkenést könyvelhetett el. Nagy tanúsága e folyamatnak, hogy sok piaci szereplő egy – egy ritkaföldfémre próbált koncentrálni és relatív előnyöket szerezni. Bebizonyosodott, hogy egységes ritkaföldfém piac van, az egyedi szeletkéik nem életképesek. A másik fontos tanulság, hogy az ármozgások szempontjából a tényleges termelést produkáló Kínán kívül nincs érdemi szereplője a piacnak.

Amikor Kína 2010 júliusában a ritkaföldfém export drasztikus visszafogását vezette be, a fémárak és az REEs cégek tőzsdei jegyzési árai az egekbe törtek. A kínai belföldi árak eközben változatlanok maradtak. Csak akkor kezdtek felfelé emelkedni, amikor a kormányzat a környezetszennyezőkkel szemben erőteljesen kezdett el fellépni. Mindenki tudja, hogy a Kínán kívüli ismert készletek csak lassan foghatók termelésbe, így egy nyomásos állapot lépett fel. A belföldi fogyasztás elsődlegessége miatt, a külső igények csak korlátozottan kerülhetnek kielégítésre. Ez a – rövidtávon - ki nem elégíthető kereslet táplálja a pozitív várakozásokat. Az olcsó 2008-as árak már soha nem jönnek vissza, hiszen a kínai termelőknek is megemelkedtek a költségeik és a régi környezetromboló magatartást már nem tűrik el a helyi hatóságok. A megemelkedett árak persze lehetővé teszik új befektetések finanszírozását is, ami élénkíti a piacokat és a vállalkozó kedvet.

A REEs-hez kötődő vállalatok iránti megnövekedett érdeklődést jelzi, hogy 2010-ben e cégek papírjai is egy speciális alapba kerültek be, a Market Vectors Rare Earths/Strategic Metals ETF¹ (REMX) néven. A Van Eck – tőzsdei szakértő - által elindított alap, a ritkaföldfém piac teljesítményét kívánja leképezni.

Magába foglalja a huszonnégy legnagyobb ritkaföldfém kitermelő és forgalmazó vállalat piaci értékét, súlyozott formában megjelenítő index. A tőzsdei cégeken kívül, beleszámítják a nagy kínai vállalatok mutatóit is, így a piaci helyzet valós megítélésére alkalmas. Sajnos csak 2010 októberében vezették be a New – York-i tőzsdén. A késés miatt így, sajnos - a kínai beavatkozások miatti - a nagy piaci szárnyalásokról lemaradt, de a lecsengést, már szépen jelzi (4.táblázat).

4. táblázat: Rare Earths/Strategic Metals ETF tőzsdei ármozgásai

Időpont	NAV
2013.07.01	11.010123
2013.04.01.	12.490672
2013.01.02	12.994371
2012.1001	11.010123
2012.07.01	13.621971
2012.04.01	17.536989
2012.01.01	15.618308
2011.10.01	14.642072
2011.07.01	25.677316
2011.04.01	26.498637
2011.01.01	24.094144
2010.10.27	19.758996

Forrás: saját gyűjtés és szerkesztés

A Rare Erths ETF áringadozásai komplex módon mutatják az érintett vállalkozások érték-változási folyamatait, beleértve a mértékadó kínai vállalkozásokat is.

2011-ben a REEs árak drámai csökkenésének voltunk tanúi. Érdekessége a helyzetnek, hogy a lecsökkentet export kvótákat sem használták fel, mivel a külföldi vásárlók igyekeztek belföldi – kínai – partnerrel megoldani a termelési gondjaikat, kihasználva a belső árak relative alacsonyabb szintjét. Az áresés valószínűleg folytatódik, mivel a felhasználók a helyettesítés lehetőségeit keresik és ennek valós megoldásai léteznek. A katalizátorgyártók például a lantanium leváltását részben megoldják. Hasonló a helyzet a neodium esetében is, ahol a mágnes gyártók

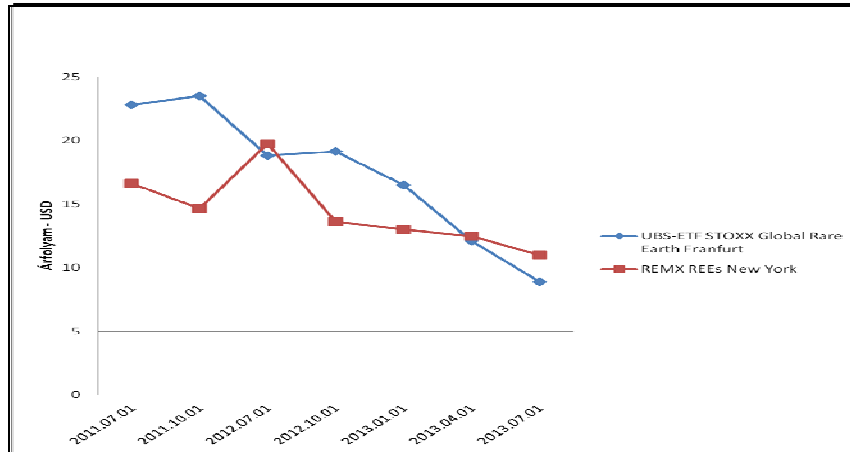
¹ ETF (Exchange Traded Fund) - Tőzsdén Kereskedett Indexkövető Alapok egy passzívan kezelt, vagyis a referencia index teljesítményét pontosan lekövető, tőzsdén kereskedhető befektetési alapok, elsősorban részvényalapok.

Az ETF-ek a hagyományos, aktívan kezelt részvény-befektetési alapoktól leginkább az alapkezelés filozófiájában különböznek. A hagyományos részvényalapoknál az alapkezelő az összegyűjtött pénzek befektetésekor igyekszik a saját szaktudását és szakértelmét kihasználva úgy felépíteni és menedzselni a portfóliót, hogy a leginkább perspektivikus szektorok, illetve részvények legyenek benne felülsúlyozva. Tehát a teljesítmények mércéjéül szolgáló referencia-indexek (benchmark) súlyozásától szándékosan – a magasabb hozam reményében – eltérnek. Ezzel szemben az ETF-ek kezelői a kiválasztott értékpapírok körét és ezek arányát a követendő piac, régió vagy szektorális index (benchmark) súlyozásához igazítják, és ezt másolják le mindenféle eltérés nélkül.

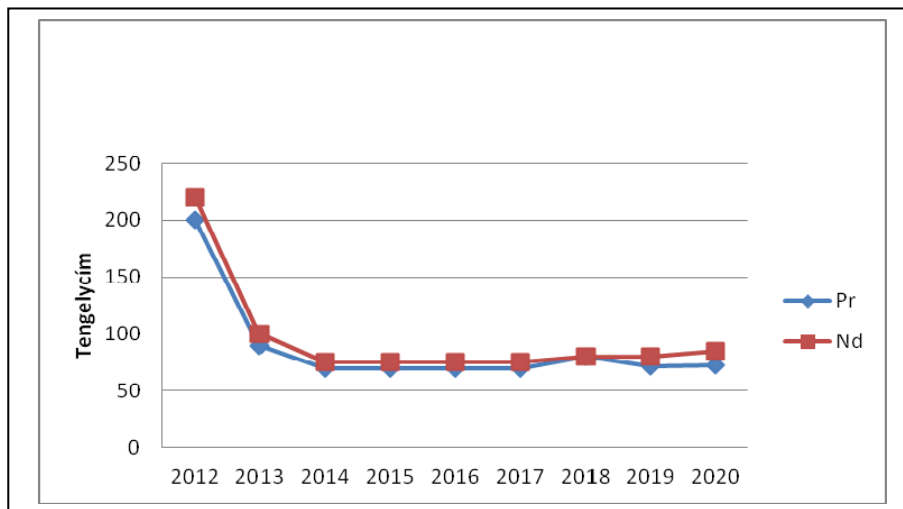
és felhasználók is alternatív megoldást keresnek. Ennek hatása persze csak hosszabb távon lesz érzékelhető.

2011 őszén, megkezdődött a ritkaföldfémek globális indexének a kereskedelme is a frankfurti tőzsdén. (UBS – ETF STOXX GREF) Az index olyan, a ritkaföldfém kitermelésében, feldolgozásában résztvevő vállalkozások szerepelnek, amelyek forgalmának legalább 30%-át adják ezek az anyagok. Az EU szintjén a kínai korlátozó intézkedések hatására készletfelhalmozás indult el és ez terelte a figyelem középpontjába az érintett cégeket is.

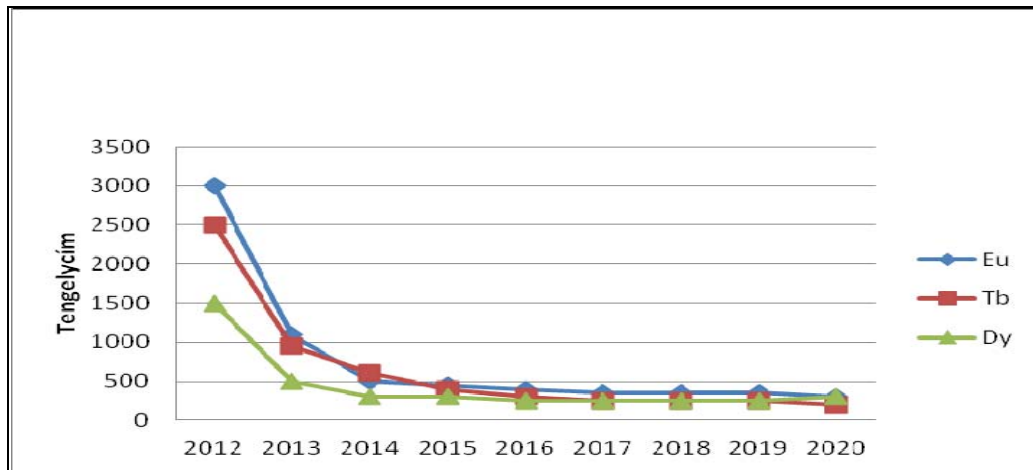
A két különböző szintéren mozgó, közel azonos vállalatokat magában foglaló, de eltérő súlyozású index mozgását a 7. ábra rögzíti. A következtetések levonására e rövid időszak még nem alkalmas, de hosszabb távon fontos értékmérő lehet.

7. ábra: REEs tőzsde indexek változásai
Forrás: saját szerkesztés

8. ábra: A ritkaföldfémek árváltozásának prognózisai
2012 - 2020
Forrás: saját szerkesztés

9. ábra: A ritkaföldfémek árváltozásának prognózisai
2012 - 2020

Forrás: saját szerkesztés

A cikk alapverziójának anyaga 2012-ben került összegyűjtésre. Az időközben történt események – a kiegészített adatokkal együtt – a prognózisok helyességét igazolták. A történet folytatódik, hiszen a 2013-ra jósolt és vállalatok által meghirdetett piacra lépések elhúzódnak és a piac szereplői még nem reagáltak le ezeket a történéseket.

Felhasznált irodalom

- Byron Capital Markets LTD. (2012): *Green Book of ELECTRIC METALS*. Australia.
- DOBOSI, G. – TÖRÖK, K. (2012): *Ritka földfémek geokémikus szemmel*. Magyar Tudomány. 05. szám.
- HUMPHRIES, M. (2012): *Rare Earth Elements: The Global Supply Chain*. Congressional Research service. Report for Congress.
- HURST, C. (2010): „*China’s rare Earth Elements Industry: What can the West learn?*”, Institute for the Analysis of Global Security (IAGS), március.
- KRISTON, L. (2011): *Ritka földfém függőség: Kína markában vagyunk!* Piac&Profit. 2011. január
- U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, 2008-2011.
- Ministry of Industry and Information Technology (2012): *Rare Earth White Paper*. Peking.
- http://hu.wikipedia.org/wiki/Ritka_földfémek
- <http://www.gazdasagradio.hu/cikk/70343/>
- http://diak.hulladekboltermek.hu/hirek/1150/578698/20111216_ritka_foldfemek_mit_kell_roluk_tudni_1.htm
- <http://www.vg.hu/penzugy/arupiacok/dragulhatnak-aritkafoldfemek-379118>
- <http://www.rareearthelements.us/>
- <http://newsblaze.com/story/20111110064029zzzz.nb/topstory.html>
- http://www.tozsdeforum.hu/tozsde/egyre_keresettebbek_a_meregdraga_foldfemek
- http://itcafe.hu/hir/ritkafoldfem_csendes_ocean_ree.html
- <http://www.boerse-frankfurt.de/en/etfs/ubs+etf+stox+global+rare+earth+a+LU0671492899/price+turnover+history/historical+data>

Martina Prochádzková

Regional innovation networks from two perspectives – innovation as an essence of local development (The Case of Slovak region)

Diversity of human knowledge which can be considered as a precondition of technological change leads to more or less economic development. The role of space could not be ignored and it is necessary to understand why networks of innovative actors can have a local dimension which is stronger or weaker in the sense of economic geography and economics of knowledge. The paper uses social network analysis to create networks of innovative actors – one for innovators and one for inventors. The main aim of applying mentioned concepts is to recognize actors that can be considered as carriers of knowledge and to identify differences among them. Calculated characteristics of networks suggest that in the case of Košice region, the bulk of knowledge can be found on the inventor's side.

Keywords: innovation, regional, Slovak, local development

JEL-code: O340

Modul: Innováció menedzsment

Introduction

Innovations are the core of technological change which is not only considered as driving force of economic development in particular area but which is also seen as the comprehensive network of interactions among different innovation actors (individuals, firms, public institutions and other organizations) (Fischer 2000). Innovation begins with the idea generation and it finishes with knowledge commercialization. In other words, idea leads to research, research to development, development to production and production to marketing (as innovations) (Kline and Rosenberg 1986). The human capital is considered as an essential precondition for the development of knowledge (Greenhalgh and Rogers 2010), but on the other hand, there are a lot of others factors that influence on knowledge generation or theirs diffusion and these factors are usually concentrated in a space. Diversity of human knowledge depends on existing environment and this diversity leads to more or less “cognitive distance” which can be opportunity but also a challenge. The cognitive distance develops a personal knowledge but the greater cognitive distance means harder to understand of innovation partners. The spatial concentration of mentioned factors has impact on the regional inequality in economic and technological development (Fornahl and Brenner 2003). Geographical proximity, cultural and institutional conditions bring not only spatial advantage but also advantage in productivity which is linked with each economy. Centers of geographical agglomeration become innovation centers because of their collectivity, networks of contacts, knowledge, structure and institutions (Amin and Thrift 1994). It is helpful to study this geographical agglomeration in the sense of regional innovation networks based on knowledge flow. In the sense of distance and proximity, “proximity school” (Boschma 2005) provides types of differences between areas and their impact on potentials for knowledge interactions among innovation actors – physical, functional and relational proximity (Torre and Gilly 2000). Physical proximity is based on the geographical dimension of agglomeration economies, which brings saving of transaction and transportation cost and which is especially important in exchange of tacit knowledge (Lundquist and Trippel 2013). In other words, factors as quality of the transport infrastructure and political-administrative set-ups that are related with the mobility of goods and people (Torre and Gilly 2000) have impact on interaction between different actors in a local economy.

On the other hand, functional distance indicates differences between regions in innovation performance as a result of inefficient knowledge flow between areas if these territories are reaching high differences in their innovation capacity (Lundquist and Trippl 2013).

Relational proximity is associated with non-tangible dimensions like cognitive, organizational, social, institutional, cultural, technological proximity and others (Boschma 2005). In terms of innovation processes which are preconditions of local development, a certain degree of relational proximity between innovation actors is a core assumption for knowledge exchange and collaboration in area and among areas (Lundquist and Trippl 2013).

Due to proximity mentioned above, it is natural to assume, that in most areas, the innovative effort requires networks of innovators which are localized within the communication space (DeBresson 1999). The concept of innovation processes on the local level is based on the assumption that regional innovation systems can be found anywhere. Probably all regions have own regional innovation system (Doloreux and Parto, 2005). The concept of regional innovation systems comes from national innovation systems as a subsystem of knowledge generation and diffusion including research and development organizations, education bodies and other organizations (technology transfer agencies, companies and cluster located in the region) (Lundquist and Trippl 2013). It tries to explain factors that influence on innovation production and to describe characteristics of main institutional actors. The geographic level of knowledge economy indicates the importance of specific and regional sources that stimulate the innovative capacity and firm competitiveness (Dolorex and Parto 2005). Networking of innovation processes can be linked with system approach to innovations under assumption that innovation system could have a better performance in conditions of the internal interaction and existing external relations (Fritsch and Graf 2012). The interactive learning process which combines knowledge from different actors generates the collective asset in the production system (Doloreux 2002) which can contribute to the local development. Systemic innovations require intensive flows of knowledge, resources and human capital within and between innovation systems (Lundquist and Trippl 2013). The role of space could not be ignored in generation and diffusion of new knowledge on international, national, regional or local level. Networks of innovators can be constructed with using of patent applications (Fritsch and Graf 2012), because one way how to bring knowledge to the market is by patenting and patents as innovation outputs allow the exchange of industry knowledge (Baycan and Stouhg 2011). Due to this approaches, the paper focuses on the regional innovation network from two perspectives – regional innovation networks through innovators according to Fritsch and Graf (2012) and regional innovation networks through inventors. Reason for applying of these two perspectives is recognizing actors that can be considered as carriers of knowledge and identifying differences among them. In the case, that innovative regions are situated near the national boundaries, networks of innovators do not exceed these boundaries, mainly due to cultural traditions in these areas (DeBresson 1999). Mentioned openness of border regions is a one reason for paper focusing on Košice region, in the terms of Slovak regional innovation networks. It is necessary to understand why networks can have a local dimension which is stronger or weaker in the sense of economic geography and economics of knowledge. The paper uses social network analysis which provides concepts and tools that highlight the structural properties of localized collaboration networks.

From knowledge creation to economic development

As was mentioned above, spatial factors play a crucial role in generating and diffusing of knowledge while development of knowledge can be characterized as follows:

- Cognitive process with respect to whole community,
- Interactive process within firm,
- Collective process which is ongoing in each area,
- Internally nonlinear process which is involved in synergy,

- Process which is based on the local relations and which creates social networks, external integration and traditions of public or private links (Camagni and Capello 2009).

In general, knowledge can be divided into two main groups: non-codified (implicit) and codified (explicit) knowledge. The flow of explicit knowledge can be obtained through written form and this knowledge can be absorbed by its reader and understood in a specific language. On the other hand, the human ability to absorb codified knowledge is rarely automatic. The idea of “transfer knowledge without effort” is something not real because the absorption of explicit knowledge also requires prior knowledge (Jensen, Johnson, Lorenz and Lundvall 2007). In this sense, non-codified knowledge seems to be more important as widely and readily available codified one. The basic mechanism of combining current knowledge is represented through interactive processes among firms and different economic and social actors (Cappelin 2004).

From the traditional view, knowledge has a private character and is developed through expenditures on research and development and it is incorporated in technologies and products. Diffusion of this knowledge is not random and it depends on the geographical proximity. Adoption of technologies brings for firms a high cost of adjustment. On the other hand, modern approach explains knowledge as a result of learning processes, knowledge is partially public and its diffusion is related to spatial barriers (Camagni and Capello 2009). Deeper understanding of mechanisms of learning and accumulation of knowledge is useful tool for studying of restructuring processes and diversification in regions, where new codified and non-codified knowledge are generated (Cappelin 2004).

Knowledge as one of the economic growth determinants

It should be noted, that economic growth is a necessary but not sufficient condition of economic development because the economic development on different levels means an increase in living standards of inhabitants in particular area (Todaro and Smith 2011). Technological progress was first time implemented into growth models by Solow (1956) as an exogenous variable. Solow model indicates that the growth per inhabitant must be stopped if there is any further improvement in technologies. Neoclassical theories of economic growth assume that technological progress arises through influencing of exogenous conditions. Nevertheless, the obvious lack of these theories is the very concept of technological progress as the exogenous variable which is situated outside the model and the explanation of a long term growth through neoclassical theories can be marked as unsatisfactory. The technology advantage means the generating of new ideas that are partially noncompetitive and therefore, they have the characteristics of public goods. In terms of technology change, if noncompetitive knowledge is added to production, returns to scale tend to growth however this condition is in a conflict with assumption of perfect competition that operated under constant returns to scale (Barro and Sala-i-Martin 2004). Extended Solow model of the neutral technology change takes into account a technology progress which shifts the production function in economy because according to the noncompetitive knowledge, two or more producers can use similar knowledge in comparison to traditional production factors as labor and capital. Despite the extension of model, technological change is only result of gradual accumulation of capital which is not related to labor force, although human capital can be considered as a basic assumption of knowledge development. This is one reason for *models of endogenous growth* development, where human knowledge is immediately spread to the whole economy and it means that diffusion process can begin directly because knowledge is noncommercial (Barro and Sala-i-Martin 2004). Models of endogenous growth suppose that the economic growth is pushed by accumulation of knowledge if knowledge is basic form of capital generated in technological process. This fact leads to the preconditions that countries which reach the higher level of knowledge capital, can achieve more dynamic economic growth (Romer 1986). In the studies of Schumpeter (1939), not only

technological knowledge but mainly innovations are determinant of economic growth – once the innovation is separated from the producer it becomes visible internal factor of change. Innovations with all their effects bring changes in to the economic process and this impact of innovation can be, according to Schumpeter, marked as “*economy evolution*”. In other words, the technology change opens new markets however the production is still only combination of production factors. On the other hand, when innovations are added to the transformation process then production factors can be combined in new improved ways. Whenever a current amount of outputs requires less production costs as the same or lower production and if there are not declining price factors, then it is more likely that firm uses product or process innovations. Under these assumptions, innovations tend to aggregate and concentrate in selected sectors because companies are following each other in generating of successful inventions. It can be supposed that next wave of innovations will be realized in the same or neighbored areas as anywhere else. The approach of economic growth which is explained through the production function is insufficient due to uncertainty and diversity related to innovations. It is one reason for development of *evolutionary economy* by Nelson and Winter (1997) – the economic growth is a result of evolutionary system based on the corporate practices.

Generally, evolutionary economy, institutional economy, new geographical economy, learning economy and network approach can be considered as core theories influencing the creation of regional innovation networks (Doloreux 2002). According to the evolutionary economy, technological change is the endogenous variable (like models of endogenous growth) which has impact on the economy on different levels. It should be noted, that technological development and institutional aspects play a key role in the transformation of the economic system towards sustainable development (Mulder and van den Bergh 2001). From the view of knowledge systems, carriers of knowledge are constantly able to discover new technologies and ways of organizing as well as new patterns of behavior (Dosi and Winter 2000). Technology learning process can be seen as the “heart” of evolutionary approach in relation to the economic development due to the fact, that under assumptions of evolutionary theory, the long-term growth is result of knowledge co-evolution and knowledge are used and supported through institutions (Nelson 2007).

The role of space – knowledge economy

In 70-ties and 80-ties of the last century, attention was focused on “*scientific based*” or high-tech sectors, while regions with these sectors were labeled as “progressive” with ability to bring the transformation of an economy (process innovations and restructuring of traditional sectors). In the next phase, the attention was pointed on “*scientific*” regions as results of innovation effort which efficiency can be measured with using R&D indicators: R&D inputs (public and private investment to research and development activities and human resources) and R&D outputs (number of patents, papers) (Camagni and Capello 2009). The main aim of evolutionary theory is to identify “cognitive capacity” which is the ability to transform inventions to innovations and to the productivity through cooperation or market interaction. Attention is shifted on the cooperative learning process which is driven by factors as is geographical proximity, network relations, interaction and creativity. In this view, abstract space becomes much more real with functional, hierarchical, economic and social interactions (Camagni and Capello 2009). Due to the fact that knowledge generation is probably subject to special norms, values or culture which is common for some area, it is helpful to study innovation processes within this area. In other words, the role of space is crucial in generation, diffusion and absorption of new knowledge on the international, national, regional or local level.

Knowledge processes are processes in which fragmented knowledge inputs are combined for the knowledge outputs (Antonelli 2006) and then they are spread via networks and via intended effort by agents with aim to build bulk of knowledge in particular area. Networks can

vary according to their structural form, but it is necessary to understand why networks can have a local dimension. Papers deals with networks of innovation actors on the regional level following findings of *Trippel* (2011) which indicate that star scientists has a tendency to embed themselves in their current location of work by creating new knowledge asset in relation to regional firms, research institutions and policy actors. The movement of star scientists to specific places has a fundamentally impact on both scientific progress and regional economic development. It should be noted, that location tendencies of star scientists leads to “*islands of innovation*” which represent a well-known phenomenon – strong clustering of science, research and innovation in particular geographical areas which can be marked as world poles of science (*Hilpert* 1992). The other reason for studying networks of innovation actors on the regional level is, that especially tacit knowledge have a components that can be transferred only by personal relations and these relations are supported through geographical proximity, which means that narrow regional networks and integration of local actors to global flow of knowledge can create an excellent environment for effective regional innovation system (*Fritsch and Graf* 2012). However, geographical proximity also creates a barrier for the flow of new information into existing networks from the external environment (*Boschma* 2005).

The paper uses region as a geographical area of extending across space and time to identify network characteristics of innovation actors, although there is lot of controversy in using regions as suitable geographical units. Typically one is that in most cases, regions are only formal units which were established as a need for aggregating smaller geographical units (census districts, municipalities, provinces, etc.). It means that these regions don't meet functional ties which include the network linkages as is transport migration, trade and capital flows and central-place links as is settlement hierarchy (*Agnew* 2013). Despite to the fact that regions are often politically defined by governments, in some cases (North West England region), spatial development strategy focused on a network conception, could not escape the politico-administrative aggregation of geographical units inherited from the past (*Harrison* 2013).

Usage of regions as suitable units differs over field of study. *Agnew* (2013) emphasizes four general conceptions of region. The first approach of distinctive regional communities sharing socio-political characteristics focuses on the persistence of socio-political traits from the past. Other view on the regions is over tensions and conflicts associated with state formation and disintegrations – regions as political territories. Third concept is related to industrialization, urbanization and trade with networks like main points of interest which tie together regions through hierarchies of cities and their hinterlands. The last one considers regions as societies which share a wide range of social and cultural characteristics and try to examine behavior of community across social indicators.

Methodology

Regional networks of innovative actors (innovators, inventors) can be created by using social network analysis (SNA) which requires relational data about a group of actors in the system. Social network analysis tries to identify the structural properties of localized collaborations in network. According to *Fritsch and Graf* (2012) paper uses patent applications to generating networks of innovative actors. On the other hand, *Fritsch and Graf* (2012) define nodes of networks like innovators; paper follows this approach but compares them with networks created through inventors (inventors like nodes). In other words, patent application offer information about name and address both inventors and innovators. The question is which one is the carrier of knowledge and can be considered as a bulk of knowledge in particular area. Patent applications include any innovative effort therefore article deals with every application available on web site of Slovak Office of Industrial Property. It should be noted, that applicants have an opportunity to sign application under national patent office but also under European patent office what is main disadvantage of this approach (patents approved by European patent office

have wider coverage as patents approved by national patent offices). Results of mentioned suggestions are two networks of innovative actors that can be distinguishable in the sense of number of nodes, density, centralization, number of internal and external links and other network characteristics. It is helpful using data from patent applications for longer time period, for example 5 years, in this case from year 2008 to 2012. The principle of cooperation can be observed in other studies focused on the flow of knowledge: between projects (CENTROPE R&D Network, 2010), co-authors networks (*Velden, Heque and Lagoze 2012*).

Due to the fact that major cities probably have the higher economic and innovative activity, it can be supposed that “stronger” regional innovation systems (“stronger regional innovation networks) are more effective (*Baycan and Stough 2011*), nevertheless very close relations can lead to the “lock in effect” in the region. Patents are used as outputs of innovation effort however, they can be seen as a source of conflicts between “openness” and discretion” of researcher (researchers focus on applied research with the prospect of financial success) – patents probably lead to conflicts of interests and values and to institutional barriers (*Baycan and Stough 2011*). It is common that a lot of innovations cannot be patented, but the growth number of patents mirrors the industrial innovation capacity. Due to the facts mentioned above, *Greenhalgh and Rogers (2010)* emphasize following advantages and disadvantages of patent statistics:

Advantages of patent statistics:

- Patents indicate inventions that can be the innovation,
- Data availability,
- Costs for application and maintaining a patent would not be lower as the value of invention in the future,
- Invention that should be patented has to pass by test of novelty and creativity,
- Patents can be classified in to technical fields.

Disadvantages of patent statistics:

- Some inventions could not be patented,
- There are other forms of intellectual property (designs),
- Sectors are different according to the intensity of using patent system,
- Some patents are used as a tool of competitive strategy,
- Some inventions could not be considered as innovation.

Slovak patent data can be characterized by weak cooperation and by occurrence of many individual actors, therefore networks of innovators are created only on the individual level (applicants are individuals). It should be noted, that in the case of inventors, they usually stand out as individuals. The adjacency matrix in both cases is weighted twice: by size of “team” (the number of inventors on the common patent application) and by number of common patent applications. The article evaluates one of the border Slovak regional innovation networks situated in Košice region – from the side of innovators and inventors. Networks characteristics and network visualization is calculated and generated in statistical program R (packages *igraph* and *sna*).

Analysing of networks – comparison of two perspectives

The coverage of patent application over time period 2008 – 2012 in Košice region according to innovators and inventors is shown in *Table 1*. Due to the number of isolates and overall number of patent applications, networks of inventors seem to be more interconnected as like network of innovators. It could be supposed that knowledge flow is more intensive among inventors which know each other from the joint projects. On the other hand, innovator is also the owner of the patent and he has all rights and obligations associated with this property. Although it is natural to suppose that all inventors on the application form will be also owners of patents, payments

related to patents can be result of the fact, that in the case of Slovakia, patent applications have lower number of innovators than inventors.

Table 1: Patent applications in the Košice region (network of inventors and innovators)

Košice region	number of patent applications		number of isolates	
	network of inventors	network of innovators	network of inventors	network of innovators
2008	24	18	3	13
2009	13	15	7	8
2010	51	25	18	12
2011	18	18	4	14
2012	20	11	8	4
Overall	126	87	40	51

Source: Slovak Office of Industrial Property

Table 2 describes regional networks characteristics of innovators and inventors that are calculated in statistical program R (packages igraph and sna). The size of a main component is the biggest part of a network that is connected within, but disconnected from other parts of networks. In the sense of innovative actors, the networks main component indicates the share of actors that have access to a bulk of local knowledge (Wasserman and Faust 1994). In the case of Košice region, the main component achieves higher value on the inventor's side. The next network characteristic is density which defines the total number of observed lines in a graph divided by the total number of possible lines in the same graph and according to Wasserman and Faust (1994) it can be expressed as follows:

$$\Delta = \frac{L}{g(g-1)} \quad (1)$$

While L is the number of lines and g is the number of points. From this point, it means that with network density number of connections grow. Due to the number of existing innovation actors (number of nodes), the observed density is higher on innovators side however as was mentioned above and as is indicated in Table 2, the share of isolates is lower in the network of inventors. This situation can be explained by number of edges, among inventors there is almost approximately thrice more edges than in the case of innovators. It should not be forgotten that the density is calculated with respect to a number of existing nodes (actors). Findings are consistent with assumption that inventors could bring to economy more bulk of knowledge in comparison with innovators in the sense of local development (innovations as indicators of the economy development). Košice region seems to be strongly regionalized according to the number of external connections in both cases - existing barriers in flow of knowledge. Centralization of network is a synonym for heterogeneity of its actors and can be calculated as follows:

$$C_D = \frac{\sum_{i=1}^g [C_D(n^*) - C_D(n_i)]}{\max \sum_{i=1}^g [C_D(n^*) - C_D(n_i)]} \quad (2)$$

Where $C_D(n_i)$ in the numerator are the g actor degree indices and $C_D(n^*)$ is the largest observed value (Wassermann, Faust, 1994).

Networks of innovators as well as networks of inventors in Košice region can be defined by low homogeneity. It means that networks of innovative actors are highly fragmented and fragments form clusters of different types.

Table 2: Characteristics of networks

Košice region	network of inventors	network of innovators
centralization	0,0316	0,0408
size of main component	11	6
density	0,0155	0,0204
number of nodes	172	84
number of edges	228	71
number of internal edges	165	54
number of external edges	63	17
share of isolates	0,3175	0,5862

Source: author's own work

The cooperation of innovative actors is shown in *Figure 1* (networks of inventors) and in *Figure 2* (networks of innovators). Size of node (inventor, innovator) depends on the number of connections that pass through this node. Simultaneously the node size indicates the power of existing collaboration among innovators. This collaboration is presented by thickness of edge that is weighted by number of actors and number of common patent applications. These figures point out the amount of patent applications filed by women and men (women as node of grey colour and men as node of black colour). It is clear that more innovative effort can be found on the men's side as a result of working position of men or other sociological and cultural factors. Networks of inventors are less fragmented with more significant parts and wider edges. On the other hand, created clusters in both networks have the form of resemble stars (all actors are connected) and triangles or there are connections only among two actors.

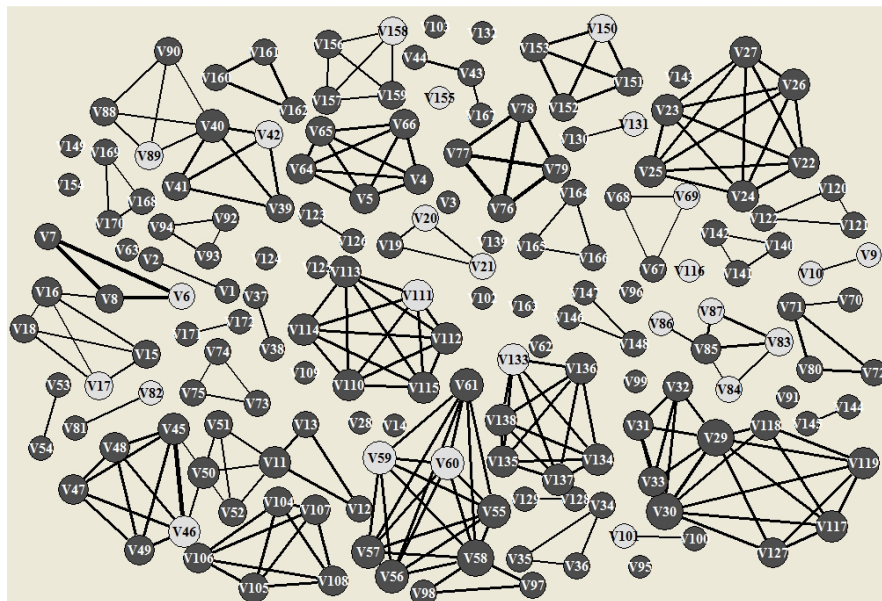

Figure 1: Network of inventors

Source: author's own work

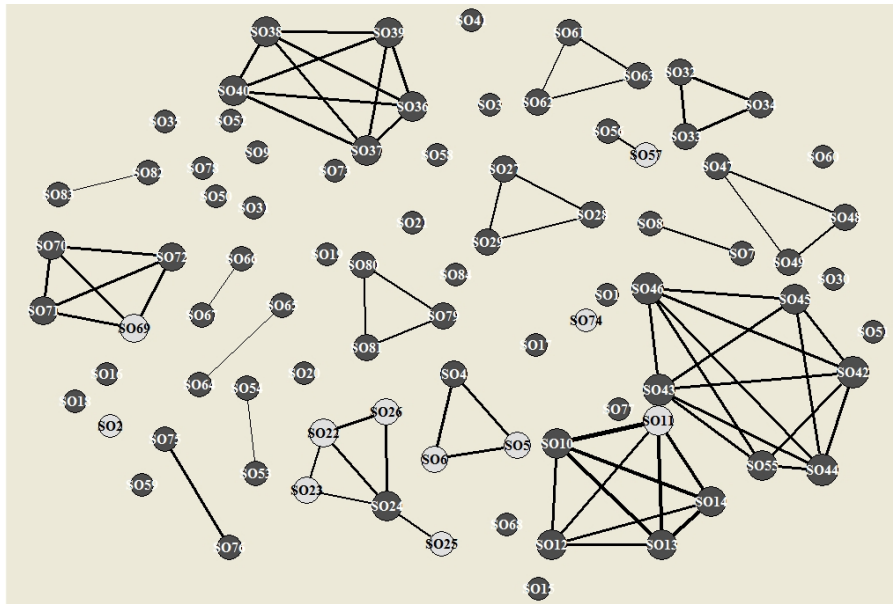

Figure 2: Network of innovators
Source: author's own work

Conclusion

The starting point of this paper was to consider knowledge flow between innovative actors as one of the crucial factors of a local development. The certain degree of relational proximity between innovative actors is a core assumption for knowledge exchange and collaboration in area and among areas and it is helpful to study and evaluate this collaboration in the sense of social network analysis. Social network analysis leads to an understanding of the complex geographical and technological structure of particular actors. The paper focuses on the innovation network from two perspectives – innovation network through innovators and networks through inventors. Reason for applying of these two perspectives is recognizing actors that can be considered as carriers of knowledge and identifying differences among them. Mentioned networks are constructed with using of patent applications which offer requires relational data about a group of actors in the system. To identify characteristics of innovation actors, the paper deals with regions as a geographical areas of extending across space and time, although there is a lot of controversy in using regions as suitable units.

By way of conclusion, it seems clear that due to the number of isolates and overall number of patent applications, network of inventors are more interconnected like network of innovators, in respect to Košice region. These findings suggest that knowledge flow is more intensive among inventors which know each other from the joint projects. It should be noted that the innovator is also the owner of the patent and although it is natural to suppose that all inventors on the application form will be also owners of patents, payments related to patents can be result of the fact that patent applications have lower number of innovators than inventors. With respect to the size of main component in networks, the share of actors that have access to a bulk of local knowledge is higher on the inventor's side. Although observed density is higher on innovators side, the share of isolates is lower in the network of inventors and in this network is almost thrice more edges than in the case of innovators. These findings are consistent with assumption that inventors could bring to economy more intangible assets in form of knowledge in comparison with innovators in the sense of local development (innovations as indicators of the

economy development). Networks of innovators as well as networks of inventors in Košice region can be defined by low homogeneity – networks of innovative actors are highly fragmented and fragments form clusters of different types. On the other hand, networks have more significant parts and wider edges.

Acknowledgment

This paper was carry out with the financial support from the European Union (ERDF), within the frames of the Hungary-Slovakia Cross-border Co-operation Programme 2007-2013 (www.husk-cbc.eu), CROSSEDU (HUSK/1101/1.6.1/0300).

The content of this article does not necessarily represent the official position of the European Union.

References

- AGNEW, John A. (2013): *Arguing with Regions*. Regional Studies (47) 1. pp. 6-17.
- AMIN, A.-THRIFT, N. (1994): *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*. Oxford: Oxford University Press. pp. 15-45.
- ANTONELLI, C. (2006): *The business governance of localized knowledge: an information economics approach for the economics of knowledge*. Industry and Innovation 13. pp. 227-261.
- BARRO, Robert J.-SALA-I-MARTIN, X. (2004): *Economic Growth. Second Edition*. Massachusetts Institute of Technology. 320 s.
- BAYCAN, T.-STOUGH, ROGER. R. (2012): *Bridging knowledge to commercialization: the good, the bad, and the challenging*. The Annals of Regional Science, Springer. pp. 36-54.
- BOSCHMA, R. (2005): *Proximity and innovation: A critical assessment*. Regional Studies 39. pp. 61-74.
- CAMAGNI, R.-CAPELLO, R. (2009): *Knowledge-Based Economy and Knowledge Creation: The Role of Space. Growth and Innovation of Competitive Regions – The Role of Internal and External Connections*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg. pp. 145-165.
- CAPPELLIN, R. (2004): *International knowledge and innovation networks for European integration, cohesion and enlargement*. Excellence in social science. UNESCO, Blackwell Publishing Ltd., UK. pp. 207-225.
- CENTROPE TT (2010): *The CENTROPE R&D Cooperation Network*. A Social Network Analysis. In cooperation with CENVELOP cooperative knowledge design gmbh. 21 s.
- DEBRESSON, Ch. (1999): *An Entrepreneur cannot Innovate Alone: Networks of Enterprises are required*. Paper presented at DRUID, Aalborg, Denmark.
- DOLOREUX, D. (2002): *What we should know about regional systems of innovation*. Technology in Society 24. pp. 243-263.
- DOLOREUX, D.-PARTO, S. (2005): *Regional innovation systems: Current discourse and unresolved issues*. Technology in Society 27. pp. 133-153.
- DOSI, G.-WINTER, Sidney G. (2000): *Interpreting Economic Change: Evolution, Structures and Games*. Working Paper Series.
- FISCHER, Manfred M. (2000): *Innovation, Knowledge Creation and Systems of Innovation*. The Annals of Regional Science. 24 s.
- FORNAHL, D.-BRENNER, T. (2003): *Cooperation, Networks and Institutions in Regional Innovation Systems*. Edward Elgar Publishing Limited. pp. 213-376.
- FRITSCH, M.-GRAF, H. (2012): *How sub-national conditions affect regional innovation systems: The case of the two Germanys*. Papers in Regional Science (90) 2. pp. 331-353.

- GREENHALGH, C. A.-ROGERS, M. (2006): *The values of innovation: the interaction of competition, R&D and IP*. Research Policy 35. pp. 56-80.
- HARRISON, J. (2013): *Configuring the New „Regional World“: On being Caught Between Territory and Networks*. Regional Studies (47) 1. pp. 55-74.
- HILPERT, U. (1992): *Archipelago Europe – Islands of Innovation*. Synthesis Report. Prospective Dossier Number 1: „Science, Technology and Social and Economic Cohesion in the Community“. Commission of the European Communities, Brussels.
- JENSEN, M. B.-JOHNSON, B.-LORENZ, E.-LUNDVALL, B. A. (2007): *Forms of knowledge and modes of innovation*. Research Policy 36. pp. 680-693.
- KLINE, Stephen J.-ROSENBERG, N. (1986): *The Positive Sum Strategy: Harnessing Technology for Economic Growth*. 300 s.
- LUNDQUIST, K.-J.-TRIPPL, M. (2013): *Distance, Proximity and Types of Cross-border Innovation Systems: A conceptual Analysis*. Regional Studies (47) 3. pp. 450-460.
- MULDER, P.-VAN DEN BERGH, Jeroen C. J. M. (2001): *Evolutionary Economic Theories of Sustainable Development*. Growth and Change 32. pp. 110-134.
- NELSON, R. R.-WINTER, S. (1977): *In search of useful theory of innovation*. Research Policy 6. pp. 36-76.
- NELSON, R. (2007): *Economic Development from the Perspective of Evolutionary Economic Theory*. Working Paper Series, no. 2007-02. pp. 1-25.
- ROMER, Paul M. (1986): *Increasing Returns and Long-Run Growth*. The Journal of Political Economy (94) 5. pp. 1002-1037.
- SCHUMPETER, Joseph A. (1939): *Business Cycles. Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process [online]*. New York Toronto London: McGraw-Hill Book Company. 174 s.
Available: <http://docenti.lett.unisi.it/files/115/17/2/1/BusinessCycles_Fels.pdf>
- SOLOW, Robert, M. (1956): *A Contribution to the Theory of Economic Growth*. The Quarterly Journal of Economics (70) 1. pp. 65-94.
- TODARO, Michael P.-SMITH, Stephen, C. (2011): *Economic Development*. 11th Edition. (The Pearson Series in Economics). 834 s.
- TORRE, A.-GILLY, J.-P. (2000): *On the analytical dimension of proximity dynamics*. Regional Studies 34. pp. 169-180.
- WASSERMAN, S.-FAUST, K. (1994): *Social Network Analysis. Methods and Applications*. Cambridge University Press. 180 s.

Ivana Hvižd'áková

National Factors of Cluster Development and Management

The changing environment puts pressure on performance of business. In order to stay competitive firms create clusters, which require a more collaborative management; collaborative in the sense of creating relationships and trust, working on mutual investment and innovation projects and looking for ways to finance this change. The factors, which influence cluster development and also management, may come from the micro as well as the macro level. The aim of the article is to study the impact of national factors on cluster development and management in the EU countries. The results of analysis suggest that social capital dimensions have a differing influence on the proportion of clusters in an economy, while the level of innovation performance has a positive influence.

Keywords: cluster, development, management, national factors

JEL code: R120, R580

Modul: Klasztermenedzsment

Introduction

The occurrence of clusters is considered a key feature of a region's or a country's competitive position. Clustering of businesses stimulates growth, cooperation, competition and opportunities for investment. Silicon Valley (USA), Dommel Valley (Netherlands) and the industrial districts of Central and North Italy are some examples of practical inter-firm networking and institutional support. Even the literature on clusters (for example, *Porter* 1998) stresses their importance as "an engine for economic value, added over and above simple collections of firms" (*DETR* 2000, p. 25).

Cluster success is dependent on successful management at the cluster level, but also at the environment level, that is, the macro level. Success at the macro level assumes skilled management at the local level, and vice versa (*Routamaa and Saatsi* 2011). Cluster management is required throughout the whole lifecycle of a cluster. Therefore, given the clusters importance for an economy, the article tries to identify the national factors that foster cluster development and management in the European Union countries.

Theoretical background

Clusters are „geographic concentrations of interconnected companies and institutions in a particular field“ (*Porter* 1998, p. 78). They comprise a number of connected industries and other organizations important to competition, such as suppliers of specialized inputs, manufacturers, governmental institutions, universities, think tanks, trade associations and other. Clusters are a new form of spatial organization that enable both cooperation and competition to occur (*Porter* 1998).

The factors affecting cluster development can be divided into external and internal. The external factors result from the macroeconomic conditions. Clusters emerge in certain locations for several reasons. On one hand they can emerge and develop either naturally, as a result of a natural factor advantage or 'historical accident', or they can be formed with the support of cluster initiatives (*Sölvell* 2008, *Bresnahan et al.* 2007). National and regional strategies may significantly facilitate the creation and development of clusters (*Pavelková et al.*, 2009). It is advantageous for firms to cluster, because closeness and resource and information sharing increase their competitive position.

For this reasons, cluster development is usually initiated by industry leaders, the government and other institutions (Miller *et al.* 2002, Bresnahan *et al.* 2007). The other group of factors, the internal factors, result from the conditions of particular cluster functioning and thus influence the nature of cluster, its structure, way of management, goal setting, etc. (Pavelková *et al.*, 2009).

The management faces several challenges during the lifecycle of the cluster, especially in the early phases of its development. These challenges encompass creating social capital, trust, and strategic relations between members (Andersson *et al.* 2004, Feldman 2007). Other important issues that cluster management needs to resolve include cluster financing (Feldman 2007) and adequate human capital (Bresnahan *et al.* 2007).

Creating social capital, trust and strategic relations

This approach emphasizes the creation of social relations between different actors, from the public as well as the private sector (Andersson *et al.* 2004). Social capital is “the process by which social actors create and mobilize their network connections within and between organizations to gain access to other social actors’ resources” (Knoke 1999, p. 18). Social capital elements like norms, codes, trust and solidarity are created and strengthened when a common goal is shared among individuals, firms or other hierarchical economic structures (Maskell 2000). Unlike physical and human capital, social capital is rooted in a country’s culture and institutions (Sölvell *et al.* 2003).

Building trust between members of a cluster is crucial because it facilitates achievement of common goals (Andersson *et al.* 2004) and it is a fundamental factor in the success of alliances between firms (Child 2001). Trust belongs to the basic values of social exchange and communication; therefore, mutual trust should exist between individuals, firms and organizations if they want to build up their performance by lowering monitoring time and costs (Doh *et al.*, 2010). Building trust is enabled through common information and communication channels. Individual members of a cluster need to communicate and meet up; relations need to be created between businessmen, service providers and representatives of public administration (Andersson *et al.* 2004). Frequent contacts with partners support the process of learning in a cluster. Interaction is also enabled through shared cultural traditions and habits (Clar *et al.* 2008).

Human resources

Highly skilled labour is an important factor of cluster growth. Skilled human capital is the result of availability of local universities, but also large firms, which provide trainings that foster technical competencies. Besides universities and large firms, also government contracts spur development of skills in contractor firms (for example, after the contract research for the defence department in the USA ended, the skills and competencies of the labour force were used in the ICT and communication technologies). Another source of skilled human capital may be the outside regions (Bresnahan *et al.* 2007).

Availability of finance

Another key to cluster formation is the availability of finance. Cluster financing may be either from the private sector, the public sector or a combination of both. When it comes to finance from the private sector, the funds usually come from the firms involved in the cluster, often from the leading companies. Other forms of private sector funds include bank products, sponsorship or other partnerships, venture capital, foreign direct investments, investor networks and business angels (Feldman 2007, Pavelková *et al.* 2009).

The public sector provides funds in such cases, when the cluster may contribute to the development of regional industry dynamics. Public finance usually comes from the state and re-

gional budget, from the universities and in case of the EU, from the structural funds. Cluster financing based only on public funds is, however, rather uncommon (*Pavelková et al.* 2009). In some countries the role of government support is an important factor influencing business collaborative and innovative activities (*Burger* 2012).

Methodology

The aim of the paper is to study the impact of national determinants on cluster development and management in the EU countries. As the national factors were identified: access to finance, education and social capital; and innovations will be also regarded as a factor, which may have impact on the cluster formation.

Existing research justifies setting the following research hypothesis:

1. A positive dependence exists between social capital and the proportion of clusters on number of enterprise.
2. A positive dependence exists between innovation and the proportion of clusters on number of enterprise.
3. A positive dependence exists between access to finance and the proportion of clusters on number of enterprise.
4. A positive dependence exists between education and the proportion of clusters on number of enterprise.

Data

The research is based on several representative sources. The data used for assessing the number of clusters come from the European Cluster Organisation Directory. The number of clusters was divided by the total number of enterprises¹ (in business economy except activities of holding companies) in each country (*Eurostat*).

In the area of innovation, total intramural R&D expenditures in all sectors (% of GDP) were used (*Eurostat*). In the area of access to finance was used the SMAF index, which measures the availability of credit and venture capital to small and medium-sized enterprises (*European Commission*). In the area of education, the percentage of population with first and second stage of tertiary education between the age 15 and 74 was used (*Eurostat*). Social capital was measured using the data from the last wave of the European Values Study (EVS) realized in 2008. It was measured using several dimensions (see *Table 1*) based on the previous research on social capital (*Van Oorschot et al.* 2006, *Knack and Keefer* 1997). The data used are summarized in *Appendix 1*.

The data on national determinants are from the year 2008, while the data on the number of clusters and number of firms are from the year 2010. There is an assumption of a two year lag in the influence of the national characteristics on the formation of clusters.

---

¹ Data for Slovakia and Denmark come from their national statistical offices. Data for Greece and Malta are estimates for 2010 (*European Commission*).

Table 1: Social capital dimensions

Dimension		Question	
TRUST	General trust	Q1. Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you cannot be too careful in dealing with people?	
		Q2. Do you think that most people would try to take advantage of you if they got the chance, or would they try to be fair?	
	Institutional trust	Q3. Please look at this card and tell me, for each item listed, how much confidence you have in them, is it a great deal, quite a lot, not very much or none at all?	
NETWORKS	Formal networks	Q4. Please look carefully at the following list of voluntary organizations and activities and say which, if any, do you belong to?	
		Q5. Please look carefully at the following list of voluntary organizations and activities and say which, if any, are you currently doing unpaid voluntary work for?	
	Informal networks	Socializing with friends	Q6. How important are friends and acquaintances in your life?
		Socializing with family	Q7. To what extent do you feel concerned about the living conditions of your immediate family? Q8. How important is family in your life?
CIVISM	Social norms	Q9. Please tell me for each of the following whether you think it can always be justified, never be justified, or something in between.	
	Political engagement	Q10. When you get together with your friends, would you say you discuss political matters frequently, occasionally or never?	
		Q11. How often do you follow politics in the news on television or on the radio or in the daily papers?	

Source: author's own work based on data (EVS 2011; Van Oorschot et al. 2006).

Linear regression

The relationship between R&D expenditures, SMAF index, education, the social capital dimensions and the proportion of clusters to the number of firms in a country is verified using the Pearson correlation coefficients and the general model of linear regression, which can be written in the following form (Hatrak 2007)0:

$$y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_k X_{ik} + u_i \quad (1)$$

i = 1, 2, ..., n

where y_i represents the dependent variable (the number of clusters relative to the number of firms in a country), $X_1, X_2, \dots, X_k$ are the independent variables (R&D expenditures, SMAF index, education and the individual dimensions of social capital), u_i is the unobservable error estimate and parameters $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ are the coefficients, which should be estimated.

The model of linear regression was tested for the presence of normality distribution (Jarque-Bera Normality test), heteroscedasticity (Breusch-Pagan test), autocorrelation (Durbin-Watson test) and multicollinearity and was expressed as follows:

$$\text{number of } \frac{\text{clusters}}{\text{number}} \text{ of firms} = \text{participation} + \text{voluntary work} + \text{friends important} + \text{family important} + \text{family (living conditions)} + \text{norms} + \text{politics} \quad (2)$$

In case of Pearson correlation as well as linear regression the program R was used due to its availability.

Results

Table 2 contains the results of correlation coefficients and the p-values for each dimension of social capital, R&D expenditures, SMAF index, education and the number of clusters relative to the number of firms in a country. The values of Pearson correlation coefficient point to a positive dependence between the number of clusters relative to the number of firms and social capital dimensions trust, fairness, participation and watching politics in media. This means that the proportion of clusters in a country is significantly related to strengthening of trust and fairness, participation and watching the politics in media. From the stated follows that the first hypothesis (a positive dependence exists between social capital and number of clusters) was confirmed. The same results of strong and positive dependence are detected also in case of R&D expenditures. Therefore, if the proportion of clusters in a country increases, this is significantly related to the level of R&D expenditures. The second hypothesis was confirmed as well. Regarding other dependencies, the statistical significance, which should be confirmed by the values of Pearson correlation coefficient, was not proven. Therefore, the third and the fourth hypothesis were not confirmed.

Table 2: Values of Pearson correlation coefficient and the corresponding p-values

			Proportion of clusters to number of firms
Proportion of clusters to number of firms			*****
R&D expenditures			0.679 (<0.001)
SMAF index			0.046 (0.818)
Education			0.226 (0.257)
Social capital	Trust	<i>Q1. Trust</i>	0.617 (0.001)
		<i>Q2. Fairness</i>	0.683 (<0.001)
		<i>Q3. Institutional trust</i>	-0.172 (0.390)
	Networks	<i>Q4. Participation</i>	0.441 (0.021)
		<i>Q5. Voluntary work</i>	0.266 (0.179)
		<i>Q6. Friends important</i>	0.297 (0.137)
		<i>Q7. Family (living conditions)</i>	-0.088 (0.662)
	Civism	<i>Q8. Family important</i>	0.121 (0.548)
		<i>Q9. Norms</i>	-0.205 (0.306)
		<i>Q10. Politics (friends)</i>	0.187 (0.354)
		<i>Q11. Politics (media)</i>	0.370 (0.057)

Source: author's own calculation

Table 3 shows the results of linear regression. At first, all variables were included into observation. Given the p-values, statistically significant were social capital dimensions (norms, discussing politics with friends, fairness and institutional trust) and R&D expenditures. The model of linear regression can be written in the following way:

$$\text{Clusters to number of firms} = - 6.147e-05 + 1.945e-04 \text{ norms} - 2.346e-04 \text{ discussing politics with friends} + 7.857e-04 \text{ fairness} - 4.183e-04 \text{ institutional trust} + 3.991e-05 \text{ R\&D expenditures} + u \quad (3)$$

The model can be accepted given the low p-value of 3.67e-06 and the coefficient of determination of 71.92%.

Table 3: The results of linear regression

	estimate	standard deviation	t-statistics	p-value
<i>(Intercept)</i>	-6.147e-05	4.785e-05	-1.285	0.212931
<i>Norms</i>	1.945e-04	9.538e-05	2.039	0.054247 .
<i>Politics (friends)</i>	-2.346e-04	1.281e-04	-1.831	0.081381 .
<i>Fairness</i>	7.857e-04	1.742e-04	4.511	0.000191 ***
<i>Institutional trust</i>	-4.183e-04	1.797e-04	-2.328	0.029991 *
<i>R&D expenditures</i>	3.991e-05	8.847e-06	4.511	0.000192 ***
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1				

Source: author's own calculation

The proportion of clusters relative to the number of firms in a country is positively influenced by social capital dimensions norms and fairness and R&D expenditures; and negatively influenced by the social capital dimensions discussing politics with friends and institutional trust. However, all the independent variables have a very small influence. If the strength of norms, fairness and R&D expenditures grow in a country, the proportion of clusters of that country grows as well. On the other hand, if people discuss politics with friends more often and their trust towards institution increases, the proportion of clusters in that country decreases.

Cluster management in the EU

Figure 1 depicts a map displaying the spatial distribution of the absolute number of clusters in countries of the European Union. The darker the colour, the more clusters there are in a country. From the map can be seen that the majority of clusters are located in Germany and Italy. On the contrary, the least number of clusters are located in Cyprus and Malta. If we were to compare the absolute number of clusters with the proportion of clusters to total number of firms in a country, the ranking would change for all countries, except Sweden (see Appendix 2). Then, the proportional majority of clusters would be located in Denmark and Hungary and the proportional minority of clusters would be located in Portugal and Greece.

Figure 1: Number of clusters in EU countries

Source: author's own work based on data (European Cluster Organisation Directory, Eurostat, European Commission, statistical offices of Slovakia and Denmark)

Cluster management is being reviewed by the European Cluster Excellence Initiative (ECEI), which was set off by the European Commission DG Enterprise and Industry, based on quality indicators. Clusters are then evaluated based on a quality labelling system for professional cluster management. Two labels are attainable (ESCA):

- *Cluster Management Excellence Label BRONZE – Striving for cluster excellence*, which is based on a self-evaluation by the cluster manager and is awarded to clusters for being benchmarked following the ESCA (The European Secretariat for Cluster Analysis) benchmarking approach,
- *Cluster Management Excellence Label GOLD – Proven for cluster excellence* is based on a third party expert evaluation of the structure of the cluster, governance, financing, strategy and services and recognition by which certain 'levels of excellence' have to be met.

In 30 European countries (of which 19 are the EU member states) 420 clusters have already been benchmarked since 2010. Yet, only 15 clusters have been awarded the Cluster Management Excellence Label GOLD (six in Germany, two in Austria, Denmark and France, one in Spain, Sweden and Norway) (ESCA).

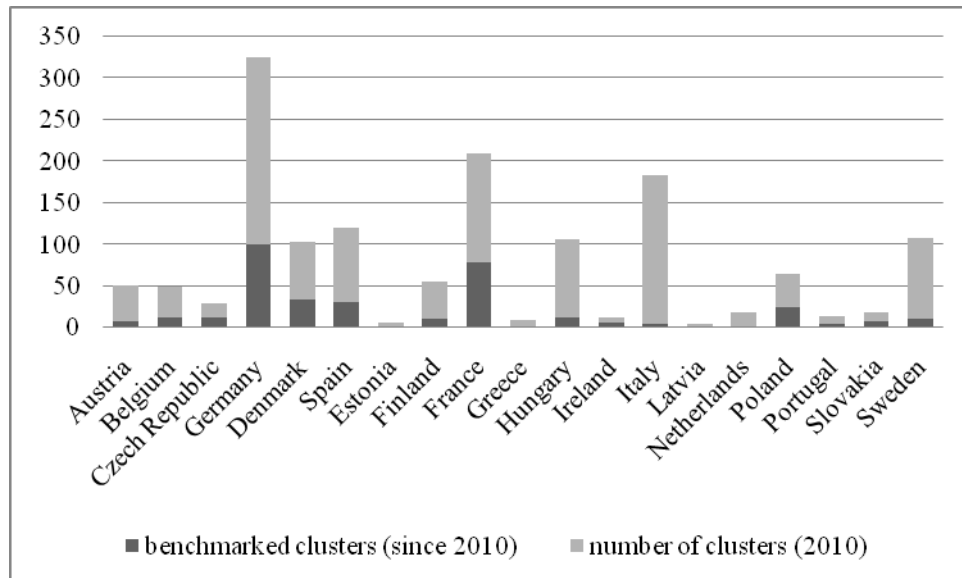

Figure 2: Proportion of benchmarked clusters to number of clusters in EU countries
 Source: author's own work based on data (ESCA, European Cluster Organisation Directory)

The proportion of benchmarked clusters to total number of clusters in the countries of the EU is depicted in Figure 2. The highest share of benchmarked clusters is located in Ireland (85.71%), the Czech Republic (70.59%), Latvia (66.67%), Slovakia (63.64%) and Poland (60%). On the other hand, the lowest share of benchmarked clusters is situated in Italy (2.22%), Netherlands (5.88%), Sweden (11.34%), Greece (12.50%) and Hungary (13.83%).

Conclusion

Collaboration inside the cluster is a critical feature of cluster success. However, only facilitated collaboration can bring about the full potential of the cluster. Therefore, it is the role of management to facilitate collaboration and achieve positive results. The results of the article imply that there is a higher tendency of clusters located in smaller countries and the countries of the Central and Eastern Europe (except Hungary) to attempt to acquire a cluster management excellence label than there is in clusters of other countries of the EU. The reason behind this may presumably lie in that clusters in smaller countries or the countries of the Central and Eastern Europe want to increase their competitiveness by acquiring different certificates or labels, the need of which in the clusters of more developed countries is not so high. Similar results, although in different area were found in a study by Burger (2012) where countries with lower level of innovation performance accepted any offer of financial sources from the public funds, unlike the pro-cluster oriented countries.

The results of the linear regression show a strong and positive relationship between the proportion of clusters on total number of firms and social capital dimensions norms and fairness and R&D expenditures. On the other hand, social capital dimensions institutional trust and discussing politics with friends have a negative influence on the proportion of clusters to total number of firms. These results imply that the national factor social capital has both a positive and a negative influence, i.e. its different dimensions influence the development and management of clusters diversely. The level of innovation performance of a country also influences the number of clusters that emerge and develop in that country. The influence of other national fac-

tors, availability of finance and education, on the cluster development and management were not proven by the results of linear regression.

The results of the analysis are subject to certain limitations which should be taken into consideration. The article works with the number of clusters given in the European Cluster Organisation Directory. However, the real number of clusters is hard to determine, as such, it may be only a rough estimate of the number of clusters in an economy. Each cluster is highly individual and the circumstances under which it is developed and managed differ from country to country, even within a country. The analysed factors are thus non-exhaustive. Furthermore, the fact that the number of clusters (with or without a management certificate or label) is higher in some countries does not prove the level of good or bad management in countries with lower number of clusters. To conclude, there does not exist a manual for successful development and management of clusters, because each cluster has its own history, members, relations, goals, activities, etc.

Acknowledgement

This paper was carry out with the financial support from the European Union (ERDF), within the frames of the Hungary-Slovakia Cross-border Co-operation Programme 2007-2013 (www.husk-cbc.eu), CROSSEDU (HUSK/1101/1.6.1/0300).

References

- ANDERSSON, T. – SCHWAAG SERGER, S. – SORVIK, J. – WISE HANSSON, E. (2004): *The Clusters Policies Whitebook*. IKED, Sweden, 250 p.
- BRESNAHAN, T. – GAMBARDELLA, A. – SAXENIAN, A. (2007): ‘Old Economy’ Inputs for ‘New Economy’ Outcomes: Cluster Formation in the New Silicon Valleys. In: Breschi, S. – Malerba, F. (Eds.). *Clusters, Networks, and Innovation*. Oxford University Press, New York, pp. 113-135. ISBN 978-0-19-927556-4.
- BURGER, P. (2012): Comparison of the Optimal Duration of Clusters Support in European Countries with Different Levels of Innovation Performance. In: *Region Direct* (5) 1. pp. 48-67. ISSN 1337-8473.
- CHILD, J. (2001): Trust - The fundamental bond in global collaboration. In: *Organizational Dynamics* (29) 4. pp 274-288.
- CLAR, G. – SAUTTER, B. – HAFNER-ZIMMERMANN, S. (2008): *Strategic Cluster Development: Applying Strategic Policy Intelligence to create a Joint Research Agenda*. Regional foresight and Cluster policies paper. 64 p.
- Department of the Environment, Transport and the Regions (DETR). (2000): *Planning for Clusters A Research Report*. Crown Copyright, London. 71 p. ISBN 1 85112 400 4.
- DOH, S. – ACS, Z. (2010): Innovation and Social Capital: A Cross-Country Investigation. In *Industry and Innovation* (17) 3, pp. 241 – 262.
- The European Secretariat for Cluster Analysis (ESCA). Available online: <<http://www.cluster-analysis.org/>>
- European Cluster Organisation Directory. (2010).
- European Commission. Access to finance. Available online: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/finance/data/enterprise-finance-index/sme-access-to-finance-index/index_en.htm>
- European Commission. SBA Fact Sheet 2010/11 Greece. Available online: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/countries-sheets/2010-2011/greece_en.pdf>

- European Commission. SBA Fact Sheet 2010/11 Malta. Available online: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/countries-sheets/2010-2011/malta_en.pdf>
- Eurostat. Available online: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>>
- EVS, 2011. European Values Study 2008: Integrated Dataset (EVS 2008), GESIS Data Archive, Cologne, ZA4800 Data file Version 3,0,0, doi:10.4232/1,11004
- FELDMAN, M. (2007): The Entrepreneurial Event Revisited: Firm Formation in a Regional Context. In: Breschi, S. – Malerba, F. (Eds.). *Clusters, Networks, and Innovation*. Oxford University Press, New York, pp. 136-168. ISBN 978-0-19-927556-4.
- HATRAK, M. (2007): *Ekonometria*, 1.vyd. Iura Edition Bratislava. 502 p. ISBN 9788080781507.
- KNACK, S. – KEEFER, P. (1997): Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. In: *Quarterly Journal of Economics* (112) 4. pp. 1251 – 1288.
- KNOKE, D. (1999): Organizational networks and corporate social capital. In: Gabbay S. M. (Eds.) *Corporate Social Capital and Liability*. Kluwer, Boston, pp. 17 – 42.
- MASKELL, P. (2000): Social capital, Innovation, and Competitiveness. In: Baron, S. – Field, J. – Schuller, T. *Social Capital: Critical perspectives*. Oxford University Press, New York, p. 111-123. ISBN 978-0-19-924367-9.
- MILLER, C. et al. (2002): “Competitive” Advantage?: Identifying the Key Determinants of Industrial Clustering in the Cases of Limerick and Toulouse. Prepared for the Europe of Regions Seminar of the Carleton College Political Economy Seminar in Maastricht, the Netherlands.
- PAVELKOVÁ, D. a kol. (2009): *Klustry a jejich vliv na výkonnost firem*. GRADA Publishing, a.s., Praha, 268 p. ISBN 978-80-247-2689-2.
- PORTER, M. E. (1998): Clusters and the New Economics of Competition. In: *Harvard Business Review* (Nov-Dec). pp.77-90.
- ROUTAMAA, V. – SAATSI, A. (2011): *Success Factors of Cluster Management*. Proc. of the Annual International Conference on Business Strategy and Organizational Behaviour. pp. 86-91. ISBN: 978-981-08-8408-6
- SÖLVELL, Ö. (2008): *Clusters – Balancing Evolutionary and Constructive Forces*. Ivory Tower Publishing, Sweden, 99 p. ISBN 978-91-974783-3-5.
- SÖLVELL, Ö. – LINDQVIST, G. – KETELS, Ch. (2003): *The Cluster Initiative Greenbook*. Ivory Tower AB, Sweden, 92 p. ISBN 91-974783-1-8
- Statistical office of the Slovak Republic. Available online: <<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4>>
- Statistics Denmark. Available online: <<http://www.dst.dk/en>>
- VAN OORSCHOT, W. – ARTS, W. – GELISSEN, J. (2006): Social capital in Europe: Measurement and social and regional distribution of a multifaceted phenomenon. In: *Acta Sociologica* (49) 2. pp. 149-167.

Appendix 1: Overview of the results in individual areas

COUNTRY	PROPORTION OF CLUSTERS RELATIVE TO NUMBER OF FIRMS	R&D EXPENDITURES	SMAF INDEX	EDUCATION	SOCIAL CAPITAL										
					TRUST			NETWORKS						CIVISM	
					General trust		Trust in institutions*	Formal networks*		Informal networks			Social norms*	Political engagement	
					Q1	Q2	Q3	Q4	Q5	Q6	Q7	Q8	Q9	Q10	Q11
Austria	0.000131	2.67	101.62	14.8	0.368	0.098	0.074	0.063	0.032	0.568	0.319	0.790	0.459	0.172	0.521
Belgium	6.92E-05	1.97	96.88	27.0	0.346	0.038	0.092	0.087	0.036	0.463	0.762	0.871	0.371	0.092	0.483
Bulgaria	3.09E-05	0.47	107.82	18.3	0.179	0.056	0.052	0.022	0.016	0.382	0.810	0.864	0.594	0.157	0.510
Cyprus	1.94E-05	0.43	117.42	29.2	0.092	0.019	0.126	0.036	0.019	0.491	0.945	0.937	0.670	0.136	0.426
Czech Republic	1.75E-05	1.41	94.06	12.1	0.301	0.043	0.059	0.057	0.036	0.379	0.155	0.785	0.362	0.099	0.267
Denmark	0.000235	2.85	111.62	25.4	0.76	0.233	0.104	0.183	0.326	0.606	0.716	0.879	0.454	0.274	0.684
Estonia	7.11E-05	1.28	109.44	28.1	0.326	0.044	0.073	0.054	0.028	0.289	0.618	0.750	0.506	0.115	0.485
Finland	0.000157	3.7	101.42	29.1	0.647	0.027	0.091	0.106	0.043	0.458	0.100	0.844	0.371	0.116	0.395
France	4.44E-05	2.12	103.92	23.3	0.272	0.046	0.083	0.049	0.024	0.521	0.640	0.891	0.375	0.180	0.589
Germany	7.64E-05	2.69	92.99	21.0	0.388	0.049	0.052	0.048	0.021	0.426	0.829	0.779	0.422	0.235	0.575
Greece	1.07E-05	0.6	104.46	18.3	0.213	0.018	0.085	0.026	0.016	0.459	0.843	0.864	0.515	0.226	0.525
Hungary	0.000167	1	86.93	15.8	0.212	0.053	0.053	0.019	0.011	0.424	0.853	0.910	0.554	0.073	0.375
Ireland	3.58E-05	1.46	90.10	28.5	0.389	0.06	0.107	0.108	0.083	0.742	0.332	0.905	0.488	0.122	0.294
Italy	4.52E-05	1.21	102.09	11.6	0.308	0.038	0.097	0.048	0.534	0.388	0.527	0.912	0.570	0.191	0.537
Latvia	3.63E-05	0.62	124.21	20.5	0.255	0.027	0.084	0.033	0.027	0.274	0.539	0.684	0.481	0.147	0.524
Lithuania	3.31E-05	0.8	121.28	24.1	0.299	0.023	0.027	0.028	0.016	0.183	0.725	0.619	0.438	0.094	0.580

COUNTRY	PROPORTION OF CLUSTERS RELATIVE TO NUMBER OF FIRMS	R&D EXPENDITURES	SMAF INDEX	EDUCATION	SOCIAL CAPITAL										
					TRUST			NETWORKS						CIVISM	
					General trust		Trust in institutions*	Formal networks*		Informal networks		Social norms*	Political engagement		
					Q1	Q2	Q3	Q4	Q5	Q6	Q7	Q8	Q9	Q10	Q11
Luxembourg	7.24E-05	1.66	128.09	22.7	0.311	0.056	0.151	0.100	0.058	0.535	0.534	0.902	0.451	0.168	0.516
Malta	2.84E-05	0.56	107.90	11.3	0.217	0.055	0.241	0.020	0.014	0.412	0.867	0.934	0.768	0.098	0.352
Netherlands	2.16E-05	1.77	105.54	27.0	0.617	0.034	0.051	0.209	0.070	0.613	0.767	0.859	0.396	0.168	0.530
Poland	2.04E-05	0.6	88.11	16.0	0.276	0.051	0.077	0.016	0.007	0.384	0.693	0.865	0.463	0.140	0.347
Portugal	1.03E-05	1.5	98.95	11.6	0.172	0.019	0.097	0.031	0.026	0.342	0.746	0.760	0.500	0.134	0.464
Romania	2.44E-05	0.58	111.68	10.0	0.176	0.084	0.150	0.029	0.019	0.286	0.655	0.866	0.588	0.067	0.365
Slovakia	2.73E-05	0.47	87.67	12.0	0.126	0.026	0.071	0.032	0.016	0.439	0.491	0.897	0.367	0.091	0.467
Slovenia	0.000121	1.66	108.82	18.2	0.242	0.062	0.039	0.072	0.041	0.486	0.461	0.835	0.485	0.067	0.429
Spain	2.87E-05	1.35	92.12	24.9	0.343	0.018	0.096	0.023	0.011	0.422	0.655	0.839	0.430	0.092	0.439
Sweden	0.000145	3.7	111.69	26.2	0.707	0.072	0.058	0.091	0.040	0.552	0.882	0.925	0.373	0.112	0.657
United Kingdom	2.88E-05	1.78	100.11	28.1	0.403	0.044	0.111	0.064	0.023	0.632	0.364	0.897	0.466	0.129	0.347

*average per question category

Source: EVS, Eurostat, European Commission, European Cluster Organisation Directory

Appendix 2: Ranking of the countries based on absolute and relative number of clusters

Rank	Country	Number of clusters (2010)	Rank	Country	Number of clusters relative to number of firms (2010)
1	Cyprus	1	1	Portugal	1.03E-05
2	Malta	1	2	Greece	1.07E-05
3	Luxembourg	2	3	Czech Republic	1.75E-05
4	Latvia	3	4	Cyprus	1.94E-05
5	Lithuania	4	5	Poland	2.04E-05
6	Estonia	5	6	Netherlands	2.16E-05
7	Ireland	7	7	Romania	2.44E-05
8	Greece	8	8	Slovakia	2.73E-05
9	Portugal	9	9	Malta	2.84E-05
10	Bulgaria	10	10	Spain	2.87E-05
11	Romania	11	11	United Kingdom	2.88E-05
12	Slovakia	11	12	Bulgaria	3.09E-05
13	Slovenia	15	13	Lithuania	3.31E-05
14	Czech Republic	17	14	Ireland	3.58E-05
15	Netherlands	17	15	Latvia	3.63E-05
16	Belgium	37	16	France	4.44E-05
17	Poland	40	17	Italy	4.52E-05
18	Austria	44	18	Belgium	6.92E-05
19	Finland	45	19	Estonia	7.11E-05
20	United Kingdom	58	20	Luxembourg	7.24E-05
21	Denmark	70	21	Germany	7.64E-05
22	Spain	89	22	Slovenia	0.000121
23	Hungary	94	23	Austria	0.000131
24	Sweden	97	24	Sweden	0.000145
25	France	131	25	Finland	0.000157
26	Italy	180	26	Hungary	0.000167
27	Germany	226	27	Denmark	0.000235

Source: European Cluster Organisation Directory, Eurostat, European Commission, statistical offices of Slovakia and Denmark

G.Fekete Éva

Foglalkoztatás-bővítés a helyi elsődleges munkaerőpiacon

A napjainkat átfogó globalizáció erősítette fel a területi fejlődésben a korábban visszaszorult lokalitások szerepének felértékelődését. A „glokális” gondolkodáshoz elengedhetetlen a társadalom tagjait közvetlenül körülvevő, mindennapi cselekvéseink keretét meghatározó lokalitás, annak globalizációhoz való viszonyulásának mélyebb megismerése, lokális lehetőségeink bemérése és az azok kiaknázására való felkészülés. A lokális foglalkoztatás bővítése alapvetően három fő területen segíthető elő: a helyi – főként kis – vállalkozások megerősítésével, az állam és az önkormányzatok által megvalósított közfoglalkoztatással és a szociális gazdaság társadalmi vállalkozásai által. Jelen tanulmányban az első, azaz a helyi gazdaság vállalkozásai által megvalósítható foglalkoztatás-bővítéssel foglalkozunk.

Keywords: helyi gazdaságfejlesztés, foglalkoztatás

JEL code: J21

Modul: Helyi gazdaság- és foglalkoztatásfejlesztés

Bevezetés

Paradoxnak tűnik, de a helyi gazdaságfejlesztést a globalizáció erősödése erősítette meg. A globalizáció kihívásaira adott válaszok mindegyikében felértékelődtek a helyi adottságok és az azok helyben történő hasznosítása. (Matolcsy 1998)

A centrumországok a tömegtermelés fejlődő országokba való áttelepítésével és a hazai vállalatok szerkezetének a rugalmasság igényei szerinti átalakításával, karcsúsítással és különböző tevékenységi körök al-, vagy külső vállalkozásokhoz való kihelyezésével reagáltak az új világ-gazdasági trendekre. Ez a megoldás azonban a munkanélküliség ugrásszerű növekedéséhez és a munkaerőpiac drasztikus szegmentálódásához vezetett, ahonnan csak a high-tech szektorba és a szolgáltató ágazatokba lehetett menekülni. Másik megoldásként a piaci résekbe betörni képes kisüzemi struktúrák és azok integrációjának további megerősítése, valamint a foglalkoztatási lehetőségeket növelő önfoglalkoztatás kiszélesítése adódott. Ez utóbbiak a helyi gazdaságfejlesztés keretében teljesíthetők ki.

A félperiféria országaiban is két jellemző válasz jelent meg a tömegtermelésből a rugalmas termelésbe való átmenet, a globalizálódás és a gazdaságpolitika neoliberais ciklusváltása által jelzett új világ-gazdasági trendekre. Az egyik – a latin-amerikai országokban jellemző – válasz az ipari tömegtermelés liberális gazdaságpolitikával, míg a másik – a délkelet-ázsiai kistigrisekre jellemző – válasz az ipari tömegtermelés protekcionista gazdaságpolitikával. Mindkét út zsákutcának bizonyult. A nyomott munkabérek és nemlétező környezetvédelmi korlátokkal elért versenyképesség hosszútávon csak erős állami beavatkozással biztosítható, ugyanakkor visszafordíthatatlan környezeti károkat okoz. A tömegtermelésből a rugalmas termelésbe vezető átmenet járható útjainak megtalálása a teljes lemaradás elkerülésének egyetlen módja. Az országok számára leginkább megfelelő utak keresése közben itt is a kézi munkaerőt hasznosító, rugalmas kisüzemekre és a korábinál sokkal jelentősebb részben az önfoglalkoztatásra építő helyi gazdaságfejlesztésre terelődött a figyelem.

A helyi gazdaságfejlesztés jelentőségére és eredményességének kedvező esélyeire a *centrumországok korábban periférikus régiói* hívták fel a figyelmet. Ezek a tömegtermelés második világháború utáni virágkorában elmaradottak, döntően agrártérsgnek számítottak és közülük ma mégis több az Európai Unió legdinamikusabb térségeihez tartozik. Sikerük okát a „kézműves paradigma” feléledésében kereshetjük. A megőrzött kézműves-kisipari hagyományok, a tömegtermelés válsága idején a kisipart a modern gyáripár rugalmas beszállítójává tevő modern technika és a régió mint komplex termelési egység megszervezése szolgált alapul a gazdaság fellendítéséhez. A sikerrégiók közös vonása:

- a diverzifikált gazdasági szerkezet,
- a regionális önállóság,
- az ön- és mellékfoglalkoztatás gyakorlata.

A helyi gazdaságfejlesztés alapstratégiái

A helyi gazdaságfejlesztés területeinek meghatározásakor három különböző indíttatású stratégia-típust kell megkülönböztetnünk:

1. a centrum térségek sorába való felzárkózást és a térség versenyképességét erősítő stratégiákat,
2. a fenntartható fejlődés követelményrendszerének való megfelelést elsődrendű prioritásként kezelő stratégiákat,
3. az elsődlegesen a szociális problémák orvoslására törekvő stratégiákat.

Az említett három fő irány között a motivációkban és módszerekben fennálló különbségek ellenére is közös vonás, hogy:

- a helyi adottságokra építenek,
- a helyi és kistérségi fejlesztés során a tömegtermeléssel szemben az egyedi, ill. kis szériában előállítható, lehetőleg tájspecifikus termékek termelésére törekszenek
- a megtermelt árukkal a piaci résekbe igyekeznek betörni, ehhez profiljuknak megfelelően sajátos, de magas színvonalú marketingstratégiát követnek,
- a csúcstechnológia alkalmazása helyett kézimunka-igényes technológiákat alkalmaznak, a munkaerő-intenzív ágazatokra koncentrálnak.
- megnő a szerepe az eredeti ötleteknek, egyedi kivitelezésnek, ami kreativitást, innovatív népszerűséget feltételez,
- a humán erőforrások minőségi fejlesztése és az új ötleteket, ill. az azok alapját képező tradicionális tudást felszínre hozó eljárások kitüntetett szerephez jutnak.
- bekapcsolják a helyi gazdaságba a munkaerőpiacról kiszoruló humán erőforrásokat, így a munkahellyel még nem rendelkező nőket, a megváltozott munkaképességűeket, a tartós munkanélkülieket, pályakezdőket, időseket az informális gazdasági szereplőket.
- az ágazatok vertikális integrációi mellett kiterjedt partneri kapcsolatot generálnak, amik horizontális integrációkat eredményeznek.

„A közösségi gazdaságfejlesztés egy olyan folyamat, amelyben a közösség és az önkormányzat a helyi forrásokat használja és a magánszektorral való együttműködés útján ösztönzik a gazdasági tevékenységeket, új munkalehetőségeket és jólétet teremtenek.” (Ronny 1996)

A közösségi gazdaságfejlesztés öt alapstratégiából építkezik.

1. Külső vállalkozók vonzása a helyi gazdaság alapágazataiban (termelés, turizmus, biztosítás, számítógépes szolgáltatás, nagykereskedelem, közszolgáltatások)

Ez esetben a térség kínálta telephelyi adottságokat kell fejleszteni és értékesíteni. A térség telephelyi értékét és hasznosításának lehetőségét növelheti:

- az iparterületek és közművek fejlesztése,
- a közlekedési elérhetőség javítása (repülőtér, vasút, autópálya, autótút),
- a kommunikáció (újság, telefon, informatikai rendszerek) fejlesztése,
- az üzleti szolgáltatások (bankok, számítógép-hálózatok, jogi tanácsadás, könyvelés) fejlesztése,
- a települési és a térségi szolgáltatások fejlesztése,
- a rekreációs szolgáltatások (parkok, vadászterületek, éttermek, hotelek, szórakoztató központok) fejlesztése,
- a munkaerőpiaci helyzet pontos ismerete,
- a helyi tőkeforrások feltárása és bevonása az új ágazatok vonzásába (bankhitel),
- kormányzati preferenciák, támogatások megszerzése a betelepülők számára,
- önkormányzati kedvezmények nyújtása,
- a legnagyobb lehetőségekkel rendelkező munkáltatók felkutatása és tájékoztatása a lehetőségekről.

2. A már létező vállalkozások hatékonyságának növelése

A megoldási módok részben megegyeznek az előzőkkel, de nagyobb hangsúlyt kap az innovációképesség fejlesztése. Alkalmazható újabb taktikai elemek:

- képzési programok szervezése a menedzsment felkészültségének javítása érdekében,
- befektetési és kölcsön tőke források feltárása az üzleti növekedés segítése érdekében,
- új technológia bevezetését, a régi hatékonyságának növelését elősegítő képzési programok szervezése,
- a munkáltató számára támogatás nyújtása a képzések, a munkaügyi tanácsadás, a dolgozóknak nyújtott szociális szolgáltatások biztosításában.

3. Új vállalkozások indulásának elősegítése, a kezdő vállalkozások megerősítése

A kezdő vállalkozások rendszerint igénylik a támogatást. Ennek formája lehet:

- az új vállalkozás létrehozásához szükséges tőke biztosításának segítése a másodlagos tőkepiac és a közösségi tőkeforrások beszerzésével,
- tőkecsoport létrehozása a magánpénzek helyi befektetésére,
- piacutatás végzése az új vállalkozások számára,
- a vállalkozni vágyók, ill. a kezdő vállalkozók képzése,
- a piaci igények figyelemmel kísérése és a vállalkozók bátorítása a településen kívülről jelentkező piaci igények kielégítését célzó vállalkozások beindítására,
- preferenciák, kedvezmények nyújtása.

4. A pénz "megtartására" való képesség fejlesztése

Gyakorta a fejlődés akadályaként jelentkezik a térségben képződött jövedelem kiáramlása. Ha sikerül a pénz térségen belüli elköltését megoldani, az ún. multiplikátor hatás következtében további fejlődést indukálhatunk. Egyes számítások szerint minden helyben elköltött forint legalább újabb két forint jövedelem termelődését segíti elő. A dolog lényegéből adódóan az ezen stratégiához kapcsolódó taktikai megoldások főként a kiskereskedelemhez kötődnek. Így sikerrel alkalmazható pl:

- a fogyasztói szokások, piaci igények felmérése és az eredményekkel a kiskereskedelmi szektor megerősítése, a helyi igények szerinti alakításának elősegítése,
- a kiskereskedelmi egységeknek helyet adó településközpont vonzóvá tétele, építészeti felújítása, a vásárlási lehetőségeket javító átalakítása,

- a kiskereskedelmi boltok megközelíthetőségének javítása a parkolási és a tömegközlekedési lehetőségek alakításával,
- a vásárlói igényekhez és a konkurencia viselkedéséhez igazodó nyitvatartási idők és reklámfogások ajánlata,
- a szolgáltatás színvonalát javító képzési programok szervezése,
- a nem helyi lakosok (turisták, szomszédos települések lakói) vásárlásainak ösztönzése megfelelő helyen, megfelelő időben és megfelelő stílusban történő hirdetésekkel,
- a helyi lakosokat a helyi vásárlásból származó előnyökről meggyőző információs kampányok szervezése,
- a kamarákkal, kereskedői szervezetekkel való szoros együttműködés.

5. A kapott segélyek és támogatások növelése

A mai Magyarországon talán ez a leggyakrabban alkalmazott stratégia. Sikerességét megalapozhatják a következő taktikai lépések:

- a központosított támogatott programok adta lehetőségek (pályázatok) megfelelő kihasználása,
- a kidolgozott stratégia és programok, majd a megvalósítás eredményeinek megismertetése a kormányzattal, a kormányzati hivatalokkal,
- a helyi érdekek érvényesítéséért síkra szálló politikai tevékenység támogatása,
- képviselőknél, lobby körökön keresztül hatás gyakorlása a központi újraelosztás mértékének és szempontjainak, a támogatási rendszer egészének alakítására.

1. táblázat: A helyi foglalkoztatási kapacitások bővítésének eszközei

Meglévő vállalkozások esetén	Új vállalkozások esetén	Önfoglalkoztatóvá váláshoz
• Új piacok szerzése – az értékesítés bővítése	• Bejegyzés adminisztrációs terheinek csökkentése	• Jogszabályoknak megfelelés
• Minőség növelése - magasabb árak elérése	• Kedvezményes díjazású telephely / üzletelhelyiség	• Szakmai és vállalkozói ismeretek
• Új termék bevezetése	• Alacsony bérköltség minőségi munkaerőért	• Üzleti szolgáltatások
• Költségmegtakarítás – bérköltség csökkentése	• Piaci pozíciók erősítése	• Piackutatás
• Atipikus foglalkoztatás bevezetése	• Közösségi vásárlások	• Közösségi megrendelések
• Munkaerő minőségének javítása – hatékonyság növelése		
• Üzlet környezetének fejlesztése		
• Közösségi vásárlások		

Forrás: saját szerkesztés

A helyi gazdaságfejlesztési programok indításához bizonyos előfeltételeknek teljesülniük kell. Így Fazekas Károly (1993) szerint:

- a régióknak rendelkeznie kell a tárgyi feltételekkel, ezen belül a szállítási, közlekedési feltételekkel, a kommunikációs infrastruktúrával, az oktatási és képzési infrastruktúrával,
- a humánfeltételek közül a bevonható munkaerő szakképzettsége mellett igen fontos előfeltétel a helyi népesség attitűdje, szakmai kultúrája, szokásrendszere, de szintén súlyosan esik a latba a meglévő helyi vállalkozások vezetőinek innovációs, vállalatvezetési,

vállalkozói ismereteinek szintje, a kutatásokkal foglalkozó intézmények, egyetem, kutatóintézetek térségi jelenléte, valamint rendelkezésre kell állnia a programok kidolgozásához, végrehajtásához megfelelő ismeretekkel, motivációkkal, kapcsolatokkal, szervezési és vezetési képességekkel rendelkező helyi vezetőknek is,

- a fenti tényezők mellett kulcsszerep jut a céltudatos, hatékony, koordinált cselekvést biztosító kapcsolatrendszerek kiépülésének.

Az esetek többségében a fenti feltételek nem biztosítottak, kiépítésük csak több fázisban érhető el.

Az első szakaszban a helyi szereplőknek meg kell tanulniuk, hogy hogyan lehet a helyi gazdaságfejlesztési célok elérését támogató intézményeket létrehozni, menedzselni, finanszírozni. Jellemző akciók:

- olyan gazdaságfejlesztési központok alapítása, melyek jól ismertek a térség szereplői számára és képesek továbbadni, elterjeszteni a megszerzett ismereteket,
- animációs, tájékoztató és demonstrációs programok szervezése
- vállalkozásalapítási és támogatási akciók indítása
- tanácsadói, képzési tevékenység beindítása.

A második szakaszban – az első szakasz eredményeinek köszönhetően – már három alapfeltétellel rendelkezik a térség: nevesíthetővé váltak a programok tervezéséhez és megvalósításához szükséges helyi szakemberek és intézmények, kialakult a programok szükséges ismereti és technikai háttere, megfogalmazódtak programok. A hangsúly az akcióprogramok hatékonyságának növelésén, a magasabb szintű ismeretek megszerzésén, a vállalkozásokat kiszolgáló vállalkozások létrejöttének és fejlődésének ösztönzésén van. Jellemző akciók:

- meghatározott csoportokat vagy szektorokat (pl. nőket, nemzeti kisebbségeket stb.) célzó vállalkozásfejlesztési programok
- technológiai innovációs centrumok és programok alapítása ill. indítása
- a meglévő helyi intézmények és programok hatékonyságának javítását célzó tanácsadás, képzés
- a térségben üzleti szolgáltatásokat végző magánvállalkozások támogatása.

A harmadik szakasz az önfenntartó fejlődés kezdete, amikor a térségben már biztosított az ismeretek, intézmények, akcióprogramok kritikus, a fejlődés fennmaradását biztosító tömege. Az erőfeszítések ekkortól az akcióprogramok finomítására és új lehetőségek feltárására összpontosulnak. A nem piaci elvű szolgáltatásokat mind több területen átveszik a nyereség orientált vállalkozások. Jellemző akciók:

- kisvállalkozások finanszírozási rendszerének fejlesztése
- új piaci lehetőségek feltárása
- a vállalkozások közötti kapcsolatrendszerek fejlesztése
- a térségi szolgáltatási „szűk keresztmetszetek” feltárása és kiküszöbölése.

A helyi gazdaságfejlesztés technikái

Kisvállalkozások fejlesztése

A bevezetőben érzékeltetett folyamatok következtében előtérbe kerültek a térségek kisvállalkozási kapacitásainak növelését támogató törekvések. Míg korábban a helyi önkormányzatok alapvető célja a nyereséges vállalkozások térségbe csábítása, a helyi adófizetési potenciál ezúton történő növelése volt, a hetvenes évek végétől egyre inkább már a meglévő vállalkozások támogatására, a foglalkoztatás biztonságára összpontosítottak (*Bennett – Krebs* 1989).

Az életképes kisvállalkozások létrehozásának és megerősítésének szakmai segítségére vállalkozásfejlesztési irodák jöttek létre. Az irodákat a helyi vagy regionális önkormányzatok, vagy a gazdasági kamarák, vagy a nagyvállalkozások szponzori támogatásával finanszírozzák. Jellemzően három fő tevékenységet folytatnak.

A vállalkozói képzések a kezdő kisvállalkozások és a már befutottak számára egyaránt kínálnak témaköröket. A jogi, pénzügyi ismereteken túl a piacra jutást segítő marketing ismeretek és a partnerségi együttműködésre felkészítő kommunikációs képességfejlesztés került az előtérbe. A kisvállalkozói képzések újszerű formája a „learning by doing” típusú képzés, ahol a vállalkozás viteléhez szükséges ismereteket az életben tanulják a résztvevők. Hatásosságukat tekintve az ilyen típusú képzések közül is kiemelkednek a pályakezdő fiatalok számára szervezett kurzusok.

Az információs és szakértői szolgáltatások nem pusztán elérhetővé, de általában kedvezményes áron igénybe vehetővé válnak a vállalkozásfejlesztési intézmények működése nyomán. Mára már a nagyvállalkozások is felismerték, hogy talpon maradásuk és növekedésük a kisvállalkozásoktól függ, így készek áldozni a kicsik felkészültségének javítása érdekében. Hollandiában a nagyvállalkozók finanszírozzák a kicsiket segítő szakértőket, Franciaországban pedig pl. jól működő mentori rendszert alakítottak ki, melynek keretében a nagyvállalatok vezető menedzserei pártfogásukba vesznek egy-egy kisvállalkozást és szaktanácsaikkal segítik azok megerősödését. Hollandiában pedig a nagyvállalatok finanszírozzák a kisvállalkozásokat segítő tanácsadók munkáját.

Az eredményes kisvállalkozási tanácsadói tevékenység másik jellemzője a követő jelleg. A siker érdekében nem eseti, hanem a vállalkozás vagy a projekt előkészítésétől az induláson át az értékelésig követi a folyamatot. A projektciklus-menedzsment alapelveit követve a tanácsadói munka is szinte algoritmizált, a fejlesztés minden fázisában kialakult módszertan, hozzá kapcsolódó dokumentáció segíti a tanácsadót.

A tőkeellátás javítása a kisvállalkozások által legfontosabbnak tartott problémát hivatott kezelni. A bevonható tőke származhat kormányzati forrásokból, ekkor a pályázatokkal kapcsolatos információk terítésében és a pályázatok elkészítésében szorulnak a kisvállalkozások segítségre. A banki források megszerzésében szintén tudnak a vállalkozásfejlesztési irodák segítséget adni. Napjaink új, ill. régi/új ötletei azonban főként a helyi tőketartalékok mozgósításának lehetőségeire koncentrálnak. Ezen megoldások közül kiemelkednek:

- a hitelszövetkezetek,
- a helyi befektetési társaságok és
- a hitelkörök szervezése.

A hitelszövetkezetek legnagyobb számban az agrárfinanszírozásban jelentek meg s terjedtek el csaknem egy évszázaddal ezelőtt. A mai tartalom és forma több évtizedes, a mezőgazdaság szükségleteihez igazodó szerves fejlődés eredményeként alakult ki. A szövetkezeti általános alapelvek, az önszegélyezés, az öngazgatás és az önrendelkezés közül az önszegélyezés a pénzügyekben csak addig volt járható, míg a hitelszövetkezeti tagok saját betétei fedezetet nyújtottak saját hitelellátásához. Ezen a ponton túljutva, külső forrásokat is bevontak a finanszírozásba. Egyrészt a helyi lakosság más rétegeinek betétgyűjtésére is vállalkoztak, másrészt fokozatosan egyre több banki szolgáltatást végeztek, melyek nyereségét is hitelforrásként használták. Az egykori hitelszövetkezetek évtizedek alatt az egész térség szerteágazó tevékenységi körrel rendelkező, univerzális szövetkezeti bankjaivá váltak. Megmaradtak a mezőgazdaság fő finanszírozóinak, de tevékenységüknek ez már csak kisebb részét teszi ki (*Nechay – Szűcsné* 1994).

A helyi befektetési társaságok kockázati tőkét nyújtanak olyan, bizonyos kritériumoknak megfelelő kisvállalkozásoknak, amelyeket a hagyományos hitelintézmények nem hajlandóak finanszírozni. (Svédországban pl. az Önkormányzati Fejlesztési Társaságok töltenek be ilyen szerepet.) A helyi befektetési társaságok elsősorban olyan kisvállalkozásokba fektetnek be, amelyek:

- termékeikben, technológiájukban vagy a marketingben innovatívak,
- potenciálisan gyorsan növekedhetnek,
- a jövőben valószínűleg a régióon kívül is értékesíteni tudnak,
- megfelelői vezetői tudással rendelkeznek,
- hajlandóak a tervezésbe tapasztalt munkatársakat bevonni (Ronny 1996).

A „hitelkörök” (loan circle) hitelnyújtási megoldás Bangladesből származik. Tulajdonképpen az egész országra jellemző szegénység keltett életre, mint egyfajta alternatív megoldást a tőkéhez jutáshoz. Bangladesben, mint általában fejlődő országokban, igen kevés a hivatalosan munkahellyel és fizetéssel rendelkezők száma, a feketegazdaságból él a lakosság jelentős része és a legszegényebbek a megélhetésüket saját kis mikro-vállalkozásuk létrehozásával biztosítják. Mivel ezek az emberek semmilyen hitelgaranciával, vagy tőkefedezettel nem rendelkeznek, a bankrendszeren keresztül lehetetlen kölcsönhöz jutniuk. Egyéb lehetőség hiányában, magánkézből vesznek fel kölcsönt, minek következtében a kölcsönadó kiszolgáltatottjává válnak. A hitelezők vásárolják fel termékeiket, a piacnál jóval olcsóbb áron. Muhammad Yunus bangladesi közgazdász rájött arra, hogy a szegénység oka nem abban rejlik, hogy az emberek nem dolgoznak, hanem a mikro-vállalkozók kölcsönadóik felé való kiszolgáltatott helyzetében. A felismerés hatására a közgazdász, nemzetközi befektetők segítségével, létrehozta a Grameen (Vidéki) Bankot, ami ügyfeleitől azt várta el, hogy 3-6 főből álló csoportokat hozzanak létre és a kölcsön felvétele előtt alapfokú oktatáson vegyenek részt. A 3-6 főből egyszerre csak kettő jut kölcsönhöz, a másik két fő csak akkor, ha az előzőek visszafizették tartozásukat. A rendszer a csoport minden tagját arra ösztönözte, hogy együttes erőfeszítéssel minél hamarabb törlesszék tartozásukat.

A vállalkozói inkubátorházak gondolata az 1980-as évek elején született meg. Az inkubátorház intézményének a célja, hogy növelje az új vállalkozás esélyeit, és segítse fejlődését a kezdeti szakaszban (csökkentsen a megszűnés lehetőségét, a vállalkozás sebezhetőségét, és növelje a jövedelmezőségét.). A vállalkozói inkubátorház olyan *telephelyek, támogatások és szolgáltatások* együttese, melyet a kezdő vállalkozások speciális szükségleteihez alakítanak.

Az inkubátorházak koncepcióját *négy érv támasztja alá*:

- *Politikai érv*: a termelés új technológiáknak megfelelő átalakítására hivatkozik. Az átalakítás célja, hogy a gazdasági struktúra jobban illeszkedjék az új gazdasági rendszerbe, új foglalkoztatási lehetőségeket hozzon létre. A helyi közösségek megpróbálják vonzani, de legalábbis fenntartani a vállalkozásokat és a helyi foglalkoztatást annak érdekében, hogy biztosítsák a szükséges pénzügyi bevételeiket. Nagy gondot fordítanak a tudományos eredmények átvételére, új technológiák alkalmazására az iparban és a kereskedelemben. Az új technológia átvételére és új munkahelyek teremtésére a kis- és közepes vállalkozások bizonyultak a legalkalmasabbnak. Ebben az összefüggésben a vállalkozói inkubátorházakról, mint a társadalmi-műszaki fejlődés új eszközéről beszélhetünk, ami az innovációs politika stratégiai eleme is egyszersmind.
- *Irányítási érv*: az ipari és kereskedelmi tevékenység komplexitására hivatkozik. A nemzetközi verseny a vállalkozásoktól fokozott alkalmazkodást követel, részben új vezetési módszerek bevezetésével, részben rugalmasabb szervezet létrehozásával. A kis- és közepes vállalkozások könnyebben felelnek meg ezeknek a követelményeknek, mint a nehézkesebb nagyvállalatok. Ugyanakkor a kisvállalkozásokban gyakran hiányzik a vezetési tapasztalat, különösen a kezdeti stádiumban. Az inkubátorházak ezt a hiányt igyekeznek pótolni.
- *Társadalmi érv*: alapvetően azt a véleményt erősíti, amely a bérvizonyok, ill. munkakörülmények minőségének újragondolását sürgetik. A vállalkozás belső átszervezése növeli a termelés rugalmasságát és így a vállalkozás kedvezőbb piaci helyzetét segíti elő. Az ágazatok közötti új kapcsolatok kevésbé hierarchizált struktúrát hoznak létre, amely jobban támaszkodik az együttműködésre és a kölcsönös függőségre. A munkaerő integrációja és részvétele a döntéshozásban egyre általánosabbá válik. A fizikai környezet átalakul, az „ipari zónák” „tevékenységi zónákká” alakulnak át, és egyre inkább a települési struktúra részévé válnak. Az új társadalmi követelmények könnyebben teljesíthetők kisvállalkozási keretek között. Az inkubátorházak megoldást kínálnak a dolgozók megváltozott ambícióinak megvalósításához és a tulajdonosok magatartásának alakításához is.
- *Technikai-gazdasági érv*: a hangsúly az új technológiákon van, a fő feladat az ötlettől az ipari alkalmazásig tartó folyamat követése. A folyamat nem gond nélküli, a statisztikák azt

mutatják, hogy az Egyesült Államokban a vállalkozások kb. 80%-a szűnik meg az első öt évben. Másrészt, ha a program komplexebb-finanszírozása költségesebb, megköveteli a pontos piaci ismereteket, stb. - az előkészületek is hosszadalmasabbak. (a programok 32%-ának előkészületei kb. 6 hónapot vesznek igénybe, 43%-ának fél év és két év közötti időre, 25%-nak több mint 2 évre van szüksége.) Az előkészítés a vállalkozás sikerének alapvető eleme.

Az inkubátorházak funkciói:

- *Ingatlan kínálat* - változtatható, bővíthető helyek, korlátozott időtartamra, a szabadpiacinál alacsonyabb áron. Az ingatlan kínálat igen változatos, sokszor régi településekben, speciálisan az inkubátor-házak számára, iparilag fejletlen területen. Néha az inkubátorházakat más célokra épített épületekbe helyezik. Általában három különböző megoldást lehet elkülöníteni: szabvány elhelyezést a bérlő vállalkozás számára, változtatható berendezést a vállalkozás igényeinek megfelelően, és végül, a település távlati terveihez igazodva.
- *Megosztott szolgáltatások* - felszerelések és szolgáltatások közös használata, amely főként az adminisztratív funkciókra vonatkoznak (titkárság, telex, konferencia terem stb.) A szolgáltatások igen változatosak. Általában minden inkubátorház rendelkezik az alapszolgáltatásokkal (titkárság-levélkézésítés, telex, szabvány, gépelés, karbantartás, stb.), amelyekre a vállalkozásoknak mindig és rendszeresen szüksége van. Más, támogató jellegű szolgáltatások is gyakoriak, egyedi megoldások is lehetnek, ilyenek például: tanácsadás, üzleti tervtanulmány, segítség az értékesítéshez és az exportáláshoz, árkalkuláció és ellenőrzés, könyvellés, jogi és pénzügyi, műszaki és technológiai tanácsadás, képzés, stb. leggyakrabban a már működő intézmények nyújtják ezeket a szolgáltatásokat, amelyeket az inkubátor-ház is társasági formában működik, amelynek feltétele a rentabilitás.
- *Tanácsadás a vállalkozók számára* - az irányítás, marketing, könyvelés, kutatás, a technológiai transzfer területein, privilegizált kapcsolattartás a tudományos környezettel,
- *A vállalkozók közötti cserekapcsolatok tere, integrálódás a szakhálózatba, az igazgatóság technikai és morális támogatása.* Az inkubátorház oldja a vezetés elszigeteltségét a vállalkozás életének törékeny szakaszában, megerősíti az új vállalkozás hitelképességét. Az információ és más szolgáltatások elérése alapvető jelentőségű.

Az inkubátorház finanszírozásának és irányításának különböző megoldásai vannak. Ezek általában az ösztönzési és támogatási rendszerhez kapcsolódó szokványos akciók. Az inkubátorházakat két csoportba lehet sorolni: állami vagy magán. Az Egyesült Államokban is igen sok magán inkubátorház működik, Kanadában vagy Franciaországban csak kivételes esetben. A pénzügyi megoldások az egyedi helyzetektől függően változnak: a kezdeményezők és a partnerek céljai, pénzügyi kapacitásuk, stb. szerint. Mindehhez kapcsolódnak az állami vagy regionális programok adta lehetőségek (szubvenciók, helyi adottságok, stb.) el kell választani az inkubátorház pénzügyeit az odateleplő vállalkozásoktól, bár ezek össze is kapcsolódhatnak.

Az inkubátorházak típusait különböző szempontok szerint lehet meghatározni:

- A vállalkozás fejlődési stádiuma szerint: (a vállalkozás előkészítésekor, a megnyitás idején, vagy működésének első 6-18 hónapjában),
- A tevékenység típusa szerint: (csúcstechnológiára specializálódott inkubátor-házak, amelyek kb. 30%-ot képviselnek, és többnyire a tudományos parkokban vagy egyetemek közelében működnek, illetve az általános inkubátor-házak,
- A program vagy beruházás típus szerint: (állami programok 3-5 millió frankos kis beruházással, főként a helyi önkormányzatokra, a régiókra, stb. támaszkodva: állami programok 10-60 millió frankos, jelentős beruházással, amelyben több, állami és magánintézmény, bankok, vállalatok, stb. vesznek részt. Ezek a beruházások hosszú távon térülnek meg, és a magán inkubátor-házak: többnyire 20-80 millió frankos beruházással, és 20-80%-os részvételi aránnyal az irányításban).

Az inkubátorház több lépésben valósul meg. Létrehozásának állomásai a külföldi gyakorlat szerint: egy szervező-csoport létrehozása, kampány szervezése, a tervek kiválasztása, az inkubátorház tanulmányának elkészítése, a program elindítása és az első vállalkozások betelepítése között kb. másfél év telik el átlagosan.

A helyi és regionális gazdaságfejlesztés új gyakorlatában feltűnt inkubátorházak jelentőségét valójában néhány évtized elteltével minősíthetjük. Akkorra kiderül, hogy vajon gazdaságpolitikai divatot vagy időálló megoldást jelentenek-e.

Gazdasági integrációk szervezése

A szövetkezetek eszméje korántsem számít új keletűnek, mégis ma is az innovációk sorában tartjuk számon. Nem utolsó sorban azért, mert a 80-as évektől a nyugat-európai országokban is reneszánszukat élik. Jellemző, hogy az Egyesült Királyságban 1979 és 1994 között a szövetkezetek száma 400-ról 8000-re, a mögöttük álló emberek száma pedig 1500-ról 150 ezerre emelkedett. Ez volt az az üzleti forma, amely a recesszió időszakában is növekedést tudott felmutatni.

Másik jellemző adat, hogy az Amerikai Egyesült Államokban 120 millió olyan ember él, akinek az életét valamilyen formában befolyásolja valamilyen szövetkezet. (4500 mezőgazdasági, 19000 takaréki-, 7000 fogyasztási, 2500 lakásszövetkezet, valamint: bölcsődék, biztosítók, kézműipari üzemek, egészségházak, temetkezési vállalatok, telefontársaságok, elektromos művek, taxi-vállalatok, üdülők, éttermek működnek szövetkezetként.) Szövetkezeteket szinte minden szolgáltatásban hoztak már létre. Minden 6 amerikai farmerből 5 tagja egy vagy több szövetkezetnek. A farmerek szövetkezeteken keresztül értékesítik a tejtermelés 82%-át, a gabona 30%-át, a zöldség és gyümölcs 29%-át, a hús 7%-át, az összes termék 25%-át. Ugyanakkor szövetkezeteken keresztül szerzik be a műtrágya 36%-át, az üzemanyag 35%-át a növényvédő szerek 34%-át, a takarmány 19%-át, a vetőmag 15%-át, összes vásárlásaik 20%-át. A szövetkezetek a legnagyobb munkáltatók és adófizetők sok vidéki településen.

A száz évvel ezelőtt indított szövetkezeti mozgalom sikerének megalapozója Dániában a népfőiskolai képzés és felismert érdekek gyakorlati érvényesítéseként az előállított áru közvetlen piacra juttatása volt. A gazdákat megtanították az együttműködés előnyeire és módszereire, a szövetkezési vállalkozások demokratikus döntési folyamataiban való részvételre. Ezt követően, érdekeiket felismerve a gazdák tudatosan törekedtek az előállított áru közvetlen piacra vitelére.

Nyugat-Európában a mezőgazdasági szövetkezés megerősödéséhez gazdasági szükségesség vezetett. Az utóbbi évtizedekben az Európai Unió és tagországi rendkívüli módon felerősítették a minőségi versenyt az egyes termelők között, ugyanakkor a belső vámhatárok lebontásával a nemzeti kvóták ellenére exportlendületet adtak. Ezt a lendületet azok az országok tudják kihasználni, melyek jól kiépített intézményekkel rendelkeznek, képesek a valós piaci információkra választ adni, és versenyben maradni. A nagy mezőgazdasági-élelmiszeripari exportot megvalósító európai országok (Dánia, Hollandia, Franciaország) a nemzetközileg versenyképes minőségi áru-előállítás, a hatékony termelést és a biztonságos termelői egzisztenciát szövetkezeti összefogással tudták elérni. A szövetkezeti marketingtevékenység nélkül a termelők alig juthatnának közvetlen és hiteles árupiaci ismeretekhez. Ugyanakkor a termelők szövetkezéseiken keresztüli részvétele az élelmiszerpiacon jelentősen korlátozza a mammutcégek monopóliumainak és a feketekereskedelem árfelhajtó, ill. jövedelemkivonó hatását és ezáltal közvetlen fogyasztóvédelmet is megvalósít (*Szeremley 1997*)

Az USA-ban a kilencvenes években teljesedett ki a mezőgazdasági szövetkezetek reneszánsza. 1990. január 22-én az amerikai elnök kifejtette nézeteit a 90-es évek falufejlesztéséről, majd az ez évben megszületett farm-rendelet felhatalmazta a Mezőgazdasági Minisztériumot a Szövetkezeti Fejlődés Technológiai Központjai alapításához támogatás biztosítására. 1993/94-ben hat ilyen központ jött létre, köztük Wisconsin és Iowa Államok Szövetkezetfejlesztési Szolgálat. A River Falls-i Mezőgazdasági Kutató Központban pl. két éves projekt indult a nem mezőgazdasági jellegű, több településre kiterjedő szövetkezetek szerveződésének segítése érdekében.

E projekt keretében a kutató központ munkatársai ahhoz kaptak alapítványi támogatást, hogy 4-5 helyszínt ill. helyi kezdeményezést kiválasztva együtt dolgozzanak a valamely szolgáltatás terén szövetkezést kezdeményező helyi lakosokkal és segítsenek sikeres, az ott élők szükségleteivel találkozó, funkcióiban és céljaiban tisztázott, pénzügyi tekintetben megalapozott és széles nyilvánosság által elfogadott szövetkezeteket felállítani.

Az amerikai megfogalmazás szerint a szövetkezet olyan gazdasági társaság, mely a felhasználók birtokában és ellenőrzése alatt áll és ők részesednek az előállított haszonból. Az új szövetkezeteknek két típusa ismert:

(1) elsődleges, vagy dolgozói szövetkezet, melyben az emberek egy csoportja jön össze és árut termelnek vagy szolgáltatást szerveznek és értékesítenek. Ennek a szövetkezeti típusnak a foglalkoztatási programokban van nagy szerepe.

(2) másodlagos, vagy marketing szövetkezet, amelyben nem egyének szövetkezeteiről, hanem üzleti vállalkozások szövetkezéséről van szó. Ennek ott van szerepe, ahol az adott termékre, szolgáltatásra nincs piac, vagy az nehezen elérhető. (Reynolds 1994)

A második típushoz kapcsolódik az új típusú szövetkezetek Magyarországon használt megfogalmazása, mely szerint: „A szövetkezet alatt olyan társulatot értünk, melyben több gazdaság valamely gazdálkodási műveletet közös üzemben végez vagy végeztet el, úgy azonban, hogy a gazdaságokat egyébként független különállásukban meghagyja.” (Márton – Szeremley 1995) Ebben az esetben a termelés zömében magángazdaságokban történik, a feldolgozást és az értékesítést, a termelői tájékozódást szervezik a szövetkezetek. A szövetkezetnek, mint agrármarketing-szervezetnek fő feladata a termék biztonságos piacra vitele és a lehetséges legnagyobb árbevétel elérése.

A szövetkezés alapelvei:

- Nyitott tagság: a tagság önkéntes és minden, a szövetkezet szolgáltatásait használni akaró személy számára nyitott.
- Demokratikus ellenőrzés: egy tagot egy szavazat illet meg, függetlenül résztulajdonának nagyságától és befektetéseitől.
- Korlátozott részesedés fizetés: a befizetett részjegyek után csak egy erősen korlátozott mértékű kamatot fizetnek, ha egyáltalán fizetnek.
- A megtakarításokon a tagok osztoznak: a működési költségek és a szolgáltatások fejlesztésének költségei feletti többletet a tagokhoz a szövetkezetben végzett tevékenység mennyiségének arányában kell visszaosztani.
- Szemléletformálás: a szövetkezetnek folyamatosan tanítania kell tagjait és általában a nyilvánosságot a szövetkezés elméleti és gyakorlati kérdéseiről.
- Szövetkezetek közötti együttműködés: a szövetkezetek tevékenesen együttműködnek más szövetkezetekkel a tagok és azok települési közösségei érdekeinek jobb szolgálata érdekében.

A nyugat-európai modell szerint a szövetkezeti alapszabály, mint belső törvény működik a tagok közötti kapcsolatban. A szokványos üzleti garanciákat erősítik meg a kölcsönösen kötelező teljesítések, illetve szankciók vállalása. Így pl. a szövetkezeti élelmiszer-feldolgozók létesítéséhez szükséges tőkét hitelek felvételével biztosítják, s a kölcsön visszafizetésére közösen vállalnak garanciát. A szövetkezés üzleti tevékenységének irányítását teljes felelősséggel a manager végzi, aki a tagok alkalmazottja. Munkatársait saját maga választja ki. Feladatának végzésével összefüggő fejlesztéshez ugyanakkor az igazgatótanács jóváhagyása szükséges. A vezetői funkciók nem koncentrálnak hatalmat.

A Hangya szövetkezeti mozgalom, mint a legjelentősebb hagyománnyal bíró magyar szövetkezési forma emelendő ki. Ez 1896-ban Károlyi Sándor gróf elhatározásával, francia mintára, indult. A szövetkezetet Almássy Balogh Elemér szervezte meg, aki 1936-ig volt a Hangya elnöke és vezérigazgatója. Az 1947-ig működő szövetkezeti mozgalomnak a háború előtt 700 ezer tagja, 4 ezer üzlete, több mint 2 ezer tagszövetkezete és 40-nél több ipari – főleg konzervgyári,

borászati - létesítménye volt. Az akkori magyar gazdaságnak hozzávetőleg az egyharmadát tartotta kezében a Hangya. 1990-től határozott törekvés mutatkozott a mozgalom újjáélesztésére, hármas célkitűzésként a közös értékesítést és árubeszerzést, a szövetkezeti vegyesbolt-hálózat kialakítását és a vidéki munkalehetőségek körének bővítését fogalmazták meg (Kiss 1990) A Hangya-konceptióval szemben azonban egyre erőteljesebben érvényesül a modern mintáknak megfelelő termékpályás szövetkezeti modell adaptációja.

A beszállítói rendszerek szervezésekor a multinacionális cégek a szövetkezeti rendszerhez hasonlóan, vertikális integrációban gondolkodva építenek, de a felülről-lefelé történő építkezés kevésbé demokratikus formában, szűkebb polgári rétegekre alapozottan fejlődik, és jelentős a profitelvonás a termelői rétegtől. Ez a termeltetési kapcsolat főként azokban az ágazatokban terjed, ahol a hozzáadott érték a nyersanyag többszöröse. A helyi fejlesztésben a beszállítói kapcsolatok erősítését az egyik oldalról az integráló szervezet helyi érdekeltségeit erősítő kedvezményekkel, speciális szolgáltatásokkal, a másik oldalról pedig a helyi kisvállalkozások megerősítésével tudják segíteni.

A gazdasági klaszterek szervezése nem tipikusan helyi vagy kistérségi fejlesztési eszköz. A klaszterek térigénye meghaladja a lokális méreteket. Ennek ellenére léteznek olyan törekvések, melyek egy-egy tájtermékhez kapcsolódva, arra felépítve építik ki a kapcsolódó tevékenységek komplex rendszerét. Helyi feladatként sokkal inkább a kisvállalkozók regionális klaszterekhez való kapcsolódásához szükséges kooperációs képességeinek fejlesztése jelenik meg. Ezen képességek kisvállalkozói tanácsadással és képzéssel, valamint a lehetséges kapcsolódások pontos feltárásával és az információk célcsoport számára történő áramoltatásával fejleszthetők.

Innovatív technológiai környezet alakítása

Az információs társadalom építőköveiként jelölte meg a Bangermann jelentés 1994-ben az ISDN-t, a multimédiához vezető széles sávot, a terület növekedését lehetővé tevő mobil hírközlést, a hírközlés kiszélesítését lehetővé tevő műholdakat és az új alapszolgáltatásokat, mint pl. az e-mail, Internet, stb. (Varga 1999). Mára mindennapjaink részévé váltak ezek a technikai vívmányok. A globális technikai bázison számos lokális projekt indult útjára.

A helyi és kistérségi fejlesztésekhez kapcsolódó innovációk keletkezésével, terjedésével, a térségi innovációs struktúrákkal a 4. fejezet foglalkozik. Itt csak megemlítjük, hogy a helyi kezdeményezésű információs-kommunikációs fejlesztések főként az alábbi területeket érintik:

- távmunka, távtanulás feltételeinek megteremtése,
- technológiai parkok, innovációs centrumok létrehozása,
- telematikai szolgáltatások kis- és közepes vállalkozások részére,
- logisztikai szolgáltatások,
- elektronikus kereskedelem és ügyintézés,
- települési és térségi információs központok.

A *távmunka és a távtanulás feltételeinek megteremtése* magába foglalja az elektronikus kommunikációs rendszerek helyi fogadókészségének javítását és az információs centrumok: a távmunka és az oktatás központjainak a térségbe irányuló „sugárzásának” megteremtését. A fogadókészség javításába az eszközök biztosítása, a humán erőforrások felkészítése és a kapcsolódó háttérszolgáltatások kiépítése egyaránt beletartozik. A távmunka és a távtanulás esetében sem szabad azonban megfelelkezni az e téren úttörőnek bizonyuló skandináv államok tapasztalatairól, melyek szerint az emberek változóan viselik az otthoni munkavégzést és általánosan igénylik a közvetlen személyes kommunikációt is (Erdősi 1991).

A *technológiai parkok, innovációs centrumok és innovációs transzferközpontok* segítséget nyújtanak a vállalkozások, az ipari parkok, a szakmai szervezetek és a kutatóhelyek ipari termelést modernizáló technológiai jellegű kutatási-fejlesztési munkáihoz, innovációs feladatainak megoldásához, a csúcstechnológiai ágazatokban tevékenykedő kezdő vállalkozások indításához

és megerősítéséhez. Céljuk a műszaki-fejlesztési innovációs rendszerek kialakítása, adatbank működtetése, korszerű vállalat-irányítási és szervezési technikák elterjesztése, az innovációs szervezetek hálózatba szervezése. Tipikusan nem helyi fejlesztés keretében létesülnek.

A *telematikai (telekommunikációs és informatikai) szolgáltatások nyújtása* a kis- és közepes vállalkozások, állampolgárok részére történhet a már említett inkubátorházi keretekben, vagy tele-házakban és más, erre szakosodott szolgáltató helyeken.

Az *elektronikus kereskedelem és ügyintézés* rohamosan terjedő, a helyi fejlesztés kereteit túlhaladó szolgáltatási formák. A helyi/kistérségi fejlesztők e téren a felhasználók felkészítését és a helyi közigazgatás, ill. kisvállalkozók mint szolgáltatók belépésének technikai és humán feltételeinek kiépítését tűzhetik ki célul. Különösen fontos a fejlődési centrumoktól távoli, ritkán lakott területek felkészülése. Ezeken a területeken várható a legnagyobb térségfejlesztő hatás is, bár általában épp ezeken a területeken a legnehezebb a feltételek, különösen a humán feltételek megteremtése.

A *települési és térségi információs központok* a településről és a térségről gyűjtik, rendszerezik és terítik az információkat valamilyen meghatározott stratégia szerint. A térségi adatbázis segíti a helyi fejlesztés tervezését, a változások követését és a térség külvilággal való kommunikációját. Ennek megfelelően a természeti, a gazdasági, a társadalmi és a műszaki környezet minden lényeges elemére vonatkozóan kell tartalmaznia adatokat. A számszerűsíthető, statisztikai adatok mellett az adatbázisba a térségen belüli eligazodást, a minőségi elemzéseket segítő „puha” információk is helyet kapnak. Az adatbázis felállításán túl annak folyamatos karbantartása és a felhasználók számára elérhetővé tétele határozza meg az információs rendszer hasznosíthatóságát. A tapasztalatok szerint főként ez utóbbi követelmény teljesítésében szoktak problémák jelentkezni. Az információk terítése történhet on-line szolgáltatás formájában, kiadványokban, tájékoztató füzetekben vagy táblán, vagy személyes (közvetlen vagy telefonos) információátadással. A már említett tele-házak e téren is fontos szerephez juthatnak.

Felhasznált irodalom

- BENNETT, R. – KREBS, G. (1989): Local Economic Development initiatives in Germany. *Research papers of Department of Geography, London School of Economics*
- ERDŐSI F. 1991.: Kommunikáció és térszerkezet. Területi és települési kutatások 7. Akadémiai Kiadó Budapest
- FAZEKAS K. (1993): Térségi foglalkoztatás fejlesztési programok a fejlett piacgazdaságokban. *Munkaiügyi Szemle* 37. 2. pp. 27-33.
- KISS J. 1990.: Az újjászerveződő Hangya Szövetkezet Mozgalomról. *Parola* 1.sz. pp4.
- MÁRTON J. – SZEREMLEY B. (1995): Szövetkezés: Európai agrárfejlődés. *A Falu*. 1995/1. pp. 15-25.
- MATOLCSY GY. (szerk.) 1998.: A hagyományos iparágak innovációja vidéken. Növekedéskutató Intézet, Budapest
- NECHAY V. – SZŰCS Z.né 1994.: Az agrárhitelezés gyakorlata – Hogyan csinálják nyugaton? *Parola* II. p.8.
- REYNOLDS, J. (1994): Szövetkezetfejlesztés. *Parola* 2. pp. 16-17.
- RONNBY, A. 1996.: Helyi közösségek mozgósítása. *Parola* 2.sz. pp. 4-6.
- SZEREMLEY B. 1997.: Szövetkezzünk – másképpen! *A Falu* XII. évf. 1. sz. pp37-47.
- VARGA CS. (1997) Nemzeti stratégia az új globális erőterben. A mai világ és a jövő forgatókönyvei. In: *Nemzeti Stratégia 2020-ig Könyvek I.* (szerk.: Varga Cs. – Tibori T.) Budapest: HÉA Stratégiakutató Intézet – MTA Szociológiai Intézet – Magyar Kapu Alapítvány pp. 63-99.

Iveta Korobaničová

**Marketing in Small and Medium Enterprises
A case study in Slovakia**

The position of Small and Medium Enterprises (SMEs) in global environment is inevitable and extremely important because of their significant contribution to the economic development. In recent competitive market society, the application of marketing principles is one of the fundamental preconditions of its success. Today, marketing must be understood as means of satisfying customer's needs. The author tries to emphasize these aspects by analysing of customer's behaviour in the Slovak Republic and by the process of implementing the marketing principles into the company policy.

Key words: small and medium enterprises, marketing principles, marketing communication, consumer's behaviour

JEL-code: M31

Modul: Marketing

Introduction

Being based on this supposition, the first part of the paper focuses on the theoretical background of SMEs and the role of marketing in the SMEs. The second part analyses the secondary information about the SMEs and research studies about marketing in SMEs. In the third part, there are presented the results of research oriented on consumer's behaviour in the Slovak Republic. The final part is reserved for the main remarks and recommendations.

General and Theoretical Background

The definition of small and medium enterprises is different. We can define the concept of SMEs by following three aspects:

- Recommendation of the European Commission 2003/361/EC, which replaced previous Recommendation 96/280/EC. This recommendation concerns the definition of micro, small and medium-sized enterprises used in Community policies applied within European Union and the European Economic Area and it is addressed to all Member States, the European Investment Bank (EIB) and European Investment Fund (EIF). (Vokorokosová et. al., 2010) (see Table 1)

Table 1: Definition of SMEs according to Recommendation 2003/361/EC

Category of Enterprise	Number of employees	Annual turnover	or Annual balance sheet
Micro	< 10	≤ 2 million €	≤ 2 million €
Small	< 50	≤ 10 million €	≤ 10 million €
Medium	< 250	≤ 50 million €	≤ 43 million €

Source: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/sme-definition/>

- Recommendation of Slovak Republic 231/1999 concerns the definition of small, medium-sized and large enterprises depending on the number of employed persons:
  - Small sized enterprise: between 1 and 49 with the turnover less than 7 million Euros or with the annual balance sheet total of no more than EUR 5 million.

- Medium-sized: between 50 and 249 with the turnover less than EUR 40 million or with no more than 27 million Euros.
- Large enterprise with more than 250 persons and more than 40 million Euro of turnover or more than 27 million Euro of annual balance sheet.
- Recommendation of Statistic Office of EU based on the classification by number of employees:
  - Small – till 20 persons,
  - Medium- sized – till 100 persons,
  - Large – more than 100 employees.

In practice and in the article, the definition of small and medium-sized enterprises has been expressed only by the number of employees based on the Recommendation of the European Commission 2003/361/EC.

The prosperity of SMEs is the key factor of achieving a higher economic growth and new jobs creation. SMEs have a chance to use the opportunities offered by the globalization process, knowledge based society and accelerated changes in the environment, especially in the technological environment. One of the possibilities how to succeed in the market is to implement the marketing principles into the firm's policy or strategy.

Kotler (2005) had defined marketing as a "social and managerial process by which individuals and groups obtain what they need and want through creating and exchanging value-with others." Stabell et al (1998) explains two main purposes of the marketing within the value chain. The first of all, it defines specifications of the product what is linked with estimation of the potential demand. The second purpose of marketing is to "simulate the level of demand" of the product to secure its stability of its operations. For the firm it is necessary to build the relationship between sellers and buyers and to create specific value, that product represents, for customers "in order to capture the value from customers in return". (Kotler, 2005) The marketing process represents a five-step model, which follows the definition about marketing. The process starts with an orientation to customers and their needs. The company can gain information about customers' preference, by analysing their needs, and thus it can create the value for them. It is the way how to build long-term relationships by covering their needs. The final step represents capturing the value from customers in form of profit creation and sustaining the long-term relationship. (Kotler, 2005) One of the ways how to capture it is through the consideration of market orientation, where market orientation represents "the organization-wide generation of market intelligence pertaining to current and future customer's needs" that is combine with "coordinated approach to marketing and a focus on profitability." (Halpern et al, 2007)

The implementation of marketing principles into the firm's policy is different and influenced by the conditions and environment in which businesses were operating.

Marketing of small businesses is limited by the finance, markets, smaller amount of products and also by the knowledge and experiences in the marketing management. Therefore it has also advantages as considerable orientation on consumers, closer cooperation with the customers, the minimum of intermediaries, great flexibility and enthusiasm of entrepreneur. Marketing activities in medium – sized enterprises are similar to activities in small-sized enterprises. There are a few differences such as orientation to the customers and building relationship with customers and also in using of marketing mix.

State of SMEs and the role of marketing in SMEs in Slovakia

The role and relevance of SMEs were presented by Günter Verheugen (2009) "We still need more and more small and medium enterprises, because SMEs are the real source of growth and new jobs". SMEs are employing around 80 million inhabitants of EU and creating around 70% of all jobs and 60% of GDP of EU. According to Eurostat Database there were 20,7 million

small and medium-sized enterprises in the EU-27 non-financial business economy in 2011 and SMEs account for over 99% of all enterprises (92,2% of all enterprises are micro-firms with less than 10 workers. (see Table 2)

Table 2: Key indicator of non-financial business in the business sector, EU-27, 2010

	Number of enterprises			Employment			Value added		
	Slovakia		EU-27	Slovakia		EU-27	Slovakia		EU-27
	No.	Share	Share	No.	Share	Share	No.	Share	Share
Micro	47.076	71,0%	92,1%	136.290	13,9%	29,8%	4	16,1%	21,6%
Small	16.858	25,4%	6,6%	221.847	22,6%	20,4%	5	18,8%	18,9%
Medium	1.915	2,9%	1,1%	202.271	20,6%	16,8%	4	17,1%	17,9%
SMEs	65.849	99,2%	99,8%	560.408	57,2%	66,9%	13	52,0%	58,4%
Large	500	0,8%	0,2%	419.880	42,8%	33,1%	12	48,0%	41,6%
Total	66.349	100%	100%	980.288	100,%	100%	15	100%	100%

Source¹: SBA 2010/2011

In Slovakia, the number of SMEs were accounted at 99,2% of all enterprises while the large companies represented only 0,8% of all enterprises in 2010.

Figure 1 shows the overall structure of jobs in the business economy in Slovakia. Micro-sized enterprises had expressed the highest shares (39,60%) in the employment rate. Large enterprises had the second position in the employment rate (27,8%), while medium-sized had only 15,60% and the small enterprises had just 17%.

Many authors had written about the main reasons for the discharge of businesses (Šebestová, 2005; Pasanen, 2003) such as underestimated amount of capital, the insufficient marketing, the limited planning and failure of competitiveness etc. The aim of the marketing is to meet and satisfy target customers' needs and wants. Understanding of customers' needs is not simple, because the research or enquiring about their needs and answering the questions takes a long time to realize the research, moreover after realizing the research, customers may do another one.

The following part of the article will present some results of research in the Slovak Republic, which was oriented on the marketing, customers' behaviour, marketing communication in the SMEs.

According to the research of AKO, Slovakia organisation the respondents answered many questions about the role of marketing in their businesses, the marketing management and the exploitation of marketing communication in SMEs. Small and medium sized companies were the target group of the research based on the number of employees. Only 137 (14%) questionnaires were returned back from 975. In this research, more than 60 % of companies find marketing necessary, for small-sized companies is marketing financial challenging (50%) and for 47,1% of respondents marketing is a tool for their company presentation. SMEs have been expressly linking for the promotion on the Internet, because by their experiences the promotion by the Internet has brought the biggest increase on the sales (63%). For 22% of respondents the promotion in the newspaper is very important for their sales.

¹ Data for Slovakia refer to 2010, Structural Business Statistics Database (Eurostat), based on 2002-2007 figures from the same source and have been produced by Cambridge Econometrics. The data cover the 'business economy' which includes industry, construction, trade, and services (NACE Rev. 2 Sections B to J, L, M and N) based on equivalent shares in NACE rev 1.1. The data does not cover the enterprises in agriculture, forestry, fishing or the largely non-market services such as education and health. The advantage of Eurostat data using is that the statistics from different countries have been harmonised and they are comparable across countries. The disadvantage is that for some countries these data may differ from data published by national authorities.

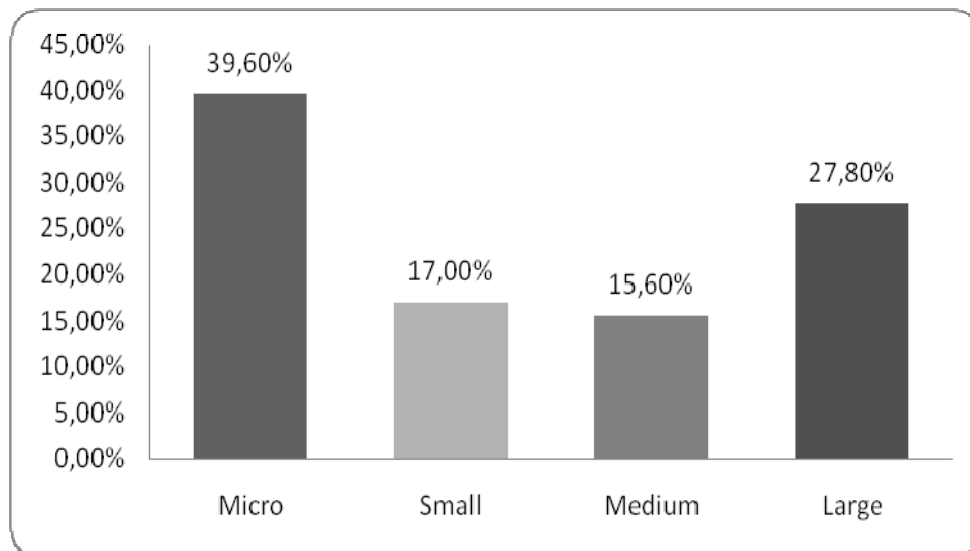

Figure 1: Overall structure of jobs in the business economy in 2011 in Slovakia

Source: [online: www.nadsme.sk/sk]

According to the research results of the company GfK Slovakia “Slovak Internet Monitor” (2010) with one thousand respondents at age 15-79, more than half of the respondents were using the internet at least once a month or more frequently as a source of the information about products or services offered by firms, or for their purchases. This research has accounted, that the promotion by the web site of the company was also necessary.

Methodology

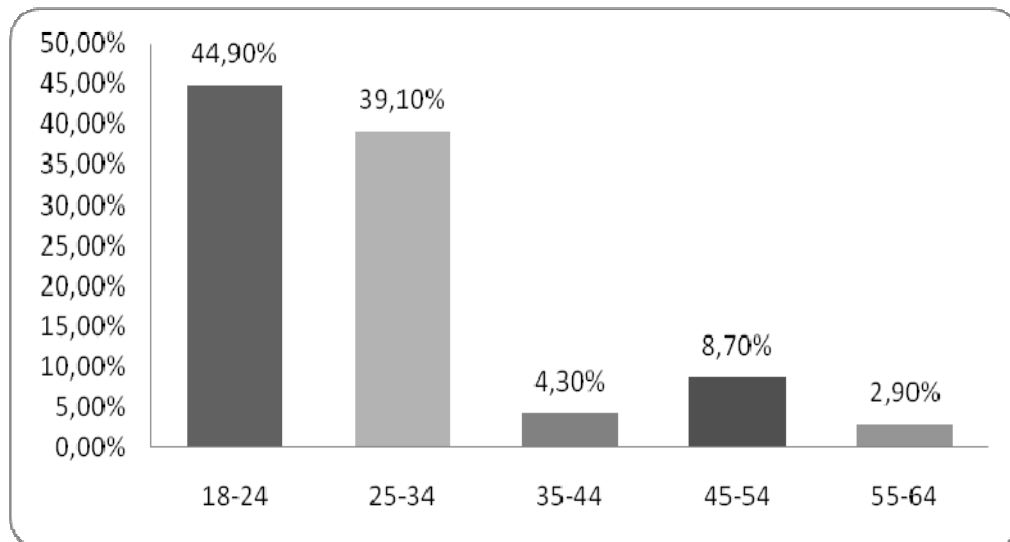
The article tries to analyse the state of small and medium-sized enterprises in Slovakia and the role of marketing in the SMEs. The other aim of the article is to find out the answer for the research question: “What kinds of tools are used by a consumer as a source of product information?”

The field work was carried out in three steps: the first step is literature review about the main ideas, such as small and medium enterprises and the role of marketing in SMEs. The second step is data collecting about the state of SMEs in Slovak Republic (latest) and previous research studies about the subject. The third step is marketing research.

Kotler and Armstrong (2012) said that “marketing research is the systematic design, collection, analysis, and reporting of data relevant to a specific marketing situation facing an organization. Companies use marketing research in a wide variety of situations. For example, marketing research gives marketers insights into customer motivations, purchase behaviour, and satisfaction. It can help them to assess market potential and market share or measure the effectiveness of pricing, product, distribution, and promotion activities.“. The objective of the research is descriptive.

The procedure for collecting information was a questionnaire. It has been the method of choice in several research studies about the SMEs and marketing (AKO, Poon and Swatman, 1997 etc.). Link to online questionnaire was sent to friends, families, students, employees by social networks. The selection was based on the willingness of respondents to answer. The sample size was 250 respondents, but only 207 of respondents were valid.

Most of the survey respondents were young people between 18-24 years old (almost 44,90%), although there were respondents of all ages as shows *figure 2*.

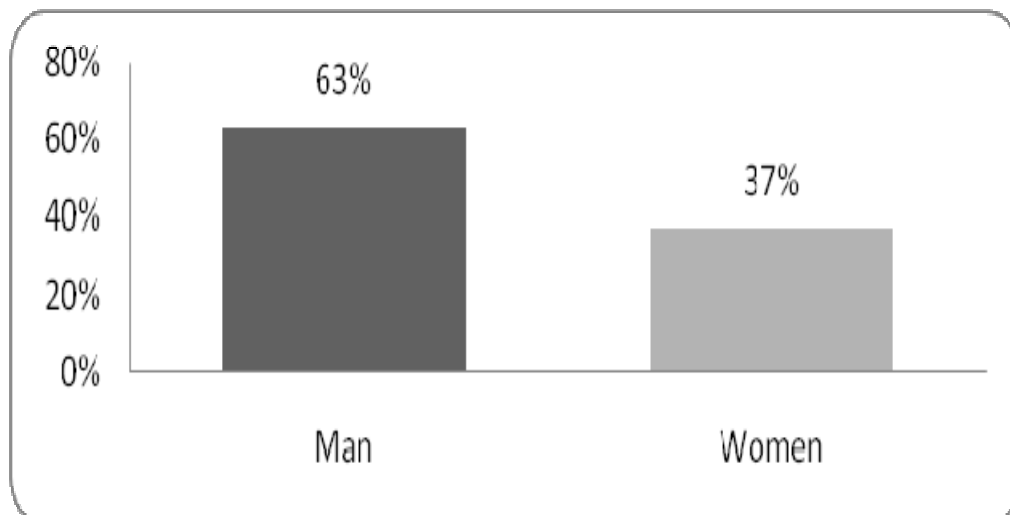

Figure 2: Age of respondents in Slovakia

Source: author's own work

Results of the research

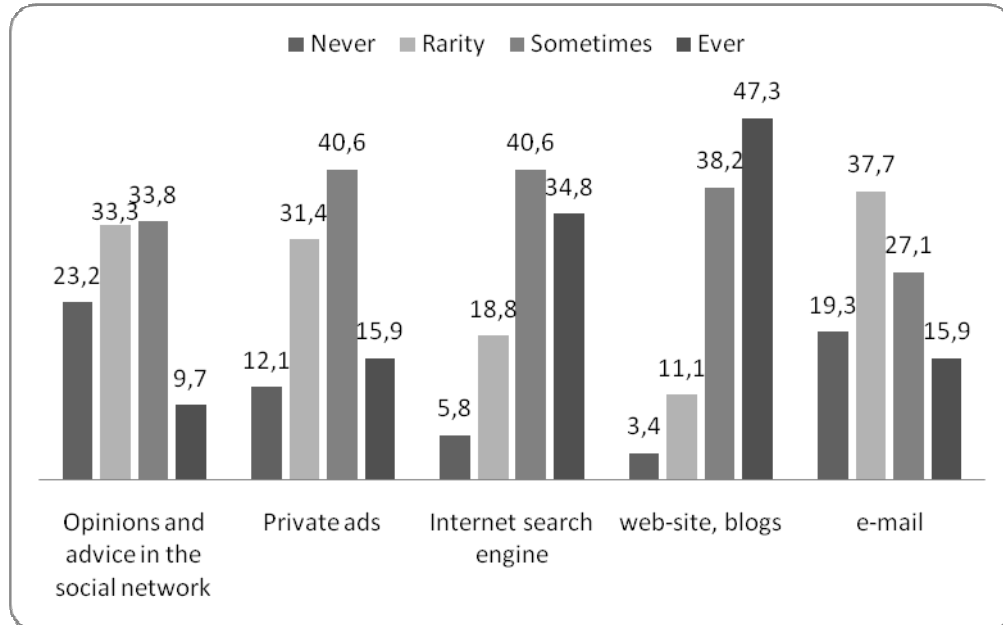
According to the point of the article, the research was oriented on the consumer behaviour in the Slovak republic. The target group included users of the Internet in Slovakia. The size of sample was 207 respondents who answered the questions at the following areas: online and offline tools for obtaining information about the products, other tools and the ways of complaints. As the *figure 3* shows, man (63 %) had participated on research much more than women.

Figure 3: Gender of respondents

Source: author's own work

The following *figure 4* deals with the on-line tools as a source of information about the product. For the respondents were the web site, blogs (47,3%) and Internet search engine (34,8%) the most important tools for getting the information about the products. Sometimes respondents used the internet search engine to compare the product prices (40,6%). Opinions and pieces of advices in the social network and e-mail are unacceptable tools how to get information about the product.

Figure 4: On-line tools as a source of product information (in %)

Source: author's own work

From the off-line tools, many respondents found the information about the product through traditional retail outlets (23,32%). More than 60% of respondents had sometimes received the information from friends and family.

For the research, it was important to identify the tools interesting for customers by the nature of business: fashion, travelling, electronic, books and CD, DVD-s. For the fashion shops is visual promotion of retail outlet very important, because 72% of respondents used the retail outlets for buying the clothes. Only 19,8% of respondents preferred online shopping.

In the area of travelling, for more than 67% of respondents internet was overbearing manner how to get information about the destination etc. The internet is also most important tool for 51% of respondents who wanted to buy some electronics. For more than 45% of respondents was internet very important tool for getting the information or buying some books, CDs etc.

Figure 5 shows that more than 35,1% of respondents would take advantage of personal visit on the retail outlets in case of claim, but only less than 3% of respondents would use the web (skype or online chat) for complaining.

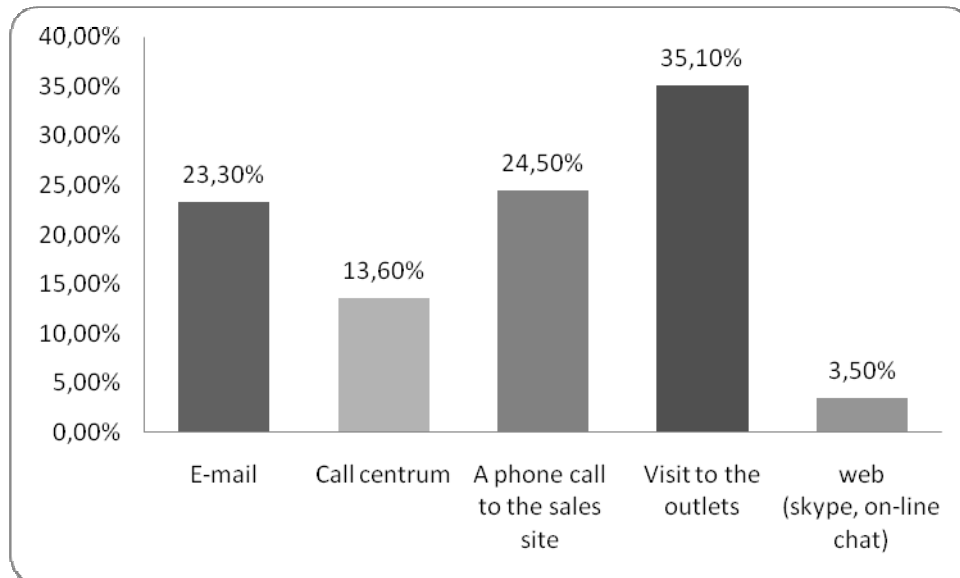

Figure 5: Channels of claims

Source: author's own work

Final remarks and recommendations

The importance of SMEs in economic development of EU-27 is very high as mention in the article below. Therefore it is not only necessary to create legislative and economic environment, but also to use the marketing as a tool to get competitiveness.

The results of this article suggest using the web site and internet, blogs as important information tool for customers. SMEs should invest finance on web – sites of their companies and give all necessary information about the products portfolio to potential customers. The second tool used by customers is private advertisement. All of the online or offline tools being used by customers depend on the scope of business.

I have suggested the following points for the SMEs. It is important:

- to analyse the situation on the market and try to do some research oriented on customers, e.g. using the questionnaires with a few questions concerning the retail outlet, customer's needs and wants, products and other tools of marketing mix,
- to improve the presentation of enterprise by web – site and other kinds of the internet marketing,
- to prepare the signboard containing all the products in the retail outlet for simple orientation in space;
- to build the relationships with customers by the better post purchase services;
- to prepare the marketing plan;
- to be opened for new ideas.

Acknowledgement

This paper was carried out with the financial support from the European Union (ERDF), within the frames of the Hungary-Slovakia Cross-border Co-operation Programme 2007-2013 (www.husk-cbc.eu), CROSSEDU (HUSK/1101/1.6.1/0300).

The content of this article does not necessarily represent the official position of the European Union.

References

- KOTLER, P. (2005) "Principles on marketing". 5th ed. Harlow : Financial Times Prentice Hall
- KOTLER, P., ARMSTRONG, G. (2012): Principles of Marketing, 14/E. In stock: Prentice Hall. ISBN-10: 0132167123
- KULČÁKOVÁ, M. – RICHTEROVÁ, K. (1997): Spotrebiteľ na trhu: Faktory, stratégia, reakcie. Bratislava: SPRINT v.fra, 1997. 181 s. ISBN 80-88848-19-9.
- VOKOROKOSOVÁ et al. (2010): Enterprise – Constituent element of national competitiveness. Košice: Elfa, s.r.o. ISBN 978-80-8086-139-1
- PASANEN, M. 2003: In Search of Factors Affecting SME Performance. The Case of Eastern Finland. Doctoral dissertation. University of Kuopio, 2003
- POON, S. – SWATMAN, P. M. (1997): Small Business Use of the Internet: Findings from Australian Case Studies. Brisbane: Queensland. PAWEC'97.
- Report of AKO, Luliaková, I.: Využitie marketing v malých a stredných podnikoch na Slovensku. Online: [www.alternativa.sk/uploads/tx_clanok/Luliakova_PP.pdf]
- Report on the State of Small and Medium Enterprises in the Slovak Republic in 2011. Bratislava: NADSME. Online: www.nadsme.sk/sk
- Shopping Monitor GfK Slovakia 2012. [online]. Dostupné na internete: <http://www.gfk.sk/public_relations/press/press_articles/009581/index.sk.html>.
- Word of Mouth marketing je silný – až šesť z desiatich ľudí na Slovensku sa nechá ovplyvniť radou od známeho. [online]. Dostupné na internete: <http://www.gfk.sk/public_relations/press/press_articles/006026/index.sk.html>
- Každý druhý užívateľ internetu nakupuje online [online]. Dostupné na internete: <http://www.gfk.sk/public_relations/press/press_articles/005533/index.sk.html>.
- SYKOROVÁ, L. (2012): Nákupné správanie sa spotrebiteľov na Slovensku a v zahraničí. Master's thesis. Košice: Technical university.
- SRPOVÁ, J., ŘEHOŘ, V. et al. (2010): Základy podnikání. Teoretické poznatky, příklady a zkušenosti českých podnikatelů. Praha: Grada Publishing, a.s. p. 432. ISBN 978-80-247-3339-5
- STABELL, C. and FJELDSTAD, O. (1998): Configuring value for competitive advantage: on chains, shops, and network. Strategic Management Journal, 19, pp. 413–437
- ŠEBESTOVÁ, J. (2005): Analýza faktorů podnikání českých firem po vstupu do EU se srovnáním trendů v regionech s vysokou mírou nezaměstnanosti. Karviná: Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, 2005
- VOCHOZKA, M., MULAČ, P. a kol.(2012): Podniková ekonomika. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4372-1
- WYSTOCKA, E. (2011): Polish small and mid-sized enterprises in global economy. Košice: Technical university. ISBN 978-80-553-0768-8

Siposné Nándori Eszter

Szegénység és boldogság-érzet területi különbségei Európában és a világon

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a szegénység hogyan alakul a világ egyes régióiban, illetve Európa országaiban, majd a jólét és a boldogság-érzet területi különbségeit tekinti át, összehasonlítva azt a jövedelemarányok területi különbségeivel. Azt kívánja bemutatni, hogy a boldogság-érzet és az anyagi jólét nem minden esetben kapcsolódnak szorosan össze, vagyis nem feltétlenül a legmagasabb bruttó hozzáadott értékkel és átlagjövedelemmel rendelkező országok lakosai a legboldogabbak.

Kulcsszavak: szegénység, boldogság, jólét

Jel-kód: I31

Modul: A társadalom térszerkezete

Bevezetés

Az emberi élet végső célja a boldogság. A boldogság-kutatások nemcsak a szociológia és a pszichológia, hanem a gazdaságtan számára is fontosak. Azok eredményei ugyanis egyrészt segítséget nyújthatnak a gazdaságpolitikai döntéshozók számára a Pareto-optimális döntések meghatározásában, másrészt felhívják a figyelmet az olyan intézményi körülmények fontosságára, mint a kormányzás minősége vagy a társadalmi tőke nagysága. Ezen kívül segítenek megérteni a szubjektív jólét alakulását (Frey és Stutzer 2002), az emberek értékeit, viselkedését és meggyőződéseit (Samman 2007), valamint segíthetik a regionális konvergenciának és a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésének a megvalósítását is.

A tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy a boldogság-érzet és az anyagi jólét nem minden esetben korrelálnak, vagyis nem feltétlenül a legmagasabb bruttó hazai termékkel és átlagjövedelemmel rendelkező országok lakosai a legboldogabbak. Azt vizsgálja, hogy a szegénység hogyan alakul a világ egyes régióiban, illetve Európa országaiban, majd a jólét és a boldogság-érzet területi különbségeit tekinti át, összehasonlítva azt a jövedelemarányok területi különbségeivel.

Szegénység és kirekesztettség a világ országaiban

Számos tényező (mint az alacsony jövedelem, iskolai végzettség, munkaerő-piaci helyzet, lakáshelyzet) hozzájárulhat a szegénység kialakulásához. A jövedelemszint mellett a kutatók egyre nagyon hangsúlyt fektetnek a nem-monetáris tényezők szegénységre gyakorolt hatásának vizsgálatára is. (Gábos – Szivós 2004) Ilyen értelemben a szegénység és a társadalmi kirekesztettség komplex értelemben kerül meghatározásra. Kirekesztettnek, azaz depriváltak lehet tekinteni azokat, akik több szempontból is hátrányos helyzetben vannak, tehát esetükben a hátrányok halmozottan fordulnak elő. A halmozott szegénység és a társadalmi kirekesztettség azonban nem teljesen azonos fogalmak. A halmozott szegénység esetén elsősorban a végeredményen, tehát bizonyos javaktól és szolgáltatásoktól való megfosztottságon, kirekesztettség esetén pedig inkább a szegénységhez vezető folyamatokon van a hangsúly. (Havasi 2002) Azért lényeges a komplexebb szemléletmód, mert a depriváció sokkal nagyobb arányú, ha több dimenziót egyidejűleg veszünk figyelembe, mint ha a szegénységet pusztán az alacsony jövedelem alapján határoznánk meg. (Bokor 1987)

A társadalmi kirekesztettség komplex elemzésére a társadalmi indikátorok segítségével nyílik lehetőség. (Bukodi 2001) A társadalmi indikátoroknak alapvetően két céljuk van: a társadalmi változások felmérése, valamint a társadalmi jólét mérése és leírása. (Noll 1998) A társadalmi kirekesztettség számos indikátor segítségével jellemezhető.

Az Európai Unión belül a társadalmi kirekesztettség mérhetősége érdekében a Social Protection Committee 2001-ben olyan részletes jelzőszámokat, társadalmi indikátorokat határozott meg, amelyek az országok közötti összehasonlítást lehetővé teszik. (Lelkes 2003) A kidolgozott elsődleges és másodlagos mutatók használata valamennyi tagországban kívánatos, míg a harmadlagos mutatók olyan társadalmi indikátorok, melyek országspecifikus tényezők szerepeltetését teszik lehetővé. (Szivós 2005) Az elsődleges indikátorok a szegénység legfontosabb területeire vonatkoznak, így tartalmazzák az anyagi nélkülözésre, az elégtelen iskolázottságra, a termelő tevékenység hiányára és a nem megfelelő egészségi állapotra vonatkozó indikátorokat. (Lelkes 2003) A másodlagos indikátorok az elsődlegeseket támasztják alá, illetve további problémákra hívják fel a figyelmet. (Szivós 2005) Az indikátorok listája azonban nem végleges, és nem is teljes. Számos közülük átalakításra szorul annak érdekében, hogy a gyakorlatban is alkalmazható legyen, mások, mint többek között a lakáshelyzet, nem is szerepelnek az indikátorok között. (Lelkes 2003)

A svéd „erőforrás-alapú” megközelítés szerint a társadalmi kirekesztettség helyzetelemzése négy dimenzió mentén végezhető el. Ezek a következők:

- demográfiai szempontok (nem, életkor, családtípus) szerint;
- társadalmi osztály (foglalkozás, ágazatok közötti megoszlás) alapján;
- társadalmilag veszélyeztetett csoportok (pályakezdők, tartós munkanélküliek, alulképzettek) vizsgálata;
- regionális elemzés. (Bukodi 2001)

Az ENSZ Statisztikai Bizottsága az életkörülményekre vonatkozó társadalmi jelenségek komponensekre bontására tett javaslatot 1954-ben, és az angol társadalmiindikátor-rendszer¹ már ennek megfelelően került kidolgozásra.

Gábos András és Szivós Péter (2002) kutatásában, melyben a szegénység objektív meghatározóit keresték², a munkaerő-piaci státusz, az iskolázottság, a területi jellemzők és a demográfiai faktorok bizonyultak a jövedelmi szegénység kockázatának mértékét befolyásoló tényezőnek.

Az egyre inkább terjedő komplex, többdimenziós megközelítések ellenére a szegénység mérése mégis leginkább a jövedelmi szinttel lehetséges a rendelkezésre álló adatok korlátozottsága és megbízhatóságának korlátai miatt. A szegénység országok, illetve régiók közötti összehasonlításához a Világbank gyakran a napi 1, 1,25 vagy 2 dolláros szegénységi küszöböt használja. Az így végzett összehasonlítás azonban nem feltétlenül mutat valós képet, mivel az ár- és a jövedelemviszonyok országonként eltérőek lehetnek, így egy adott pénzösszeg nem ugyanannyit ér a különböző országokban. Az ilyen abszolút szegénységi küszöb alkalmazása azért is problémás, mert az átváltási árfolyamok változásai miatt változó, hogy adott dollárösszeg az egyes országokban mennyit ér.

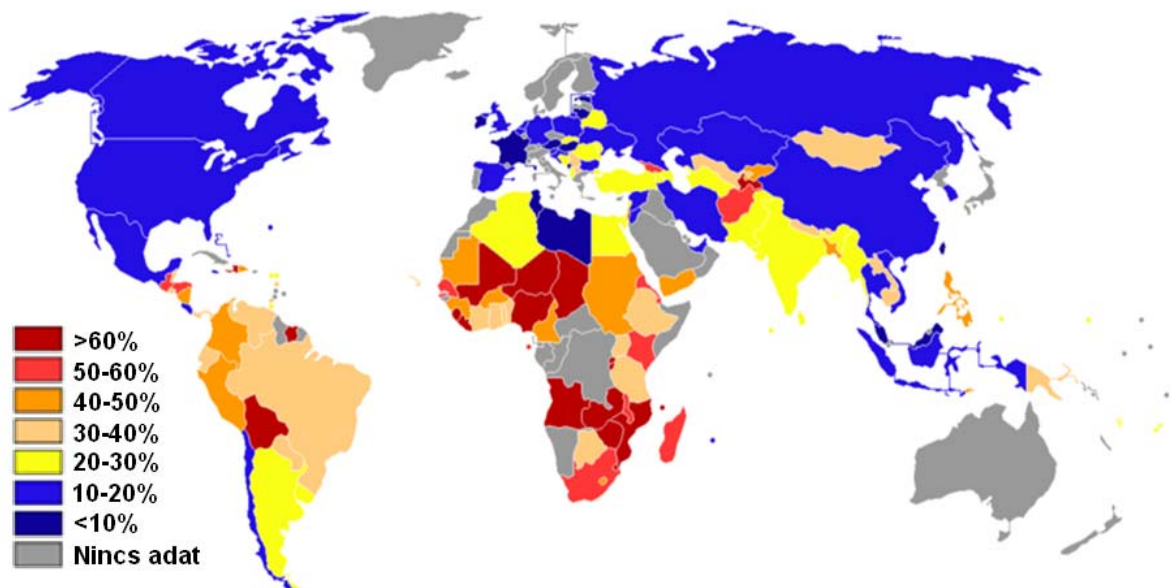
A nemzetközi összehasonlításokban emellett a nemzeti szegénységi küszöbök alapján számított szegénységi mutatók összehasonlítása is gyakori. Bár ez a szegénységi küszöb országonként eltérő, valamennyi országban azt a pénzösszeget fejezi ki, ami ahhoz szükséges, hogy az alapvető szükségleteinket minimális színvonalon kielégítsük.

A nemzeti szegénységi küszöbök alapján végzett összehasonlítás alapján megállapítható, hogy a szegénységben élők aránya Afrika országaiban a legmagasabb, ahol előfordul (mint Mali,

¹ Az ENSZ által javasolt indikátorok a következők: népesedés; háztartások és családok; iskolázottság; munkaerőpiac; anyagi jólét; lakossági kiadások; egészség; társadalmi védőháló; közbiztonság; lakáskörülmények; környezet; közlekedés; életstílus.

² Kiindulási modelljükben a háztartásfő életkora; iskolai végzettsége; munkanélkülisége, inaktivitása; etnikai származása; a lakóhely típusa; és a háztartáslélekszám szerepelt.

Niger, Csád, Nigéria, Libéria, Angola, Zambia, Zimbabwe és Mozambik esetében), hogy a lakosság több mint 60 százaléka él a szegénységi küszöb alatt (számos afrikai országra nem áll rendelkezésre adat a szegénységről és a jövedelmi viszonyokról). Ezzel szemben Európa és Észak-Amerika esetén az ilyen módon definiált szegénységi arány alacsony, 10, illetve 20 százalék alatti.

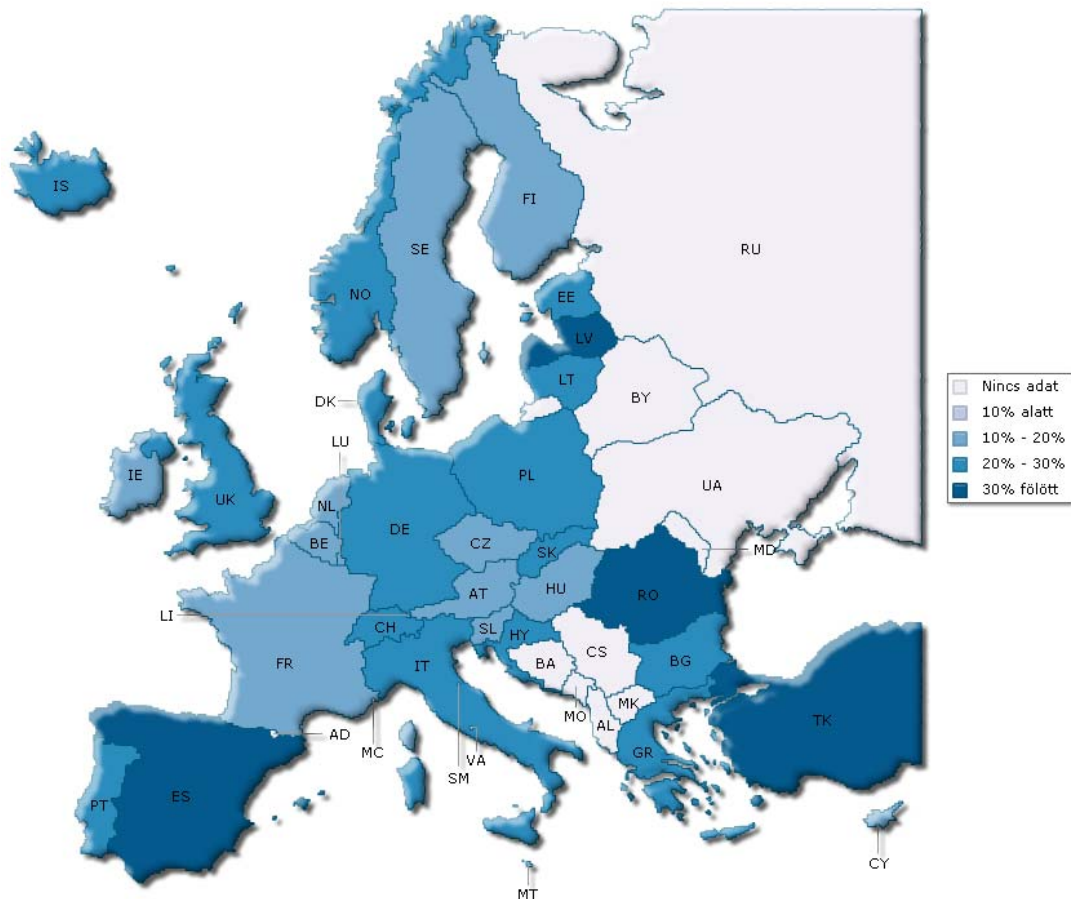

1. ábra: Nemzeti szegénységi küszöb alatt élő népesség aránya, %, 2008
Forrás: CIA World Factbook 2008

Szegénység és egyenlőtlenségek Európában

Bár az európai szegénység világviszonylatban nem magas, az Európai Unióban mégis nagy hangsúlyt fektetnek a szegénység elleni küzdelemre. Az Amszterdami szerződés 137. cikkelye 1997-ben kimondta, hogy a társadalmi kirekesztettség felszámolására az Unióban átfogó stratégiára van szükség. A szerződés szerint a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem akkor lehet sikeres, ha az komplexen felöleli a lakáshelyzet, az egészségügy, az oktatás és képzés, a közlekedés, a kommunikáció, a szociális ellátórendszer és a társadalmi segítségnyújtás területeit is. (Havasi 2002) A 2000-ben elfogadott Lisszaboni Stratégia egyik fontos eleme a „szociális pillér”, amely kimondja, hogy a szegénység és társadalmi kirekesztődés elleni harc eszköze a nyitott koordinációs módszer, melynek lényege, hogy közös célok mentén támogatják a nemzeti stratégiák alkotását. Az Európa 2020 stratégia szintén kiemelten foglalkozik a szegénység problémájával. A stratégia egyik kiemelt célja a szegénység és társadalmi kirekesztettség kockázatának kitett népesség számának csökkentése 2020-ra 80 millió fövel.

A szegénységi küszöb alatt élő népesség száma és aránya mellett a szegénység a relatív szegénységi résszel is mérhető, vagyis azzal, hogy a szegénységi küszöb alatt élők átlagjövedelmének a szegénységi küszöbtől vett távolsága hány százaléka a szegénységi küszöbnek. A relatív szegénységi rés a 2007-ben csatlakozott uniós országokban rendkívül magas, 30 százalék körüli. Ezen kívül Lettorszában és Spanyolországban is 30 százalék fölötti az érték.

2. ábra: Relatív szegényégi rés* az EU országaiban, %, 2011

* Írországban 2011-es adat nem áll rendelkezésre, az ábrán szereplő adat 2010-es.

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

A szegénység elleni küzdelem során fontos a jövedelemegyenlőtlenségek figyelembevétele is. A nagyarányú szegénység ugyanis nem mindig jár együtt magas jövedelemegyenlőtlenségekkel. Előfordulhat olyan társadalom, ahol a népesség valamennyi tagja szegényen él, vagyis magas a szegénység, de alacsony a jövedelemegyenlőtlenség. Ennek a fordítottja is előfordulhat, vagyis alacsony szegénység párosulhat magas egyenlőtlenséggel.

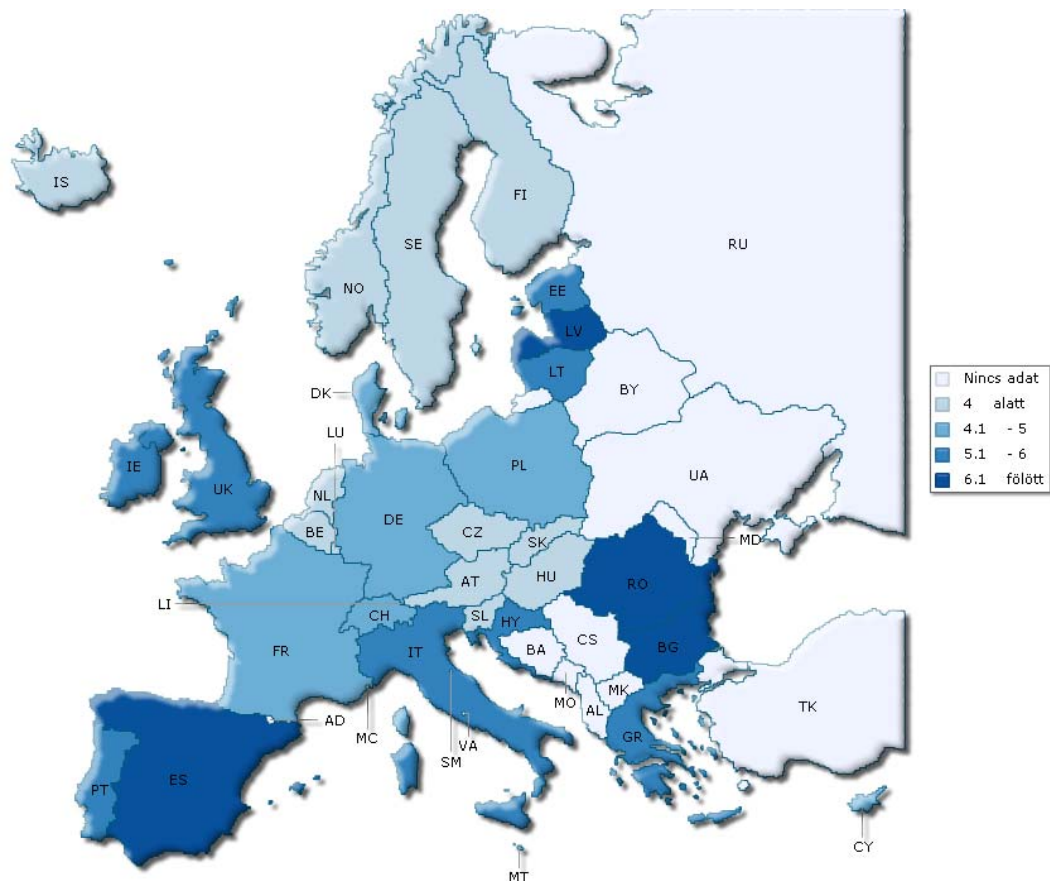
Európán belül a XX. század elején Norvégiában és Ausztriában voltak a legkisebbek az egyenlőtlenségek, míg Finnországban és Nagy-Britanniában a legnagyobbak. A század közepéig minden európai országot a jövedelmi egyenlőtlenségek kiegyenlítődése jellemezte. A legnagyobb mértékű kiegyenlítődések a skandináv országokban zajlottak le 1935 és 1950 között. Az időszak legnagyobb nyertesének a középosztály számított, mivel a legfelső és a legalsó decilis jövedelme is csökkent ebben az időszakban. (Tomka 2009)

A század közepétől a leggazdagabbak jövedelmi részesedésének csökkenése tovább folytatódott, de már a korábbinál kisebb mértékben, a középosztály helyzete pedig tovább javult. Emellett a legszegényebbek jövedelmi helyzete stagnált vagy kis mértékben javult. (Tomka 2009)

Az 1950-es évektől a szocialista országokban a jövedelmek erőteljes kiegyenlítődése tapasztalható. Az 1960-as és 1980-as évek között a jövedelemeloszlás tekintetében nem történtek

jelentős változások, viszont az 1990-es évektől azok hirtelen növekedésnek indultak, ami egyrészt a leggazdagabbak további gazdagodását, másrészt a középosztály és a legszegényebbek jövedelmének csökkenését jelentette.

Az egyenlőtlenségek mérésének egyik módja az úgynevezett szegénységi deficit meghatározása, mely a népesség leggazdagabb 10 vagy 20 százalékának összjövedelmét viszonyítja a legalacsonyabb jövedelmű 10 vagy 20% jövedelméhez. Az így kapott értékek alapján megállapítható, hogy manapság a legnagyobb jövedelemegyenlőtlenségek Spanyolországot (6,8%), Lettországot (6,6%), Bulgáriát (6,5%) és Romániát (6,2%) jellemzik, míg a jövedelmek eloszlása Szlovéniában (3,5%), Csehországban (3,5%) és Svédországban (3,6%) a leginkább egyenletes.

3. ábra: Szegénységi deficit (80/20)* az EU országokban, %, 2011

* Írországnak 2011-es adat nem áll rendelkezésre, az ábrán szereplő adat 2010-es.

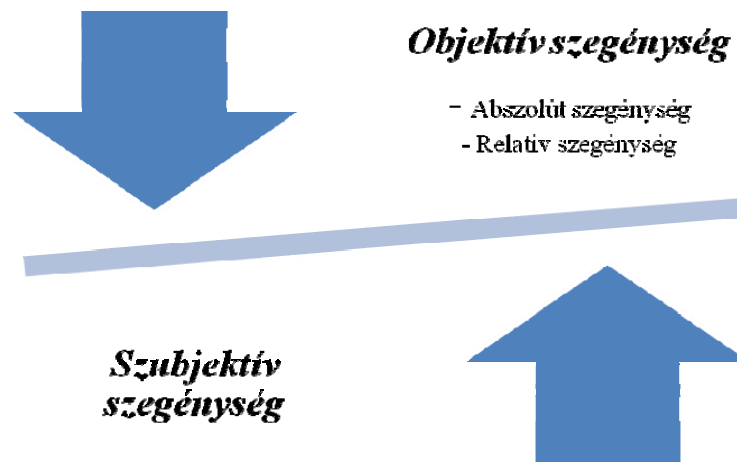
Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Boldogság-érzet a világ országaiban

Az objektív szegénységkonceptiók, amelyek leggyakrabban a jövedelemszint, vagy egyéb monetáris tényezők (mint a hitelfelvétel vagy az örökség figyelembevételével meghatározott vagyoni helyzet) alapján határozzák meg a szegénységet, nem monetáris tényezőket rendszerint nem vesznek figyelembe, vagyis nem a boldogságon alapulnak. Jogosan merül fel tehát a kérdés, hogy a szegénység objektív és szubjektív értelmezései mennyire szorosan kapcsolódnak össze.

Manapság egyre jobban terjed az életminőség megközelítés ezzel szemben a jólétnek nemcsak az objektív mérőszámaira koncentrál, hanem a szubjektív tényezőknek is fontos szerepet tulajdonít. Ebben az értelemben deprivációról akkor beszélünk, ha az egyén objektív és szubjektív jóléte sem megfelelő. (Bukodi 2007) Az életminőség megközelítés indikátorait többek között a német társadalmiindikátor-rendszer³ tartalmazza.

Az objektív és szubjektív szegénység, illetve jólét kapcsolatát illetően két megközelítés különböztethető meg. A kérdőívezésen alapuló kísérleti megközelítés legfőbb következtetése, hogy a másokhoz viszonyított relatív jövedelmi helyzetünk éppen olyan fontos szerepet játszik a boldogság-érzetünk alakulásában, mint az abszolút jövedelmi helyzet (Carlsson *et al.* 2007; Johansson-Stenman és Martinsson 2006). Ezzel szemben a szubjektív megközelítés lényege, hogy a relatív helyzet fontosabb szerepet játszik, mint az abszolút a szubjektív értékítélet kialakulásában (Easterlin 1995; Clark és mások 2008). A behaviorista közgazdászok szintén úgy vélik, hogy az egyén saját jólétéről alkotott ítéletét a társadalmi környezet is befolyásolja, vagyis az egyének számára nemcsak az a fontos, hogy magas jövedelmet szerezzenek, hanem az is, hogy az magasabb legyen a másokénál (Carlsson és mások 2007).

4. ábra: A szegénység különböző értelmezéseinek kapcsolata

Forrás: saját szerkesztés

Amennyiben a relatív jövedelmi helyzet befolyásolja a szegénység és a jólét szubjektív megítélését, a szubjektív jólét javítása az egyenlőtlenségek csökkentésével lehetséges. Amennyiben azonban a szegények túlságosan el vannak foglalva a mindennapi szükségleteik kielégítésével ahhoz, hogy a relatív jövedelmi helyzetüket figyelembe tudják venni, az abszolút szegénység mérséklését célzó gazdaságpolitika segítheti a szubjektív jólét emelkedését. Rendkívül fontos tehát a szegénység objektív és szubjektív értékelése közötti kapcsolat feltárása, mivel a legjobban kidolgozott politikai beavatkozás is sikertelen lehet, ha nem veszi figyelembe a jólét szubjektív megítélését (Fafchamps és Shilpi 2007).

Az Easterlin (1995) paradoxon szerint a gazdagabb emberek boldogabbak, mint a szegényebbek, de egy bizonyos átlagjövedelem-szint fölött (ami 10.000 és 20.000 dollár között van) az átlagjövedelem és a szubjektív jólét között nincs kapcsolat. Mikro szinten azonban az egyé-

³ Ezek az indikátorok a következők: népesedés; társadalmi-gazdasági státusz; munkaerő-piaci helyzet; jövedelem, jövedelemeloszlás; javak és szolgáltatások kínálata és fogyasztása; közlekedés; lakáshelyzet; egészségi állapot, egészségügy; oktatás, iskolázottság; társadalmi kapcsolatok; környezetvédelem; közbiztonság, kriminalitás; szabadidő, médiafogyasztás.

nek jövedelemszintje és a jólétére vonatkozó szubjektív értékelése között pozitív korreláció tapasztalható (*Clark és mások* 2008). Easterlinhez (1995) hasonlóan Layard (2003, 17. old.) szintén arra a megállapításra jutott, hogy „amint egy ország egy főre jutó jövedelemszintje meghaladja a 15.000 dollárt, a boldogság átlagos szintje függetlenné válik az egy főre jutó jövedelemtől”. Hasonló következtetésekre jutott Ravallion és Lokshin (2002), valamint Deaton (2010) is.

Easterlin (1974) az anyagi és szubjektív jólét kapcsolatát országok között és országokon belül is vizsgálta. Arra a következtetésre jutott, hogy a gazdag országok esetén az anyagi jólétnek sem országok között, sem országokon belül nincs vagy nagyon kicsi a hatása a szubjektív jólétre. Mások azonban azt állapították meg, hogy országokon belül a vagyonosabb egyének általában boldogabbak. A látszólag ellentmondó eredmények magyarázata a korábban már említett relatív jövedelmi helyzet befolyásoló hatása lehet (*Stevenson és Wolfers* 2008).

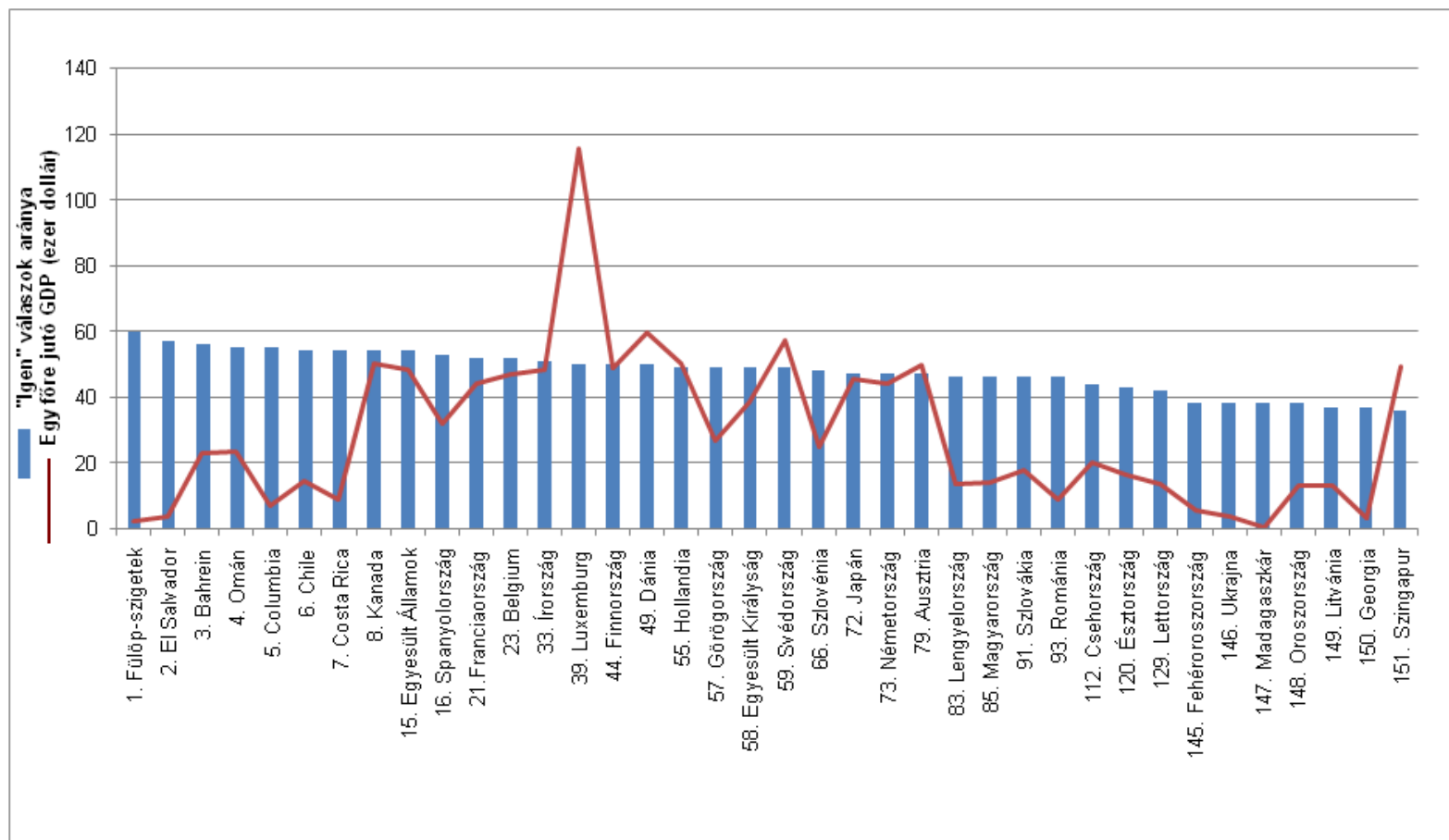
Az a tény, hogy az objektív és a szubjektív jólét nem mindig esik egybe, azt is jelenti, hogy a gazdaságpolitika középpontjába nem feltétlenül az anyagi jólét (vagyis a GDP) növelését kell állítani, hanem a kormányzati politikának a szubjektív jólét javítására kell törekednie. (*Stevenson és Wolfers* 2008).

Mára tehát egyértelművé vált, hogy nem a leggazdagabb országokban a legboldogabbak az emberek. A Gallup 2011-ben végzett egy 148 országra kiterjedő felmérést, melyben öt kérdés („Kipihentnek érezted magad tegnap?” „Tegnap tisztelettel bántak veled az emberek?” „Sokat neveltél vagy mosolyogtál tegnap?” „Tanultál vagy csináltál valami érdekeset tegnap?” „Az alábbi érzelmeket sokat tapasztaltad tegnap: öröm, fizikai fájdalom, aggodalom, szomorúság, stressz, harag?”) alapján vizsgálták a pozitív érzelmek meglétét, illetve hiányát.

A felmérés alapján a legboldogabb országok Latin-Amerikában találhatók, míg a legtöbb negatív érzelem a Közel-Kelet és Észak-Afrika országaiban élők jellemzi. (*Clifton* 2012) A 2009-2011 között végzett boldogság-felmérések adatainak összesítésével meghatározható a világ 151 országának boldogság-rangsora. Az élen a Fülöp-szigetek, El Salvador, Bahrein és Omán állnak, míg a „legboldogtalanabb” ország közé az egyébként relatíve magas egy főre jutó GDP-vel rendelkező Szingapúr. Ezt követi Georgia, Litvánia és Oroszország.

Az ábra az egy főre jutó GDP ezer dollárban mért értékeit is mutatja. A két adatsor összehasonlításával megállapítható, hogy a legboldogabb országokban (a Fülöp-szigeteken és El Salvadorban) a gazdasági teljesítmény rendkívül alacsony, míg a legboldogtalanabb Szingapúr GDP-je világviszonylatban is magas. A legmagasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező Luxemburg a boldogság-érzet alapján csupán a 39. helyet foglalja el az országok sorában.

5. ábra: A világ országainak rangsora a boldogságérzet alapján, 2009-2011

Forrás: saját szerkesztés (Clifton 2012) és World Economic Outlook Database-October 2012, International Monetary Fund. alapján

Összegzés

Az objektív jólét és boldogság érzet kapcsolatának vizsgálata kapcsán fény derült arra, hogy a pénz nem feltétlenül boldogít. Bár tagadhatatlan, hogy egy minimális pénzüsszegre mindenkinek szüksége van ahhoz, hogy meg tudjon élni, a magasabb jövedelmi kategóriákban a jövedelemnövekedés nem feltétlenül jár együtt a boldogságérzet emelkedésével. Ehelyett sokkal inkább a szociális és társas kapcsolatok, az értelmes és hasznos munka végzése, a lelki egyensúly és a jövedelem elköltésének módja befolyásolja elégedettségünket (Hajdu – Hajdu 2013).

A gazdaságpolitika számára fontos eredmény, hogy a gazdasági és politikai döntések meghozatalakor a legfontosabb célnak az adott ország valamennyi polgára számára biztosított boldogság megvalósítása a cél, és ehhez nem feltétlenül a gazdasági teljesítmény fokozásán keresztül vezet az út.

Felhasznált irodalom

- BOKOR Á. (1987): *Szegénység a mai Magyarországon*. Budapest, Magvető Kiadó
- BUKODI E. (2001): *Társadalmi jelzőszámok – elméletek és megközelítések*. Szociológiai Szemle, 11 (2) 35-57. old.
- CARLSSON, F., JOHANSSON-STENMAN, O., & MARTINSSON, P. (2007): *Do you enjoy having more than others? Survey evidence of positional goods*. *Economica*, 74, 586–98.
- CLARK, A. E., FRIJTERS, P. – SHIELDS, M. (2008): Relative income, happiness and utility: an explanation for the Easterlin Paradox and other puzzles. *Journal of Economic Literature*, 46, 95–144.
- CLIFTON, J. (2012): *Latin Americans most positive in the world*. <http://www.gallup.com/poll/159254/latin-americans-positive-world.aspx#1> Utolsó letöltés: 2013. február 14.
- DEATON, A. (2010): *Price indexes, inequality, and the measurement of world poverty*. *American Economic Review*, 100, 5-34.
- EASTERLIN, R. A. (1974): *Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence*. *Nations and Households in Economic Growth*, 89, 89-125.
- EASTERLIN, R. A. (1995): *Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All?* *Journal of Economic Behavior and Organisation*, 27, 35-47. old.
- FAFCHAMPS, M. – SHILPI, F. (2008): *Subjective welfare, isolation, and relative consumption*. *Journal of Development Economics*, 86, 43–60.
- FREY, B. S. – STUTZER, A. (2002): *What can economists learn from happiness research?* *Journal of Economic Literature*, 40, 402–435. old.
- GÁBOS A. – SZIVÓS P. (2002): *A jövedelmi szegénység alakulása, a gyermekes családok helyzete*. In: *Társadalmi Riport 2002*, Budapest, TÁRKI, 42-59.
- GÁBOS A. – SZIVÓS P. (2004): *Szegénység Magyarországon az EU-csatlakozás küszöbén*. In: *Társadalmi Riport 2004*; Budapest, TÁRKI, 96-117.
- HAJDU G. – HAJDU T. (2013): *A közmondás próbája*. HVG, 2, 43-44.
- HAVASI É. (2002): *Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon*. Szociológiai Szemle, 12 (4) 51-71.
- JOHANSSON-STENMAN, O. – MARTINSSON, P. (2006): *Honestly, why are you driving a BMW?* *Journal of Economic Behavior and Organization*, 60, 129–46.
- LAYARD, R. (2003): *Happiness—has social science a clue? Lionel Robbins memorial lectures Centre for Economic Performance*. London School of Economics.
- LELKES O. (2003): *„Kinn is vagyok, benn is vagyok...” A társadalmi kirekesztettség mérése az Európai Unióban és Magyarországon*. Szociológiai Szemle, 13, (4) 88-106.

- NOLL, H. H. (1998): *Social Indicators and Social Reporting: The International Experience*. internetes forrás: <http://www.ccsd.ca/noll1.html>, Legutolsó hozzáférés: 2013. szeptember 19.
- RAVALLION, M. - LOKSHIN, M. (2002): *Self-rated economic welfare in Russia*. *European Economic Review*, 46, 1453-1473.
- SAMMAN, E. (2007): *Psychological and Subjective Well-being: A Proposal for Internationally Comparable Indicators*. *Oxford Development Studies*, 35 (4) 459-486.
- STEVENSON, B. – WOLFERS, J. (2008): *Economic growth and subjective well-being: reassessing the Easterlin paradox*. ER Working Paper Series14282.
- SZIVÓS P. (2005): *Laekeni indikátorok*. Budapest, „Metod” Műhely.
- TOMKA B. (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó. Budapest.
- World Economic Outlook Database-October 2012, International Monetary Fund

DIÁKKÖRI MŰHELY

Martus Bettina

Hol van a (kor)határ?

A gyermekmunka következményei és megoldási lehetőségei.

A fejlődő országokban számos problémával találkozhatunk, azonban akad olyan is, amely a fejlett térségekre is erőteljes hatással van, ez a jelenség pedig a gyermekmunka. Fontos ezzel a problémával foglalkoznunk, hiszen a gyermekmunkának komoly makrogazdasági hatásai vannak, amelyek az ország növekedését és fejlődését is befolyásolják. Számos nemzeti és nemzetközi megoldás született a probléma kezelésére, melyek közül számos intézkedés már komolyabb eredményt is ért, azonban a gyermekek foglalkoztatása még mindig súlyos problémát jelent.

Kulcsszavak: gyermekmunka, makrogazdasági hatások, nemzetközi szervezetek
JEL kód: E24, F66, J21, J24

Bevezetés

A fejlődő országokkal nagyon sokat foglalkoznak manapság a nemzetközi szervezetek és a kutatók. Ahogy a világ „északi” része rohamosan fejlődik, úgy a „déli” térségek folyamatosan leszakadnak és még ezen belül is folyamatos a szétválás. Az egyenlőtlenségek minden területen megjelennek: térségek közt, gazdasági fejlődésnél, vagy akár a nemi egyenlőtlenségeknél. A globalizáció és szegénység mára már olyan szintre sodorta főleg a „harmadik világ” országaiban élőkét, hogy a gyerekeknek sokszor borzasztó körülmények között, mindössze napi 1 \$-ért kell dolgozniuk. Teszik ezt, mert a családoknak gyakorta nem marad más választásuk, mint munkába küldeni a gyerekeket, vagy rosszabb esetben a gyerekek – a szülőktől távol – gyermekkereskedelem áldozatai lesznek. A fiatal foglalkoztatottaknak nincs idejük iskolába járni, gyakran napi 8 órában dolgoznak, vagy annál is többet töltenek a munkahelyükön, és játszani sem tudnak. Gyakorlatilag sok gyerek 5 éves korától kezdve dolgozik, és mivel iskolázatlanok maradnak, így egész életükben ez a sors vár rájuk, éhbért keresve. Hangsúlyozandó, hogy a problémakör a szélesebb társadalmi hatások mellett gazdasági hatásokkal is rendelkezik.

Tanulmányom célja kettős: egyrészt annak feltárása, hogy milyen gazdasági következményei lehetnek a gyermekmunka tömeges jelenlétének egy ország gazdasági fejlődését tekintve; másrészt pedig annak felkutatása, hogy milyen megoldásokkal lehet hatékonyan megszüntetni a gyermekmunkát.

A gyermekmunka helyzete

Napjainkban a gyermekmunka az egész világon elterjedt, a foglalkoztatott gyermekek száma évről évre nő. Ugyanakkor a kutatások annyira eltérő adatokat hoztak ki felméréseik során, hogy például Indiában ezek közt akár több millió fős eltérés is akad. Ennek elkerülése érdekében először definiálok, mit érthetünk gyermekmunka alatt.

A gyermekmunka definíciójához először is fontos meghatározni, kit nevezünk gyereknek. A határvonal a gyermekkor és felnőttkor között általában a 18. életév (ILO 1973). Nem szabad elfelejteni, hogy vannak olyan kultúrák (angolszász országok), ahol nem 18 év felett tekintik a felnőttkort, hanem a 21. életévtől (*Grootaert – Kanbur 1995*). Összességében, a Nemzetközi Munkaerő Szervezet (ILO¹) ILO ajánlásai szerint 15 éves kortól a gyerekek már végezhetnek mindennapi munkát.

---

¹ International Labour Organisation

Az ILO számos jelentést adott ki a gyermekmunkával kapcsolatban. Az általuk meghatározott definíció szerint csoportokat alakítottak ki, amelyek a gyermekmunkásokat definiálják. Nézetük szerint a 13 éven aluli foglalkoztatott gyermekek tekinthetők gyermekmunkásoknak. A 13 éves kor feletti fiatalok végezhetnek könnyű fizikai munkát², 15 éves kor felett pedig már végezhetnek hétköznapi/általános munkát. A veszélyes munkák³ csak 18 év felett megengedhetők (ILO 1973). Tanulmányomban ezt a definíciót használom, bár megjegyzendő, hogy a fejlődő országok esetében kivételesen már 12 éves kortól lehet könnyű fizikai munkát, 14 éves kortól pedig rendes, illetve általános munkát végezni. Fontos megjegyezni, hogy a gyermekmunkába nem értem bele az otthon végzett háztartási munkát („besegítés a családnak”), az iskola után végzett mezőgazdasági munkát a család birtokán, amelyek a gyerekek munkához való hozzáállását fejleszthetik. Ezek nem járulnak hozzá a termelő tevékenységekhez. (Guarcello et al. 2005). Jelen cikkben tehát gyermekmunka alatt kizárólag azokat a tevékenységeket értem, amelyeket 13 éves kor alattiak végeznek, de mellette a gyermekek nem tudnak tanulni, iskolába járni, hiszen napi 10-12 órát dolgoznak, így az általunk természetesnek vélt fejlődéstől elmaradnak.

1. táblázat: Korhatárhoz kötött tevékenységek

International Labour Organisation		Az a minimum kor, amelytől a gyermekek dolgozhatnak.	Lehetséges kivételek a fejlődő országokban
Veszélyes munka	Minden olyan munka, amely a gyermekek fizikai, mentális és erkölcsi egészségét, biztonságát veszélyezteteti, vagy olyan munka, amely 18 éves kor alatt nem végezhető el	18 (16 komoly feltételek mellett)	18 (16 komoly feltételek mellett)
Általános minimum életkor	Az a minimum életkor, amely alatt még nem fejezhetők be az alapvető iskolai követelményeket, amely általában 15 éves kor.	15	14
Könnyű fizikai munka	13 és 15 év közötti gyermekek, akik képesek könnyű fizikai munkát végezni, addig, amíg nem veszélyezteteti a munka az egészségüket, illetve a biztonságukat, vagy amíg nem akadályozza őket a tanulmányaikban, célkitűzéseikben, illetve a képzésükben.	13-15	12-14

Forrás: ILO (1973), 138. számú egyezménye

Jogosan gondolhatnánk azt, hogy a gyermekmunka a XX-XXI. század problémája, azonban alaposabb vizsgálódás után egyértelműen kiderül, hogy már korábban is elterjedt foglalkoztatási forma volt. A háborúk, forradalmak idején nem számított, hogy valaki elérte-e a megfelelő életkort, ha képes volt harcolni, mennie kellett (Általános Ügyek Tanácsa 2008).

Ugyan az ipari forradalom jelentősen hozzájárult a gyermekmunka megjelenéséhez, elterjedéséhez –sőt, William Pitt (angol miniszterelnök), általánossá akarta tenni a gyermekmunkát (Torgyik – Karlovitz 2006) – ugyanakkor Németországban és Szicíliában is találkozhattunk ezzel a jelenséggel a játékiparban és kénbányákban (Torgyik – Karlovitz 2006). 1833-ra Nagy-Britanniában törvény tiltotta a 9 évesnél fiatalabb gyerekek alkalmazását a gyárakban; gyári felügyelőket neveztek ki, akiknek ellenőrizniük kellett, hogy a gyermekek napi 2 órát töltöttek-e az

² Könnyű fizikai munka: amely nem káros az egészségre, valamint ami nem akadályozza az iskolai oktatásban való részvételt, képzést, szakmai orientációt.

³ Veszélyes munka: a rabszolgaság minden formája, gyerekkereskedelem, gyermekek bevetése háborús helyzetben, prostitúció, pornográfia, illegális tevékenységekben való részvétel (pl. drogkereskedelem), és amely az egészséget, biztonságot, erkölcsöt veszélyezteti.

iskolában, amit a tanítók igazoltak le (Tóth 2008). Ezen intézkedések ellenére a gyermekmunka komoly problémát jelentett, mivel a munkáltatók létrehozták a gyári kódexeket, melyet aláíratnak a munkavállalókkal, csak így voltak hajlandóak foglalkoztatni őket. A kódex ötletével elkerülhették a törvények alkalmazását (Basu – Hoang Van 1998).

A gyermekmunka állandó kihívás napjainkban is. A legtöbb 15 év alatti gyermek a harmadik világ országaiban él, kivételt képeznek ez alól a fiatalok prostituáltak, akik nagy számban vannak jelen az iparosodott országokban is. A gyermekek többsége a 10-14 éves korosztályba sorolható, de sajnos a 10 év alattiak is egyre sűrűbben találkozhatunk (Grootaert – Kanbur 1995). Az ILO adatai szerint másfél milliárd gyermek 20%-a dolgozik, azaz minden ötödik gyerek jelen van a munkaerő-piacon (ILO 2005).

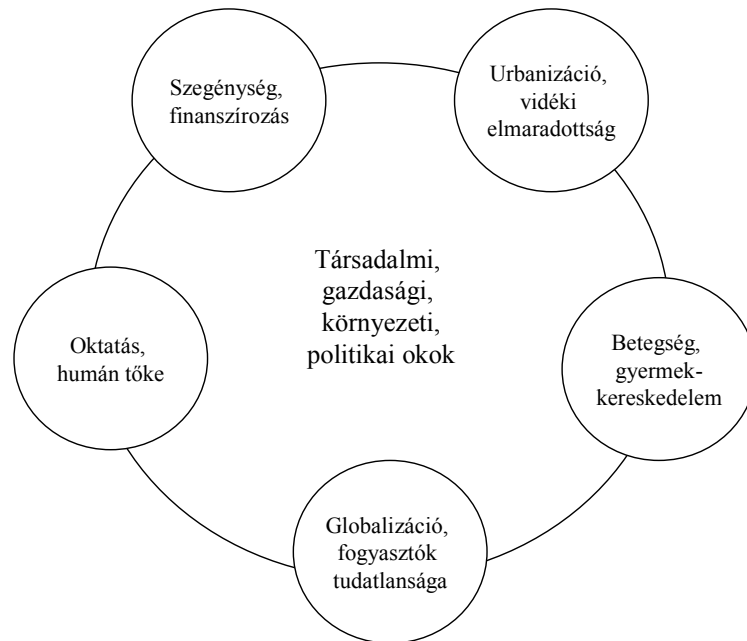
A nemek szerinti megoszlást illetően általánosságban elmondható, hogy mind a lányok, mind a fiúk megjelennek a munkaerő-piacon, azonban a fiúk nagyobb arányt képviselnek a legtöbb országban. Dosunmu és Abidogun (2011) szerint a fiúk dominanciája annak tudható be, hogy a lányokat könnyebben elrabolhatják, vagy megerősíthetik, könnyebb őket cselédként eladni, ezért a szüleik őket kevésbé küldik el dolgozni. Vannak azonban olyan országok, ahol a lányok az otthoni munkák és a farmon elvégzendő tevékenységek miatt magasabb számban képviseltetik magukat (Rosati 2010).

Heady (2000) tanulmányában megemlíti, hogy sok gyerek azért nem jár iskolába, mert ott megverték és megalázták, így ezek a fiatalok teljesen elzárkóztak az oktatástól, így ilyen esetben inkább az iskolai tevékenység munkával való helyettesítése a jellemző. A gyermekek legnagyobb részét a mezőgazdaságban foglalkoztatják. Nehéz elkülöníteni, hogy ezt a tevékenységet kereskedelmi célú farmon végzik-e, vagy a háztartás megélhetését biztosító mezőgazdaságban, így sokszor ezeket összevonják a statisztikákban. A második legnagyobb foglalkoztató szektort a szolgáltatások jelentik a gyermekek számára (Rosati 2010), mint például a prostitúció.

Egyes felmérések szerint a nagyobb családokban csökken a gyerekek részvétele az iskolában, tehát a nagy család növeli annak valószínűségét, hogy egy gyerek inkább a munkaerő-piacon alapozza meg a jövőjét, nem pedig az iskolában (Grootaert – Kanbur 1995, Meenakshi – Ray 2002). Ezt a tényt támasztja alá Dosunmu és Abidogun (2011) kutatása is, amelyben a háztartások méretét is megvizsgálták. Ebben nyilvánvaló, hogy a családok sok esetben nem tudják finanszírozni a háztartásuk költségeit, valamint nagy valószínűséggel a szülők iskolázatlanok, így alacsony bérért dolgoznak.

A gyermekmunkát kiváltó okok

A gyermekmunka előfordulása gyakoribb a fejlődő országokban. Számos tényezővel magyarázható az, hogy miért pont a legkevésbé fejlett, illetve a fejlődő térségekben fordul elő a gyerekek foglalkoztatása. Az országokat leginkább a gazdasági, társadalmi, környezeti és politikai okok sodorják még inkább a gyermekmunka problémája felé. Bizonyos tényezők mind a négy elemhez besorolhatók. Például a betegségek, mint a gyermekmunka okai, környezeti szempontból kialakulhatnak a környezetszennyezés, környezeti adottságok miatt, ugyanakkor okuk lehet politikai is, hiszen a lobbyszerkezetek sokszor elnyomják a lakosság érdekeit. Társadalmi tényezők, mint a kulturális sajátosságok, a lakosság demográfiai jellemzői miatt is kialakulhat a gyermekmunka, csakis úgy, mint a gazdasági érdekek, globalizáció miatt.

1. ábra: A gyermekmunkát kiváltó okok

Forrás: Saját szerkesztés

Nemzetgazdaságon belüli tényezők

Az 1. ábrából jól látható, hogy a *szegénység* a gyermekmunka egyik oka (Cigno 2004). Az elszegényedett családok gyakran küldik el gyermekeiket pénzt keresni, mert a család túlélése múlik rajta (Neumayer – Soya 2005, Wahba 2005). A szegénység kialakulásában fontos szerepet játszanak a bérkülönbségek. A felnőttek és gyermekek bérei gyakran nem válnak el egymástól jelentős mértékben, így a gyerekeknek is megéri állást találni, hiszen az ő jövedelmük is a családi bevételt gyarapítja. Contreras (2008) rávilágít arra, hogy ha egy ország még a fejlődés kezdeti szakaszában van, azaz alacsony jövedelmű ország, a gyermekmunka elterjedt jelenségnek tekinthető. Ez azért lehetséges, mert a felnőttek és gyermekek közti bér ebben a szakaszban még nem válik el olyan mértékben egymástól, hogy ne érje meg a munkaerő-piaci részvétel a gyermekek számára: a gyerekek gyakorlatilag annyit keresnek, mint a felnőttek. Ha a bérek viszont mégis különböznek, akkor a cégeknek sokkal jobban megéri a fiatalabbakat foglalkoztatni (Beccchetti et al. 2008), hiszen így költséghatékonyabbak lehetnek. Ennek alapján a gyermekmunkát kiváltó ok sokszor a jövedelmi⁴ és helyettesítő hatáshoz⁵ kötődik. Ennek a két hatásnak a változása nagymértékben kihat a foglalkoztatásra és a bérek alakulására, mivel lehetővé teszi, hogy inkább a gyermekek foglalkoztatása kerüljön előtérbe a felnőttek helyett, mivel ők általában alacsonyabb bért kapnak.

Neumayer és Soya (2005) a bérek mellett a fiatalok jobb tűrőképességére is rávilágít. Jobban viselik a rossz munkakörülményeket, jobb a látásuk, kisebbek és fürgébbek az ujjaiuk, valamint a kis termet sokszor előnyt jelent, például a szőnyegszövésnél. Lényegében a gyermekek a

⁴ A jövedelemi hatás (Contreras 2008), vagy más néven luxus axióma (Basu – Hoang Van 1998, Wahba 2005), azt jelenti, hogy a szülők akkor küldik el gyermekeiket dolgozni, ha a család jövedelme – amit a gyermekmunka nélkül érnek el – nagyon alacsony, nem tudnak belőle megélni.

⁵ A helyettesítési hatás, vagy helyettesítési axióma, pedig a cég, illetve gyár nézőpontját jelenti, tehát a felnőttek és gyerekek munkája helyettesíthető, azaz a felnőttek munkája felcserélhető a gyermekek munkájával és fordítva (Basu – Hoang Van 1998).

felnőtteknél produktívabban tudnak teljesíteni bizonyos tevékenységekben, de természetesen ez nem mindig igaz (Todaro – Smith 2009).

Az *oktatás* hozzáférhetősége, azaz költsége és minősége nagyon fontos tényezők a szülők döntésénél, hiszen a befektetésük csak a jövőben fog megtérülni (Neumayer – Soya 2005, Udry 2003). A 3. ábra a gyermekek taníttatásának lehetőségeit és költségeit ábrázolja.⁶ A fejlődő országokban jellemző, hogy a szülők analfabéták, iskolázatlanok. Mivel a szülők csak nagyon alacsony jövedelmű munkákat tudnak ellátni, így legtöbbször a gyermekek iskoláztatására nem jut pénz, legsúlyosabb esetben pedig őket is be kell vonni a jövedelemszerzésbe. Mindezt igazolja Neumayer és Soya (2005) eredménye is, miszerint azokban a családokban, ahol a szülők magasabb szintű oktatásban részesültek, ott nagyobb a törekvés arra, hogy saját gyermeküknek is minél jobb oktatási lehetőségeket biztosítsanak.

Az *urbanizáció*, a rurális-urbánus különbségek, valamint a kultúra erősen befolyásolják az emberek életét (Njoh 2003). A fejlődő országok lakosai azért költöznek a városokba, hogy könnyebben munkát kapjanak, azonban az urbanizáció már annyira nagy méreteket öltött, hogy a városok nem bírják el a tömegeket, és kialakulnak a slum-ok.⁷ Az urbanizáció sok esetben a szegényebb családok rossz életkörülményeihez vezet, beköltöznek a városba a jobb élet reményében, azonban az esetek nagy részében nem találnak munkát. Mivel a szülők munkanélküliek, így előfordulhat, hogy a gyerekek koldulnak az utcán, cipőt pucolnak, vagy mivel olcsóbb bérért dolgozthatják őket, állást adnak nekik. A vidéki elmaradottság tehát gyakran a gyerekek foglalkoztatását eredményezi – igaz, vidék helyett a városban fognak dolgozni. Viszont vidéken sem jobb a helyzet, hiszen a családoknak sok esetben nincs pénzük bérmunkásokra, plusz munkaerőre, így a gyermekekre is hárul feladat. A legtöbbször családi farmon végzett munka általában napi 8-12 órás elfoglaltságot jelent a fiatalok számára, így ez a tevékenység sok esetben meggátolja őket az oktatáshoz való hozzáférhetőségben és a normális fejlődésben.⁸ Neumayer és Soya (2005) is alátámasztja azt a kijelentést, miszerint a gyermekek foglalkoztatása a vidéki, falusi környezetben elterjedt, mégpedig a mezőgazdasági tevékenység miatt.⁹

Természetesen mivel a gyermekmunka leginkább az agrárszektorban fordul elő, így a vidéki területeken élő gyermekeket fenyegeti inkább. A második legnagyobb gyermekeket foglalkoztató szektor azonban a szolgáltatásoké, így azok a gyerekek, akik a városi területeken laknak, szintén eléggé kiszolgáltatottak lehetnek a munkaerő-piacnak (Rosati 2010).

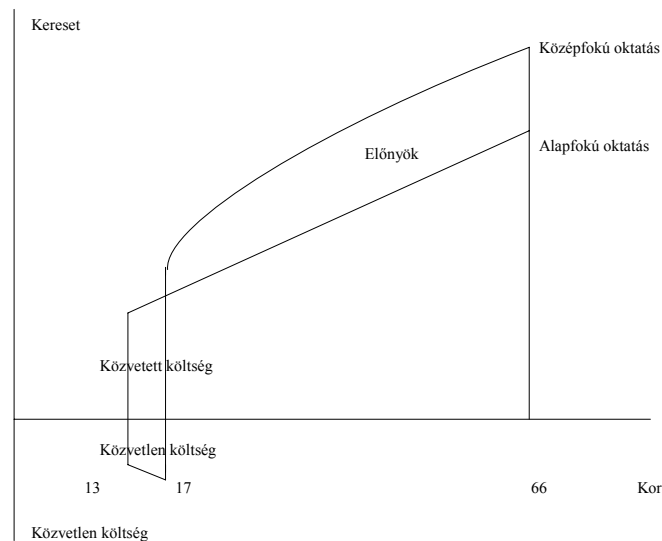
⁶ Közvetett költségként például az iskolai egyenruha, könyvek, egyéb díjak jelennek meg, közvetlen költségként pedig az a négy évi jövedelemkiesés, amit nem szerezhettek meg a gyermek, mert folytatta a középiskolai tanulmányait.

⁷ Ezek szegényesen felépített ingatlant jelentenek egy ideiglenes környezetben, tehát nem biztosítanak lakóiknak állandó lakhatási lehetőséget. Jellemző rájuk a túlszűfolttság, valamint a nem megfelelő egészségügyi és higiéniai körülmények, az itt élők nem jutnak hozzá a megfelelő minőségű vízhez (UN-Habitat 2003)

⁸ Todaro migrációs modellje (Todaro – Smith 2009) szerint az emberek azt nézik, mekkora lesz a költözés során a várható városi-vidéki bérkülönbség, azonban sokszor ez a lakosság nem kap munkát. Ha ezek a családok munkanélküliekké válnak a városokban, nagymértékben megnövelik az informális szektor jelentőségét, azon belül is a gyermekek körében olyan tevékenységeket, mint például a koldulás, cipőpucolás, stb.

⁹ A mezőgazdasági szektorra jó példa, hogy a gyermekek nagy része a dohányültetvényeken dolgozik, rettetően rossz körülmények között. 2012-ben felszínre került egy botrány, amelyben a Philip Morris dohánygyár például olyan beszállítókkal végeztette a munkát, akik a munkafolyamatok végrehajtására bevonták a munkások gyermekeit is. Egy napig az ültetvényeken dolgozni olyan egészségügyi hatással jár, mint ha 36 szál cigarettát szívtak volna el. Emellett a gyerekek a különböző növényvédő szerek kellemetlen hatásainak is ki voltak téve, továbbá tiszta víz sem állt rendelkezésre a munka során. A munkaadók egyösszegű kifizetést alkalmaztak, így a munkások csak a szezon végén tudták felvenni a fizetésüket. (www.hvg.hu/vilag/20100714_gyerekeket_dolgoztattak, 2013. február 10.)

2. ábra: A gyermekek oktatásának előnyei és költségei

Forrás: Todaro – Smith (2009) alapján

A szegény, rurális társadalmakban nem feltétlenül gondolják úgy, hogy a gyermekmunka rossz, azaz a kulturális különbségek is befolyásolják a jelenség előtérbe kerülését. Sok társadalomban gondolják, hogy ez a szocializáció egy része, amely a gyermekeket a munka révén megtanítja a túlélés képességére (Grootaert – Kanbur 1995). Sok afrikai országban ez a nézet ma is elterjedt, ami hosszú távon akár az ország fejlődését is akadályozhatja.

Nemzetgazdaságon kívüli tényezők

A betegségeknek és jelentős terjedésüknek erőteljes országon belüli aspektusa is van, mégis a legtöbb esetben olyan megbetegedésekkel találkozhatunk, amelyek független az országok gazdaságpolitikájától.¹⁰ Az oktatás és egészség (*betegség*) „kéz a kézben” járnak. Egészségesen az emberek több energiát fektetnek például a tanulásba, valamint az oktatás segít megtanítani az egészséges életmódot. A munkanélküliség mikroökonómiai modelljei között találkozhatunk például a táplálkozási modellel is, amely azt szemlélteti, hogy a munkáltatók hajlandóak több pénzt fizetni munkavállalóiknak azért, hogy produktívabbak legyenek (Makdissi 2011, Mankiw 2005).

Az egészséges gyermekek sikeresebbek az iskolában és a tanulásban. Stover és Bollinger (1999) tanulmányukban bemutatják, hogy az AIDS gazdasági hatásai nem csak az érintett egyéneket, hanem a családokat is nehéz helyzetbe hozhatják, mely továbbgyűrűzik a cégekre, gyárakra és a makrogazdaságra. A háztartásokat például akkortól terheli az AIDS következménye, amint a családtag elkezd szenvedni a betegségtől. Kiesik a beteg által eddig szerzett jövedelem, nem tud dolgozni, illetve sok esetben nem is foglalkoztatják, mert diszkriminálják, a családban a gyógyszerköltségek drasztikusan megnőnek. Viszont ennek a folyamatnak a fordítottja is igaz, hiszen a betegségek a gyermekmunka következtében is kialakulhatnak.¹¹

Mindemellett a gyermekkereskedelemnek is sorra lesznek áldozatai a fiatalok a fejlődő országokban. Az ILO 2005-ös tanulmánya szerint az elefántcsontparti ültetvényeken 10-15 ezer gyermek dolgozik, akik közül legtöbben a gyermekkereskedelem áldozatai (ILO 2005). A gaz-

¹⁰ Például az HIV vírus kialakulása nemzetgazdasági tényezőktől független, azonban a vírus terjedésére (korlátozására) erőteljes gazdaságpolitikai-egészségügyi programokkal hatást lehetne gyakorolni.

¹¹ Tanzániában a 8 éves gyerekek 30 méter mély földalatti aknákat ásunk, fény és szellőzés nélkül, amely kiváltképp veszélyes, mivel a rossz körülmények rontják a látásukat, valamint a szellőzés nélküli gödrök halálosak lehetnek (ILO 2005).

dasági fejletlenséget sok ország próbálja a gazdasági nyitottság, a kereskedelem liberalizálása révén leküzdeni (illetve bizonyos mértékig rá is kényszerítettek erre) (Wu-Zeng 2008), ugyanakkor ez a tényező is erősen befolyásolja a gyermekmunka gyakoriságát, ugyanis a fejlődést akarják elérni. Bizonyos esetekben a gazdasági liberalizáció pozitív hatást generál, hiszen sokszor hozzájárul a bérek növekedéséhez. Akad azonban olyan helyzet is, ahol a negatívumok jobban előtérbe kerülnek, például a fejlődő országok függősége a fejlettektől, vagy Dwibedi és Chaudhuri (2010) szerint a *globalizáció* a bérek egyenlőtlen eloszlásához vezet.

Mindezek ismeretében feltételezhetjük, hogy a globalizáció is nagymértékben befolyásolhatja a gyermekmunka nagyszámú kialakulását, elsősorban a szegénységgel összefüggésben. Ugyanis sokszor a multinacionális cégek beszállítói méltatlan körülmények között foglalkoztatják a munkásaikat, függetlenül attól, hogy hány évesek. A cégek legtöbbször saját érdekeiket tartják szem előtt, alacsony bérekkel dolgoztatnak, de sokszor előfordul a kizsákmányolás is – főleg a gyermekek körében – hiszen az ő tevékenységük illegális, szerződés nélkül dolgoznak, bizonyítékok nélkül pedig nem tudják saját érdekeiket sem megvédeni.¹² (Heady 2000). A gazdasági növekedés visszaesése és az életkörülmények romlása két olyan faktor, amely drasztikus növekedést okozott a gyerekek munkaerő-piacra lépésében. A felnőtt munkások bérei csökkentek és egyre rosszabb piaci lehetőségekkel találták szembe magukat. A megélhetés reményében plusz jövedelemre kellett a családoknak szert tenni, melyet a gyermekek által tudtak elérni (Rosati 2010).

A határok eltűnésével a munkaerő-áramlás is megindult, így a migráció mértéke és a hazautalások száma egyre jelentősebb. Mára már ez az egyik legjelentősebb forrás a fejlődő országok számára. A fejlődő országok szakképzett, tapasztalt munkásai nagyon gyakran hagyják hátra családjukat, új lehetőségeket keresnek, így maguknak és családjuknak jobb megélhetést biztosítva.¹³ A migráció következtében a hazautalások száma egyre növekszik, így az otthon maradt családoknak lehetősége van a jobb megélhetésre. A migráció kedvezőtlen hatásai nem csak a fejlődő országok foglalkoztatás-politikájában érződtek, hanem a fejlettekben is, így azok, akik elvándoroltak, kevesebb lehetőséggel tudtak élni, tehát az általuk küldött hazautalások száma is csökkent. Ennek következtében sok képzett és képzetlen elvándorló haza is tért saját hazájába (Rosati 2010). Ennek sajnos egyfelől következménye, hogy az egész családnak a saját országában kell dolgoznia – beleértve a gyerekeket is – minimális bérért.

A globalizáció a tőkeáramlást is magában foglalja. Annyi termék áramlik be külföldről, hogy már nem lehet nyomon követni, hogy a fogyasztási cikkek kik és melyik országokban gyártották. Ezt nevezhetjük a fogyasztók tudatlanságának is. Neumayer és Soya (2005) rámutat, hogy a multinacionális cégek, mint például a Nike, Reebok, illetve Adidas sokszor olyan alvállalkozókkal végeztetik el a munkát, akik előszeretettel alkalmaznak gyermekeket. Cigno (2002) tanulmányában azt vizsgálja, hogy a globalizáció befolyásolja-e a szülők döntését a gyermekek munkaerő-piacra küldésével kapcsolatban. Elemzésében arra jutott, hogy nincs empirikus bizonyíték arra, hogy a nemzetközi kereskedelem, a gazdasági integráció növelné a gyermekmunkások számát. Egyértelműen a szülők elhatározása, hogy elküldik-e gyermekeiket pénzt keresni, az oktatás költségén és hasznán múlik, tehát a lehetőségeiken.

---

¹² Az Apple-Foxconn cég együttműködése tavaly igen nagy botrányt kavart. A Kínában gyártott iPad-ek nagy része borzasztó körülmények között készült. A vizsgálatok során kiderült, hogy 14 éves gyerekek is dolgoztak gyakornokként a gyárban. (http://hvg.hu/karrier/20121017_foxconn_gyerekmunkas_kina, 2013. február 18.)

A GAP márka is hasonló botrányba keveredett, ruháik 10 éves gyermekek kezei által készülnek. (http://hvg.hu/gazdasag/20121221_Nem_zavarja_hogy_gyerekek_varrjak_a_ruhai, 2013. február 18.)

¹³ A szakirodalom ezt az elvándorlást agyelszívásnak („brain drain”) nevezi (Todaro – Smith 2009, Beine et al. 2001).

A gyermekmunka makrogazdasági hatásai

A gyermekmunka nem csak társadalmi, etikai aspektusból érdekes, hanem gazdasági szempontból is. A gazdasági érdekek sokszor eredményezik a fejlődő országok elnyomását, például, ha a migrációt az országok nem állítják meg, akkor a szakképzett munkaerő elvándorol, ez pedig az ország gazdaságára negatívan hat, egyedül a hazautalások könnyíthetik meg a kialakult helyzetet. Ha a gyermekmunkával érintett területeken a makrogazdasági folyamatok inkább negatív eredményeket mutatnak, akkor az innovációs képességre is negatív hatást gyakorol a gyermekmunka megléte.

Azt, hogy a gyermekmunkával súlyosan érintett területeken lehetőség van-e az innovációra, a makrogazdasági folyamatokon keresztül mutatom be. Először a gazdasági nyitottsággal szorosan összefüggő külföldről beáramló működő-tőkével foglalkozok. A külföldi tőke az országok számára nagyon fontos bevételi forrás, hiszen a tőke segíthet új munkahelyeket teremteni, adók formájában plusz bevételekhez juttathatja az országokat, valamint az oktatáshoz való visszatérésben is fontos a szerepe, hiszen sokszor a megfelelő hard és soft infrastruktúra kiépítésével próbálják az országokba csábítani a multinacionális vállalatokat a kormányok.

A *külföldi működő-tőke* nagyon sok – fejlődő – ország számára jelentős pénzügyi forrásnak számít (Noorbakhsh et al. 2001). A tőkeáramlás kedvező hatása közé tartozik, hogy az hozzájárulhat a nemzetközi fizetési mérleg stabilitásához, a magával hozott technológia és tudás erősítheti az adott ország gazdaságát az ismeretek elsajátítása, az új technológia meghonosítása révén. Az FDI a foglalkoztatás javításában, munkanélküliség csökkentésében is jelentős szerepet játszhat, valamint fokozza a piaci versenyt (Todaro – Smith 2009, Crespo – Fontura 2007). A kockázatok megoszlanak, javítja az exportot, bekapcsolja az országot a globális termelésbe, valamint a menedzseri tapasztalatokkal segítheti a verseny megerősítését (Singh – Jun 1995).

A multinacionális cégek betelepülésével, a tőke importálásával azonban kedvezőtlen helyzetek is teremthetnek. Sokszor az országok olyan feltételeket ajánlanak a cégeknek, hogy az nem feltétlenül jelent az ország gazdaságának akármilyen pluszt is. A betelepülés inkább csak átmeneti problémaleküzdés, mintsem megoldás. A cégek saját nyereségüket hazaviszik, megnehezítik a hazai vállalkozók életben maradásának lehetőségeit, ami forrásokat von el a megtakarítások elől (Todaro – Smith 2009). A legtöbb fejlődő országban a működő-tőke jelen van, azonban nagyon kicsi hányadát teszi ki a GDP-nek. Neumayer és Soya (2005) szerint a külföldi befektetők gyakran ugyanolyan fontosnak, ha nem fontosabbnak tartják a piac méretét, politikai stabilitást, infrastruktúrát és a szakképzettséget, mint a munkaerő alacsony költségét. Ebből is látszik, ha az FDI csekély mértékben van jelen, akkor az innováció megvalósulásának sincs sok esélye.

Dwivedi és Chaudhuri (2010) szerint a kereskedelem liberalizálásától sok ország a gazdasági növekedést, illetve a szegénység csökkenését várta, azonban ezek nem valósultak meg. A liberalizáció – ami az egyik fontos eleme az innovációnak – lehetővé tette a külföldi tőke beáramlását, mely a bérkülönbségeket növelte, a legszegényebb családok nem kerestek többet, így az ő helyzetük nem változott jelentősen. Viszont pozitív hatásként elmondható, hogy a tőke hatására a gyermekmunka csökkent, hiszen az FDI a szakképzettebb munkaerőt célozta meg, így nagyobb jelentőséget kapott az oktatás az országok és családok életében.

Braun (2006) szintén vizsgálta a gyermekmunka gazdasági hatásait. Tanulmányában három szempontból mutatja be a külföldi működő-tőkét: bérek, humán tőke és gazdasági növekedés. A gyerekek foglalkoztatása megnöveli a munkaerő-kínálatot, ami lenyomja a béreket, ez a folyamat pedig kedvez az FDI-nak. A multinacionális vállalatoknak és a kis- és középvállalkozásoknak is előnyös pozíciót nyújt, ha kevesebb bért kell fizetniük, mivel így többet tudnak spórolni. A gyermekmunka káros hatással van a humán tőkére, hiszen így a szakképzetlen munkaerő tömege áll a munkaadók előtt, ami a külföldi befektetők döntéseit negatívan befolyásolja. Az alacsony humán tőke sokszor alacsony GDP-t is eredményez, lassítja a gazdasági növekedést, valamint az innovációnak sokszor nem kedvez. A gyermekmunka tehát a külföldi működő-tőke

megjelenését akadályozza, rossz hatással van a multinacionális cégek által behozott tőkére, azaz a technológiai megújulás esélye csekély.

Az FDI-nak tehát vannak jó és árnyoldalai is. Nehéz eldönteni, hogy lényegében a pozitív vagy negatív hatások dominálnak-e a „harmadik világ” országaiban (*Herzer et al.* 2008, *Mughal - Vecchiu* 2010)). A bemutatott tanulmányok gyengesége, hogy egységként kezelik a fejlődő országokat. Véleményem szerint nem lehet az összes fejlődő országot egy kalap alá venni, hiszen a külföldi működő-tőke beruházások a kormányzati szerepvállalástól is nagymértékben függenek. A gyermekmunkára gyakorolt hatása összességében pozitívnak mondható, hiszen a kizsákmányolók nem a multinacionális cégek, hanem azok beszállítói, tehát az FDI negatív hatása nem jelenik meg közvetlenül. Az országba érkező külföldi tőke visszaszoríthatja a gyermekek foglalkoztatását a képzés növelése és a felnőttek munkahelyteremtése által.

A gyermekmunkával érintett háztartások körében a *humán tőke* színvonala alacsonynak mondható. A legtöbb esetben a szülők is analfabéták, ezért ők alacsony bérért dolgoznak, ha egyáltalán el tudnak helyezkedni. Az általuk keresett jövedelem nem elég a családok fenntartására. Ennek következménye, hogy a gyerekek iskoláztatása is elmarad, összességében pedig az alacsony képzettségű humán tőke továbbra is újratermelődik, ha a gyermekmunka fennmarad. Ez a folyamat pedig az innovációs tevékenységnek nem kedvez, hiszen az első fejezetben láthattuk, hogy az innováció egyik alappillére a szakképzettség.

A legtöbb esetben olyan gazdasági változásra lenne szükség, amely megköveteli a humán tőke magas színvonalát, így az oktatást a kormányok és a vállalatok is fontos feladatnak fogják tartani, és céljuk lesz, hogy minél több gyermekből szakképzett munkaerő legyen. Például egy új technológia elterjedésével olyan szakemberekre lesz szüksége az országnak, akik képesek használni a gépeket, új eljárásokat. Braun (2006) az FDI hatásait vizsgálva szintén megemlítette, hogy a külföldi tőke olyan munkavállalókba „fektet be”, akik szakképzettek, tudják az újabb technológiákat használni. Ha nincs meg a megfelelő számú és minőségű munkaerő, nem várható semmilyen gazdasági növekedés, és a családok számára sem jelent jobb megélhetési lehetőséget az új technológia.

Mivel a bérkülönbségek a fejlődő országokban nem annyira válnak el egymástól, rövidtávon a gyermekmunka jelentősége megnő, így az oktatás háttérbe szorul, azaz a humán tőke fejlődés szegénységi csapdájában ragadunk. Contreras (2008) szerint ha a humán tőkét először a szülők körében fejlesztjük, akkor spillover hatást érünk el, azaz a gyerekek is többet tanulhatnak. A magas költségek miatt egyre több háztartás kénytelen abbahagyni gyermeke oktatását, így egy olyan alternatív megoldást kellene kitalálni, amely lehetővé teszi a jövedelemszerzést és a humán tőke fejlődését is. A gyermekmunka tehát ebben az esetben is csökkenti a humán tőke színvonalát.

Összességében látható, hogy a szakképzettség nagyon fontos a gyermekmunkával érintett területek számára, azonban ott, ahol ez a probléma jelen van, ott a humán tőke színvonala alacsony marad, mivel a jövő generációinak nincs lehetősége továbbtanulni, vagy egyáltalán elkezdeni az iskolai tanulmányait. A „brain drain” megindul, a térségben pedig a szakképzetlenek a szegénységben ragadnak, ahonnan kevés esély van kijutni, mivel a gyerekeknek és az unokáknak is kevés esélye lesz, hogy iskolába járhassanak, azaz innováció esélye csekély lesz. Az állam számára egyrészt költség-hatékony megoldás a gyermekmunka, hiszen a humán infrastruktúra fejlesztésébe nem fektetnek sokat, ugyanakkor veszteséget is jelent, hiszen a szakképzettek elvándorlása nem az ország fejlődését fogja szolgálni.

Az oktatás, valamint a külföldi működő-tőke is hatással van a *foglalkoztatottságra, bérekre*. Több tanulmány a harmadik világbeli gyermekek és felnőttek bére közötti hasonlóságot hozza fel a gyermekmunkát kiváltó oknak, azonban a gyermekek foglalkoztatása a bérekre is hatással van (*Becchetti et al.* 2008, *Rogers-Swinnerton* 2003), így következménye is lehet ennek a jelenségnek.

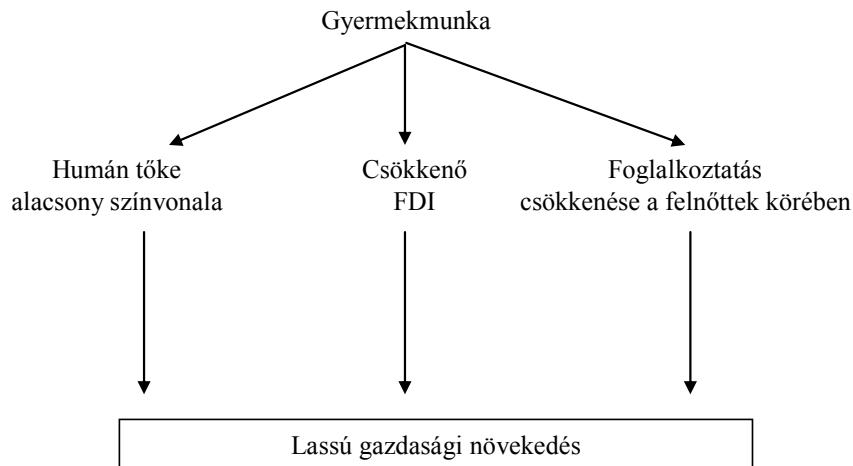
Az országba érkező tőke pozitív hatással van a bérek növekedésére, mivel megkövetel valamilyen szintű szakképzettséget. Ez természetesen magával vonhatja a mélyebb szegénységet,

hiszen ebben az esetben azokat távolítja el a munkától, akik már több éve alacsony színvonalú munkával keresik meg jövedelmüket, és talán már túl idősök ahhoz, hogy képesek legyenek új dolgokat tanulni.

A felnőttek munkanélküliségét a gyermekmunka megszüntetése pozitívan befolyásolhatja. A gyermekmunka tiltása balra tolja a kínálati görbét, amely a felnőttek bérének növekedéséhez vagy a családok jövedelmének csökkenéséhez vezethet. A tényleges eredményt az dönti el, hogy melyik hatás dominál: a jövedelmi, vagy a helyettesítési. A jövedelmi hatás esetében a felnőttek bérének növekedése a munkaerőpiac kínálatának csökkenése által pozitív hatást eredményez, amely kompenzálni tudja azt a gyerekek által keresett jövedelmet, melytől elesnek a családok. Ha a gyerekek a hazai termelés piacán állnak munkába, akkor kiszorítják a felnőtteket, a bérek alacsonyabb szintre csökkennek. A helyettesítés hatás által bekövetkezett változás eredményeképpen a munkaerő-piaci csoportok felváltják egymást, így ez a hatás lehet nulla, de akkor akár negatív módon is befolyásolhatja a családok jólétét. Ha a helyettesítési hatás dominál inkább, akkor ez a folyamat lenyomja a gyermekek bérét, aminek következményeként a gyermekek a még veszélyesebb munkákban fognak elköteleződni (Contreras 2008).

Ha a gyermekek által keresett jövedelmet is elveszük a családoktól, akkor azok még kevesebb erőforrással fognak rendelkezni. Basu és Hoang Van (1998) cikkükben úgy érvelnek, hogy bár a gyermekmunka rossz, ennek ellenére mégis egy gazdasági jószág, amelyet ha tiltunk, akkor csökkentjük a háztartások életszínvonalát. A bérkülönbségek sokszor ösztönzik a fiatalokat, hogy részt vegyenek a munkaerő-piacon, például minél nagyobb az apa bére, annál kisebb a valószínűsége, hogy a gyermeke dolgozzon. A gyermekmunka kedvezőtlen hatással van a gazdasági növekedésre. Az FDI-nál láthattuk, hogy a gyerekek foglalkoztatása gyakran a külföldi működő-tőke csökkenéséhez vezet. A humán erőforrás színvonala egyre inkább csökken a gyermekmunkával érintett területeken, mivel a gyerekeknek nincs idejük tanulni, ami szintén a gazdasági növekedést gátolja, valamint a felnőttek magas munkanélkülisége sem segíti a gazdaság felpörgetését.

Véleményem szerint a gyermekmunka negatívan hat az ország gazdaságára, mivel alacsonyabb humán tőkét eredményez, ami azt eredményezi, hogy a szegénységből sem fognak tudni kilábalni. Mivel a képzett munkaerő száma kevés, illetve ők is elvándorolnak, nem jön be tőke az országokba, és a várt gazdasági növekedés nem indul meg, a fejletlenség megmarad, a technológiai újítások elmaradnak, azaz a gyermekmunka a technológiai előrehaladást gátolja.

3. ábra: A gyermekmunka hatása a gazdasági növekedésre

Forrás: Saját szerkesztés

Lehetséges megoldások

A gyermekmunka problémájának megoldása komoly erőfeszítést igényel. Mivel kiterjedt jelenségről van szó, szinte minden országban jelen van, és nem csak társadalmi, de gazdasági hatásai is vannak. Lehetetlen az összes megoldást egy tanulmányban felvázolni, így ezek közül csak néhányat mutatok be, melyek nemzetközi, mind nemzeti szinten nyújtanak segítséget a probléma felszámolásában.

Szupranacionális szinten néhány szervezet szükségét látta, hogy megfogalmazzák a fiatalok alapvető jogait, hiszen ezek évek óta elkerülték a figyelmet. A Genfi Nyilatkozat volt az első ebben a sorban, majd ezután következett a Gyermek Jogairól szóló Nyilatkozat,¹⁴ amelyet később két jegyzőkönyvvel egészítettek ki, amelyek a fegyveres konfliktusokról és a gyermekprostitúcióról szólnak.¹⁵ Nem sokkal később született meg a Gyermekjogi Egyezmény összefogja és harmonizálja a különböző nemzetközi jogi szerződésekben elszórtan felbukkanó gyermekjogokat.¹⁶

Az ILO számos egyezményt alakított ki az országokkal a gyermekmunka számának fokozatos csökkenése érdekében, mint például: ILO egyezmények a legtöbb iparágra vonatkozóan (ipari szektorokban, a mezőgazdaságban, föld alatt végzett munkákban, majd a halászatban minimális korhatár megszabása (Boockmann 2010), ILO Minimum Kor Egyezménye (ILO 1973), A gyermekmunka kiküszöbölése (ILO 2011), a gyermekmunka legrosszabb formáinak eltörlése (ILO 1999).

A nemzetközi szervezetek egyezményei globálisan próbálnak megoldást találni a gyermekek jogainak biztosítására, azonban minden országnak egyedi intézkedésre lenne szüksége, hiszen a kiváltó okok és azok aránya gyökeresen eltér a régiók között. A gyermekmunkával érintett országok közül India az egyik, ahol már csökkent a foglalkoztatott gyerekek száma. Ebben a fejlődő országban felismerték, hogy a problémát nem lehet egységesen kezelni, ezért a probléma megoldása érdekében a kormány már 1979-ben megalapította a Gurupadswamy Bizottságot, amely a gyermekmunka kérdésével foglalkozott, és különböző módszereket ajánlott a probléma leküzdésére. Különböző programok létrehozásával megkísérelték fokozatosan és egymásra épülve rehabilitálni a gyermekmunkásokat, például speciális iskolák működésével a magas gyermekmunka koncentrációjú körzetekben alakítottak ki, ahol a gyermekek fejlődését segítik. A Nemzeti Gyermekmunka Projekt annyira sikeres lett, hogy a körzetek száma 12-ről 250-re nőtt.¹⁷

Udry (2003) tanulmányában a gyermekmunka felszámolásának lehetséges megoldásait vázolja fel. Véleménye szerint ahhoz, hogy a gyermekmunkát hatékonyan le lehessen küzdeni, a szegénységet kell megszüntetni. Ez azonban olyan feladat, amelyet nehéz megvalósítani, hiába vannak nemzetközi akciók is, mint például a Millenniumi Fejlesztési Célok. A nemzeti törvények szintén jelentős befolyást tudnak gyakorolni a gyermekmunka alakulására, illetve a kereskedelmi akadályok lebontása szintén hozzájárulhatnak akár a gyermekmunka csökkenéséhez is.¹⁸

Egyes országokban különböző programokat indítottak, amelyek a gyermekmunka jelenségét mérsékelni hivatottak. Mexikóban például 1997-ben indult útjára a Progres a nevű projekt¹⁸, mely mára már az Oportuniades nevet viseli. Ez a fejlesztéspolitikai eszköz a gyermekek iskoláztatását szolgálja, mégpedig transzferek által (Tárki 2010). Bangladesben a Food for Education

¹⁴ <http://unicef.hu/gyermekjog-nagyito.jsp>

¹⁵ <http://unicef.hu/gyermekjog-nagyito.jsp>

¹⁶ <http://unicef.hu/gyermekjog-nagyito.jsp>

¹⁷ Példának Vietnámot hozza fel, ahol az 1990-es években a rizs ára 30%-kal megnőtt a kereskedelem által, így a felnőttek bére is nőtt.

¹⁸ A háztartások transzfereket és adományok kapnak gyermekeik iskoláztatásáért cserébe (Tárki 2010).

(továbbiakban FFE) programot indították útjára, melynek célja, hogy azok a családok kaphassanak természetbeni adományokat, akik iskoláztatják gyermeküket (Ahmed 2002).¹⁹

Az oktatás problémájának megfékezéséhez Rena (2009) az iskolai tanévet a mezőgazdasági szezonhoz igazítását ajánlja, így az oktatásból kimaradt hallgatók száma jelentősen csökkenne, így a gyermekek foglalkoztatása miatt kevesebben maradnának az iskolai képzésből. Dosunmu és Abidogun (2011) ingyenes és kötelező oktatást szorgalmaznak, így a tandíj nem gátolná tovább sok gyerek tanulmányainak lehetőségét.

Mivel a termelő és vásárló között egyre nagyobb a távolság, emiatt a fogyasztók rendelkezésére álló információ a messziről érkező termékekkel kapcsolatban egyre csökken, a gyermekmunkások által előállított termékek nem „élveznek” kitüntetett szerepet és gyakorlatilag mi, északi fogyasztók zsákmányoljuk ki a fejlődő országok elszegényedett családjait, amiért ők hatalmas árat fizetnek. A termékek címkézésével a gyárak, illetve cégek a fogyasztók szemét igyekeznek felnyitni, hogy észrevegyük, mit vásárolunk (Baland – Duprez 2009).

Látható, hogy sok kezdeményezés született a gyermekmunkával érintett területeken is a probléma felszámolására, azonban még a mai napig komoly gondot jelent a fiatalok foglalkoztatása, tehát hatásuk nem hozta még meg a várt eredményt. Az viszont egyértelmű, hogy a regionális szinten létrehozott programok nagyobb sikereket képesek elérni, mint a nemzetközi, hiszen először a probléma forrását kell megszüntetni a későbbi eredmények elérése érdekében.

---

¹⁹ Brazília „Bolsa Familia” nevet viselő programja szintén hasonló kezdeményezés, amely a szegénység felszámolására született, ezt a gyakorlatot pedig egyre több ország alkalmazza, így jelent meg Latin-Amerikában a “Familias en Acción”, Kolumbiában a “Red de Protección Social”, és a “Bonos de Desarrollo Humano” Ecuadorban (UN Habitat 2010).

2. táblázat: A gyermekmunka elleni küzdelem nemzetközi és nemzeti eszközeinek rendszerezése

Kialakulás okai	Nemzetközi megoldások	Nemzeti megoldások
Szegénység	1. Millenniumi Fejlesztési Cél	Kézpénz-transzfer programok: Bangladesh - Food for Education Brazília - Bolsa Familia ("Zéró éhség") Fejlesztési segélyek
Oktatás	2. Millenniumi Fejlesztési Cél ILO Minimum Kor Egyezmény Genfi Nyilatkozat (Gyermekjogi Nyilatkozat) Gyermek jogai (ENSZ)	Kézpénz-transzfer programok: Bangladesh - Female Secondary School Assistance Bangladesh - Food for Education Mexikó - Oportuniades India - rehabilitációs iskolák (NGO-k által) Oktatási rendszer mezőgazdasági szezonhoz való igazítása
Betegség, gyermekkereskedelem	6. Millenniumi Fejlesztési Cél Gyermekkereskedelem, gyermekprostitúcióról és gyermekpornográfiáról szóló kiegészítő jegyzőkönyv (Gyermekjogi Nyilatkozat) Gyermekek fegyveres konfliktusokban való részvételéről szóló jegyzőkönyv (Gyermekjogi Nyilatkozat)	Gyógyszerhez való hozzájutás megkönnyítése (fálvakban gyógyszerárak) Gyógyszerszolgáltatások Nemzeti törvények szigorítása (gyermekkereskedelemre vonatkozóan)
Urbanizáció, vidéki területek	7. Millenniumi Fejlesztési Cél ILO Minimum Kor Egyezménye (az agrárszektorban, iparban, bányászatban, halászatban) ILO Gyermekmunkák Legrosszabb Formáinak Eltörlése ILO Gyermekmunka Eltörlése	Vidéki munkalehetőségek teremtése Mezőgazdaság fejlesztése Slum programok: Brazília - Favela - Bairro program, PAR program
Globalizáció	8. Millenniumi Fejlesztési Cél World Trade Organisation Fair Trade Címkézés	Liberalizáció (vagy annak korlátozása) Bérendszerek átalakítása

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

A gyermekmunka megfékezése napjainkra egyre nagyobb globális kihívást jelent. Ebben a rohamosan fejlődő világban a fejlett és fejlődő országok közt egyre nagyobb a szakadék, ahogyan a szegények és gazdagok között is. A szegény, sokszor vidéki, többgyerekes, iskolázatlan szülők elveszítik a gyermeküket, ahogy a gyermekek a gyermekkorukat. Tanulmányom központi kérdése: hol van a határ? Mehetünk-e még ennél is messzebb a kizsákmányolásban, vagy már így is túlléptünk mindent? Hol lehet megszabni a korhatárt, illetve a gyermekek foglalkoztatási köreit?

Érdekes tendenciákat mutattak az eddig tett erőfeszítések a különböző országokban, ahol nem közvetlenül a gyermekmunkát igyekeztek megfékezni, hanem az azt előidéző okokat. A nemzetközi egyezmények legtöbbször eredménytelenek maradtak, míg a nemzeti gyakorlatok is csak átmeneti megoldásként szolgálnak sok fejlődő ország számára. Láthattuk, hogy a gyermekek által végzett munka nagyon sokszor a nemzeti számlák rendszerén kívül esik, hiszen a gyermekek által végzett informális tevékenységek nem sorolhatóak az ebbe tartozó termelő tevékenységek közé, tehát nem jelenik meg az adott ország gazdasági mutatóiban, viszont közvetetten hat annak alakulására (ld. bérek). A globalizáció egyik ékes példája, hogy a nagy innovációjú részlegek fejlett országokban élnek csak meg, míg az „összeszerelő” munkát kihelyezik egy olyan országba (Lengyel 2003). Az outsourcing által ugyan új munkahelyek teremődnek, de az igazán fejlett technológiák nem feltétlenül kerülnek be az érintett országokba, így az adott országba történő beruházás mértéke is elenyésző lehet.

A családok szegénységének megszüntetése lenne a fő feladat az érintett országok számára. Amíg a családok saját szükségleteiket nem tudják kielégíteni, addig várható, hogy a fiatalokat is bevonják a munkába, esetleg eladják saját lányukat, fiúkat egy gazdagabb családnak, bünszervezetnek. A gyermekek alapvető jogait ugyan többször is rögzítették az évszázadok folyamán, de a végső kétségbeesés eltörli a védelmet segítő nyilatkozatokat. Ha kicsit jobban szétnézünk a világban, láthatjuk a példákat: szomáliai kalózyerekek, háborúk, terrorista akciók. A gyermekmunka gazdaságilag rossz, megszüntetését pedig az alapoknál kell kezdeni, csak így tudjuk elérni a kijelölt célt, azaz meghúzni a határt a foglalkoztatásban. Az általam feltett kérdésre – Hol van a (kor)határ? – a válaszom: tevékenységektől függően kell meghatározni, azonban minden, a gyermekekre káros munkát el kell törölni.

Felhasznált irodalom

- AHMED, U. A. (2002): The food for education program in Bangladesh: an evaluation of its impact on educational attainment and food security. *FCND Discussion Paper*, No. 138, Washington.
- Általános Ügyek Tanácsa (2008): *A gyermekek és a fegyveres konfliktusok kapcsolatáról szóló EU-iránymutatás*. Általános Ügyek Tanácsa.
- BALAND J.-M. – DUPREZ C. (2009): Are labels effective against child labor? *Journal of Public Economics*, 93, 11-12, pp. 1125-1130.
- BASU, K. – HOANG VAN, P. (1998): The Economics of Child Labor. *The American Economic Review*, No. 3, pp. 412-427.
- BECCHETTI, L. – CASTRIOTA, S. – MICHETTI, M. (2008): Child Labour and Consumer Responsibility: An Impact Study. *ECINEQ Working Paper* No. 103.
- BEINE, M. – DOCQUIER, F. – RAPOPORT, H. (2001): Barin drain and economic growth: theory and evidence. *Journal of Development Economics*, 64, 2001. pp. 275–289.
- BOOCKMANN, B. (2010): The Effect of ILO Minimum Age Conventions on Child Labor and School Attendance: Evidence From Aggregate and Individual-Level Data. *World Development*, 5, pp. 679-692.
- BRAUN, S. (2006): Core labour standards and FDI: Friends or Foes? The Case of Child Labour. SFB 649 Discussion Paper, Berlin.

- CIGNO, A. (2004): The supply of child labour. IZA Discussion Paper, No. 1114, Bonn.
- CONTRERAS, S. (2008): Child labor participation, human capital accumulation, and economic development. *Journal of Macroeconomics*, 30, 1, pp. 499-512.
- CRESPO, N. – FONTURA, M. P. (2007): Determinant Factors of FDI Spillovers – What Do We Really Know? *World Development* Vol. 35, No. 3, pp. 410–425.
- DOSUNMU, A. G. – ABIDOGUN, B. G. (2011): Child Labour among Working Children in Ogun State, Nigeria. *European Journal of Social Sciences*, 3, pp. 411-417.
- DWIBEDI, K. J. – CHAUDHURI, S. (2010): Foreign Capital, return to education and child labour. *International Review of Economics and Finance*, 19, 2, pp. 278-286.
- GROOTAERT, C. – KANBUR, R. (1995): Child labour: An economic perspective. *International Labour Review*, 2, pp. 187-203.
- GUARCELLO, L. – LYON, S. – ROSATI, F. C. – VALDIVIA, C. A. (2005): Towards statistical standards for children's non economic work: a discussion based on household survey data. *Understanding Children's Work Project Working Paper Series*, May 2005, (UCW) University of Rome.
- HEADY, C. (2000): What is the effect of child labour on learning achievement? Evidence from Ghana. *Innocenti Working Papers*, No. 79, Italy, UNICEF.
- HERZER, D. – KLASSEN, S. – NOWAK-LEHMANN, F. (2008): In search of FDI-led growth in developing countries: The way forward. *Economic Modelling* 25, pp. 793–810.
- ILO (1973): ILO's Minimum Age Convention, 1973 (No. 138): <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C138>
- ILO (1999): ILO's Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182): <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C182>
- ILO (2005): "Child Labour in Africa". *Child Labor*. Paper 10. Internet: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/child/10>
- ILO (2011): Children in hazardous work. What we know. What we need to do. Geneva. Internet: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_155428.pdf
- LENGYEL, I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- MAKDISSI, P. (2011): *Microeconomic foundations of unemployment*, University of Ottawa, <http://aix1.uottawa.ca/~pmakdiss/ECO2142-unemployment.pdf>
- MANKIW, N. G. (2005): *Makroökönómia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- MEENAKSHI J.V. – RAY R. (2002): Impact of household size and family composition on poverty in rural India. *Journal of Policy Modeling* 24, pp. 539–559.
- MÉSZÁROS, Á. (2010): *Közvetlen külföldi beruházások integráltsága a beszállítói kapcsolatok tükrében: a magyarországi Suzuki példája*. Doktori értekezés, Budapest
- MUGHAL, M. – VECHIU, N. (2010): The role of Foreign Direct Investment in higher education in the developing countries (Does FDI promote education?)
- NEUMAYER, E. – SOYA, D. I. (2005): Trade Openness, Foreign Direct Investment and Child Labour. *World Development*, 1, pp. 43-63.
- NJOH, A. J. (2003): Urbanization and development in sub-Saharan Africa. *Cities*, 3., pp. 167-174.
- NOORBAKSHI, F. – PALONI, A. – YOUSEFF, A. (2001): Human Capital and FDI Inflows to Developing Countries: New Empirical Evidence. *World Development*, Vol. 29, No. 9, pp. 1593-1610.
- RENA, R. (2009): The Child Labor in Developing Countries: A Challenge to Millennium Development Goals. *Indus Journal of Management & Social Sciences*, 3, pp. 1-8. 209
- ROGERS, C. A. – SWINNERTON, K. A. (2003): Does Child Labor Decrease When Parental Incomes Rise? *Journal of Political Economy*, Vol. 112, pp. 939-968.

- ROSATI, F. C. (2010): *Child labour: trends, challenges and policy responses. Joining forces against child labour.– An Inter-Agency Research Cooperation Project*. International Labour Organisation and Understanding children's work. Geneva
- SINGH, H. – JUN, K. W (1995): Some New Evidence on Determinants of Foreign Direct Investment in Developing Countries. An export orientation is the strongest variable explaining why a country attracts foreign direct investment. *Policy Research Working Paper*. The World Bank
- STOVER, J. – BOLLINGER, L. (1999): The economic impact of AIDS. *The policy project*. Internet: http://www.policyproject.com/pubs/SEImpact/SEImpact_Africa.PDF
- TÁRKI (2012): *Aktív szociálpolitikai eszközök, feltételekhez kötött készpénz transzferek a világban és Magyarországon*. Budapest.
- TODARO, P. M. – SMITH, C. S. (2009): *Economic Development*. Pearson Education Limited, Essex.
- TORGYIK, J. – KARLOVITZ, J. T. (2006): *Multikulturális nevelés*. Budapest, Internet: <http://www.uni-miskolc.hu/~btntud/multikult.pdf>
- TÓTH, F. (2008): *Munkaügyi kapcsolatok rendszere és fejlődése*. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő.
- UDRY, C. (2003): Child labor. *Center Discussion Paper*, No. 856, New Haven.
- United Nations (2010): The Millennium Development Goals Report. We can end poverty 2015. United Nations, New York
- United Nations Habitat (2003): *The Challenge of Slums*. Earthscan Publications Ltd., London.
- United Nations Habitat (2010): *State of the world's Cities 2010/2011. Bridging the urban divide*. Earthscan Publications Ltd, London.
- WAHBA, J. (2005): The Influence of Market Wages and Parental History on Child Labour and Schooling in Egypt. IZA Discussion Paper No. 1771, Bonn
- WU, Y. – ZENG, L. (2008): The Impact of Trade Liberalization on the Trade Balance in Developing Countries. IMF Working Paper. No.08/14.
- http://hvg.hu/vilag/20100714_gyerekeket_dolgoztattak (2011. 11. 15.)
- <http://labour.nic.in/cwl/ChildLabour.htm> (2011. 11. 23.)
- <http://www.unicef.hu/gyermekjog-nagyito.jsp> (2012. 11. 05)
- http://hvg.hu/karrier/20121017_foxconn_gyermekmunkas_kina (2013. 02. 18.)
- http://hvg.hu/gazdasag/20121221_Nem_zavarja_hogy_gyerekek_varjak_a_ruhai (2013. 02. 18.)

Czifra Laura - Mészáros Aranka

A stafétabot átadása: avagy az újabb generációk megjelenése a munkahelyeken

A generációk témája egyre többször kerül előtérbe, akár a munkahelyeken, akár a privát szférákban. A generációk mindig is különböztek egymástól. Azonban a kutatók felfigyeltek arra, hogy a mai kor fiatal nemzedékei több szempontból is különböznek az idősebb nemzedékektől. A '90-es években bekövetkezett társadalmi, szociális és gazdasági fordulatok következtében a fiatalok új szokásokat, körülményeket, feltételeket alakítottak ki, így az igényeik is átalakultak. Egy HR-esnek biztosítania kell a munkavállalóknak bizonyos HR funkciókat. A karriermenedzsment kezd előtérbe kerülni, a munkaerő fejlesztés egyre fontosabbá válik. Egy szervezetben általában valamennyi generáció képviselteti magát és fontos, hogy érezzék, hogy minden generáció értékes egy szervezetben.

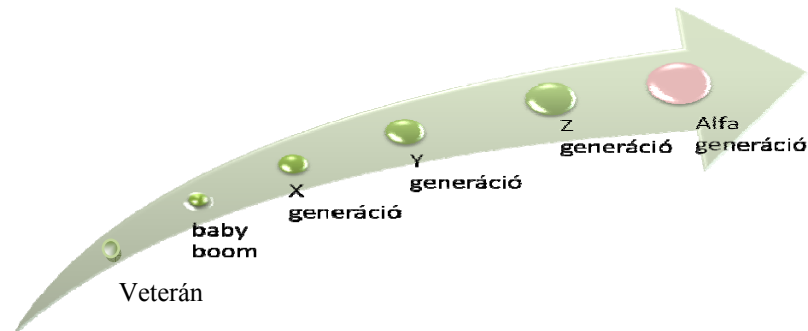
Kulcsszavak: generációk, karriermenedzsment, munkaidő átszervezés, kommunikáció
JEL code: J110

Bevezetés

Minden ember sajátos tulajdonságokkal, világnézettel, készségekkel, képességekkel rendelkezik, amelyek összességétől válunk egyedivé, individuummá. Bármennyire is egyediek vagyunk a magunk módján, viselkedésünket, jellemünket nagyban befolyásolja környezetünk, családunk, társadalmunk, kultúránk.

Ahogy megkülönböztetünk népcsoportokat, amelyek közös vonásokat, jellemzőket viselnek, úgy megkülönböztetünk generációkat is. (Gecser 2004) A generációkba a megközelítőleg azonos életkorú egyedeket soroljuk. (Hale at al. 1995, 459.o.)

Sokan bele sem gondolunk, hogy egy családban vagy egy munkahelyen hány generáció él, dolgozik egymás mellett olykor békességben, egyetértésben, olykor haragban és viszályban. Egy munkahelyen ritkán adódik arra lehetőség, hogy elkerüljük az idősebb munkatársat, vagy fordított esetben, a fiatal, ambiciózus munkaerőt. Ha az aktív munkavállalók életkorát vizsgáljuk (15 életévtől 65 életévig), akkor láthatjuk, hogy több nemzedék dolgozik együtt és/vagy egymás mellett a munkahelyeken.

*1. ábra: Az egymást követő generációk
Forrás: Tari, 2010 alapján saját készítésű ábra*

Módszertan

Kutatásom célja volt, hogy a munkaerő-piacon megjelenő generációk között megvizsgáljam, hogy milyen különbségek figyelhetők meg a munkahelyi körülményekről kialakult fogalmakról, valamint a munkavállalók mennyire érzik magukat biztonságban a munkahelyeiken. További célom volt felmérni a generációk közötti technikai, informatikai kommunikációs különbségeket, illetve azt, hogy a munkaidő átszervezést előnyben részesítené-e az idősebb generáció is (baby boom).

Vizsgálatomat kétféle módszerrel végeztem el. Először egy online kérdőíves felmérésben kérdeztem meg baby boomereket és Y generációs képviselőket. Majd 2 fókuszcsoporthoz hoztam létre, ahol X és Y generációs tagokat kérdeztem meg.

A kérdőíves felmérésnél az alapsokaságot egy kazincbarcikai kisvárosból gyűjtöttem össze. A vizsgálatot két 15-15 fős csoporttal végeztem el. A *baby boom* csoport tagjaira alapvetően igaz, ami a baby boom generációt jellemzi. Fontos számukra a tisztelet, a szabályok betartása és a hierarchia megtartása. Számos olyan jellemzőjük van, amely nem csupán a generáció jellemzőinek tudható be, hanem magának a résztvevők korának. Ezért az ilyen jellegű kapcsolatokat megpróbáltam figyelembe venni elemzésemnél, és objektíven szemlélni a vizsgált kérdőíveket.

A második csoport tagjai Y generációból álltak. Jellemzőek voltak az azonos élet-körülmények, iskolázottság és a kor. Ennél a csoportnál már több eltérés volt tapasztalható, nem sorolhatóak be a tipikus Y generációba. Természetesen az alapteória, - miszerint sokkal merészebbek, bátrabbak -, a vizsgálat során megmutatkozott. Itt is felmerül a kérdés, hogy mindez nem a kornak tudható-e be? Fiatalon mindannyian bátrabban vágunk bele az új dolgokba, merünk kockáztatni, még akkor is, ha fogalmunk sincs arról, hogy mi lesz majd az eredménye.

Fókuszcsoporthoz vizsgálat

A kérdőíves vizsgálat alátámasztására 2 fókuszcsoporthoz hoztam létre Budapesten. A fókuszcsoporthoz 5-5 fő alkotta. A csoportokban részt vett generációk az Y és az X generáció tagjai voltak.

Az 1. fókuszcsoporthoz vizsgálati helyszínéül egy budapesti székhelyű multinacionális vállalatnál folyt. A vállalat 5 HR munkatársát kérdeztem meg a saját és más generációk szokásairól. A 2. fókuszcsoporthoz szintén egy 5 tagú csapat volt, akik különböző területen dolgoznak Budapesten.

Eredmények

A kérdőív első fele nyitott kérdéseket tartalmazott. A nyílt kérdések elemzésénél a Janis-féle pragmatikai tartalomelemzést használtam. Az elemzés segítségével osztályoztam a válaszokat okaik és hatásaik szerint. Azért tartottam fontosnak a nyitott kérdéseket, mert így sokkal mélyebben tudtam elemezni a megkérdezettek gondolatait. Arra voltam kíváncsi, hogy a válaszadónak mi jut a fogalmak hallatán az eszükbe.

Munkahelyi kötelezettség

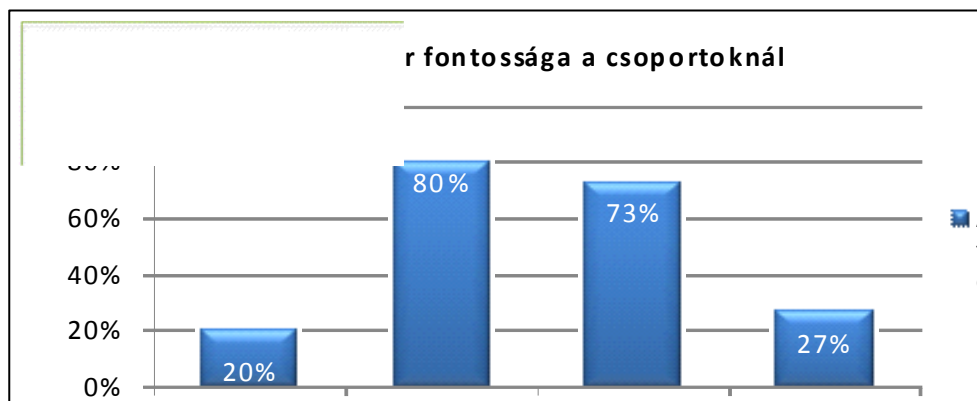
A baby boom válaszadóinak 100%-a szerint (15 fő) a munkahelyi kötelezettség a dolgozó kötelességét jelenti. Egyik válaszadó kitért arra, hogy akkor is, ha éppen nem kap megbecsülést. A baby boom tagjaira alapvetően jellemző, hogy a rájuk kiszabott feladatok ellátását kötelességnek tartják, illetve az, hogy szeretik magukat biztonságban tudni, a változásokat már nem nagyon kedvelik, de ez inkább a korukból adódik.

Az Y csoport egy tagja a munkahely kötelességről azt írta: „*A szerződésben foglaltakat feltétel nélkül teljesíteni kell.*” (saját forrás) Erre a generációra igaz az, hogy általában csak annyi feladatot lát, amennyit a szerződése tartalmaz. Rájuk már inkább jellemző az önérték érvényesítése.

Biztonság és karrier

Vizsgálataim során a baby boom csoport válaszadóinak 100%-a bizonytalanságban érzi magát, valamint a csoport válaszadóinak 100% azt a választ adta, hogy a biztos munkahelyet választaná a bizonytalan munkahellyel szemben, még akkor is, ha ezért alacsonyabb bért kap. Ezzel szemben a fiatal Y-ok inkább a magasabb bért választanák, akkor is ha a munkahelyük bizonytalan lenne.

A baby boom válaszadók egyike sem érzi magát biztonságban. A *baby boom generáció* egyre bizonytalanabbnak érzi munkahelyének stabilitását. Talán ehhez kapcsolódik az is, hogy a karrierista szemlélet sem jellemzi ezt a nemzedéket. A válaszadók közül 12-en (80%) jelezték, hogy nem fontos számukra a karrier. Az Y generáció által megválaszolt karrierre vonatkozó kérdéseknél az ellenkezőjét lehetett tapasztalni, mint az első csoportnál. Míg a baby boom csoportra egyáltalán nem volt jellemző a karrierista szemlélet, addig az Y csoport minden tagja azt jelölte meg, hogy a karrier fontos a számukra. A csoportból 11 főnek (73 %) fontos a karrier.

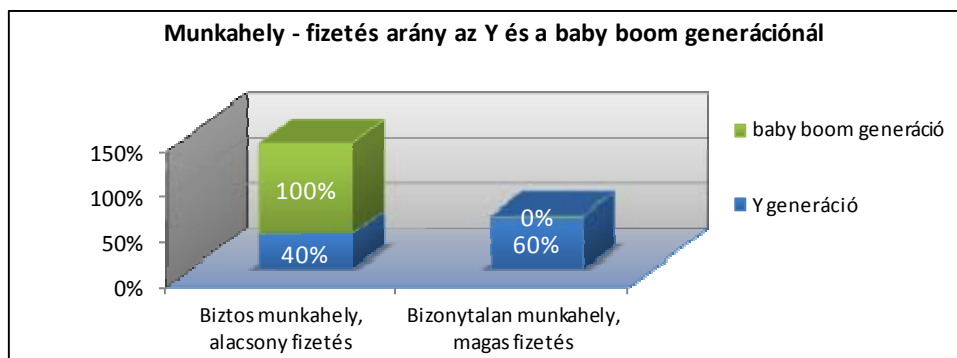

2. ábra: A karrier fontossága a csoportoknál

Forrás: saját szerkesztés

Munkahely – fizetés arány a baby boom generáció számára

Tari Annamária Y generáció című könyvében azt írta, hogy a baby boom generációnak folyamatosan nagy változásokkal kellett szembenéznie a munkaerőpiacon. A válaszadók eredményei feltehetően azért ilyen alacsonyak, mert a bizonytalan gazdasági helyzet és az állandóan átalakuló munkaerőpiac miatt már nem mernek kockáztatni. Számukra az a legfontosabb, hogy biztos fizetést kapjanak minden hónapban a nyugdíjkorhatár betöltéséig. (Tari 2010)

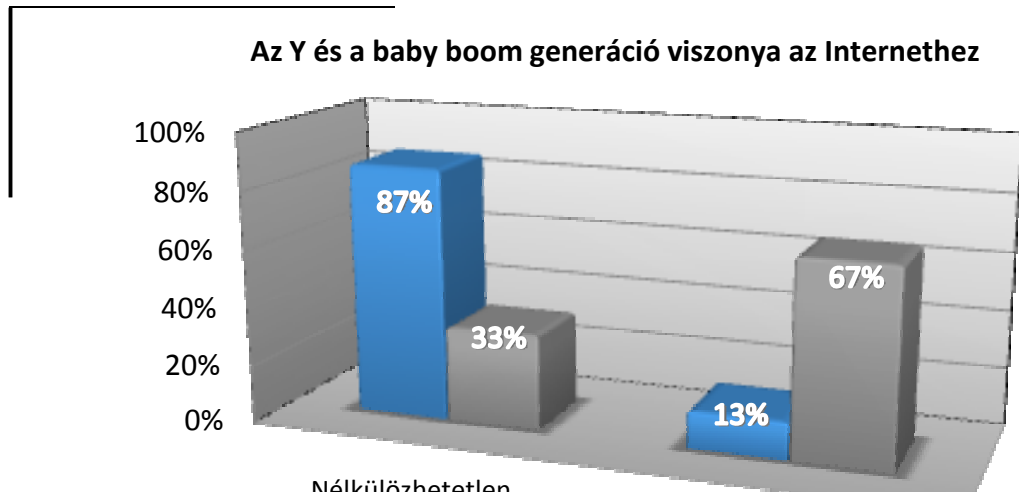
3. ábra: Munkahely – fizetés arány az Y és a baby boom generáció számára

Forrás: saját szerkesztés

Internet

A két csoport eltérő véleményeket adott a világhálóval kapcsolatban. Mivel a kérdőív nyitott kérdésként szerepeltette az Internet (közösség) fogalmát, így a válaszokat két csoportba soroltam, amelyek alapján a válaszok mérhetőek és szemléltethetőek lettek. Az Internetről alkotott véleményeket a „nélkülözhetetlen” és a „fenntartásokkal kezeli” alapján csoportosítottam. Az Y csoport alapvetően a kapcsolattartást és az információszerzést részesíti előnyben, amikor az Internetet használja. Az Y-ok 13%-a is fenntartásokkal jellemzi az Internet hasznosságát.

A baby boom generáció tagjainak jelentősebb része, 10 fő, (67%) fenntartásokkal kezeli a világhálót, míg a fennmaradó 33% nélkülözhetetlennek tartja a mai társadalomban a használatát.

Nélkülözhetetlen
4. ábra: Az Y és a baby boom generáció viszonya az Internethez
Forrás: Saját szerkesztés

A technikai eszközök használatának elsajátítása az Y generáció számára nem okoz gondot. Ez a nemzedék a média világában nőtt fel. Ma már el sem tud képzelni egy olyan világot, ahol ezek az eszközök, információs források ne lennének meg. Az Internet a mindennapjaik része, az online lét épp olyan természetes a számukra, mint a víz vagy a levegő.

Rugalmas munkaidő

A vizsgálat alapján a baby boom válaszadók nagy része úgy vélekedett a munkaidőről, hogy manapság a munkavállalók nem 8 órát dolgoznak, hanem addig, amíg a feladataikat el nem végzik. Ez által a fix munkaidő, mint olyan, csak papíron létezik, és sokszor kénytelenek a munkavállalók hazavinni munkahelyi feladataikat.

A felmérés számomra váratlan eredménye, hogy a baby boom résztvevőknek több, mint a fele a rugalmas munkaidőt kedveli. A munkaidő átszervezésével nem olyan régen kezdtek el mélyebben foglalkozni a szervezetek vezetői. A rugalmas munkaidő már régen is ismert volt, azonban egy más formáját alkalmazták. A munkavállalók ott dolgoztak, ahol és amikor akartak.

Az Y csoport válaszai szintén megoszálóak, de az eltérés sokkal nagyobb. A rugalmas munkaidőt kedvelők száma a válaszadók 73%-a a rugalmas munkaidőt preferálja a fix munkaidővel szemben.

Vizsgálataim során arra az eredményre jutottam, hogy bár a rugalmas munkaidő bevezetésére az idősebb generációk is hajlanak ennek a lehetőségnek a bevezetésére. A munkavállalók igénylik azt, hogy a munkahelyen kívüli életüket kényelmesebben beoszthassák, ne szigorúan a munkaidőn túl intézhessék el akár magán, akár hivatalos ügyeiket. (Pape-Beisheim 2010) A fiatal generációk már elvárják mindezt, a baby boom generáció pedig örül a lehetőségnek, ha élhet vele.

5. ábra: Rugalmas és fix munkaidőt kedvelők aránya a felmérésben
 Forrás: Saját szerkesztés

Fókuszcsoporthok vizsgálati eredményei

Informatikai nyelvhasználat, IKT eszközök

Elsőként azokról a konfliktusokról tettem fel kérdéseket, amelyek az informatikai nyelv használata során alakulnak ki.

A kommunikáció robbanásszerű változása figyelhető meg. Korábban a kommunikációs folyamatban sokkal hosszabb idő telt el, míg a feltett kérdésekre, a felvetett problémákra választ kaptak az emberek. A fizikai távolságot postai levéllel vagy vezetékes telefonálással hidalták át. Az idő fontos tényező volt, mindenképpen várni kellett a válaszokra. A technikai eszközök fejlődésének köszönhetően ma az az egyén ma azonnal megoszthatja a gondolatait, problémáit másokkal: mobiltelefon, világháló, stb. Tehát az idő most is nagyon fontos, csak más módon: nem kell várni, azonnali válaszokat kapunk, megszűntek ilyen értelemben a fizikai távolságok. Ez a változás a magánéletre, a munkavégzésre, a baráti és a munkahelyi közösségekre, az érzelmi életre, a stressz kezelésére is nagy hatással volt és van.

Az *X generáció* tagjai – véleményük szerint - alapvetően jól értnek a számítógéphez és gyorsan tanulják meg az újításokat. A huszonéves fiatal munkavállalók evidensnek tartják, hogy az alkalmazott informatikai eljárás, kifejezés mindenki számára érthető, bár ez korántsem így van, hiszen az informatika nyelve folyamatosan megújul és átalakul. Számos probléma e két vélemény ellentétéből fakad. Ebből kiindulva sokszor adódhat konfliktus egy adott munka során.

Az *Y generáció* tagjai igyekeznek mindig a legújabb technikát nemcsak használni, hanem kihasználni is. A mai okos telefonok nem csupán Internet használatára, média lejátszására, GPS használatára alkalmasak, hanem fontos adatok tárolására is, akár egy számítógép. Így, ha a személy jelenleg nem tartózkodik a számítógépe mellett, akkor is rendelkezésre állhat bármilyen információ, illetve más találkozó alkalmával is használhatók ezek a fejlesztések. A legtöbb vállalatnál lehet tapasztalni, hogy a belső hálózatot (Intranet) bizonyos mértékig korlátozzák, így számos weboldal (pl: közösségi hálók, online média) nem elérhető. A mai technológia (okostelefonok, Ipad-ek) lehetővé teszi, hogy akkor is korlátok nélkül használhassák a világhálót, ha ezt a vállalatok alapvetően tiltják.

A beszélgetés során kiderült, hogy az idősebb generáció szereti megtartani a magánszféráját úgy, hogy mind a munkahelyi problémákat, mind az online világot kizárja az otthonából. Szeret korlátozottan elérhető lenni, nem kíván a technika függőjévé válni. Míg náluk az ún. „online mód” okozza a stresszt, addig az Y és Z generációknál épp az ellenkezője figyelhető meg. „*A magánszféra egy része az online lét.*” – említette a beszélgetés egyik résztvevője.

A mindennapi vagy személyes kommunikáció jellemzői, szabályai

Második kérdésem a kommunikáció szabályaira vonatkozott. Az érdekelt, hogy mi a véleményük arról, hogy a generációk között okozhat-e konfliktust az, ha egy fiatal munkavállaló sokkal közvetlenebb idősebb munkatársaival? Itt persze nemcsak a verbális, hanem a non-verbális kommunikációra is kíváncsi voltam.

Az 1. fókuszcsoporthoz reakciói egybehangzóak voltak, amit a 2. fókuszcsoporthoz is megerősített. Az Y generáció tagjai sokkal könnyedebben állnak neki a munkavállalásnak, illetve a feladatoknak, így a kommunikációjuk is gyakran hanyag, ami olykor zavaró az idősebbek számára. „*...ők káromkodnak, lezserebbül beszélnek, és nem figyelnek a viselkedésük következményeire.*”

HR funkciók (munkaidő átszervezés) bevezetése

Az utolsó kérdésem a HR funkciókra vonatkozott. A munkáltatóknak, a vezetőknek nyomon kell-e követniük ezeket a változásokat (generációs szokások, viselkedések, elvárások), és ezzel együtt a munkavállaló előnyösebb rendszert tud-e kialakítani?

A kérdés korántsem szokatlan. Manapság egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a megfelelő motivációs eszközök alkalmazására, mivel a versenyszférában sokkal inkább jellemző a munkavállalókra, hogy könnyebben váltanak munkahelyet. Ez különösen igaz a mai fiatal (Y) munkavállalókra, akikre egyrészt még nehezedik nyomás, hogy gyorsan legyen munkahelye, másrészt a mai trendek nyomon követése során megfigyelhető az, hogy kezd elterjedni a pár évenkénti munkahelyváltás. Míg az idősebb generációk évtizedeket is eltöltöttek egyetlen munkahelyen, addig ma a néhány évenkénti munkahelyváltás egyre elfogadottabb trenddé növi ki magát. Miért van így? A kérdéssel kapcsolatban több válasz is elhangzik nap, mint nap. Az egyik résztvevő úgy gondolja: „*azért van így, mert az Y generáció türelmetlen, nem tud alkalmazkodni, nehezen tolerálja, ha valami nem az ő akarata szerint van. Az Y generáció tagjai nem bírják „egy mást” elviselni.*”

Feltehetően azért váltanak gyakrabban e generáció tagjai, mert új kihívásoknak akarnak megfelelni, új kapcsolatokra vágnak, tanulnak, fejlődnek. Így egy adott munkakörben eltöltött néhány év alatt a munkavállaló feltehetően minden feladatát már önállóan képes ellátni, így a fejlődése lelassul. A hiányérzet kialakulását követően pedig a komfortérzete csökken, haszontalan érzés lesz rajta úrrá. Ráadásul a trendet nem csupán maguk a munkavállalók alakítják, hanem a média, a munkáltatók, a gazdasági piac, így már-már követelmény minél több tapasztalatra szert tenni. (Junkert 2012)

Következtetések, javaslatok

A szakirodalom széles körben vizsgálja a munkahelyen dolgozó különböző generációk közötti különbségeket és az ezzel járó kihívásokat. Az emberek fejlődését befolyásoló tényezők, mint a társadalom, az oktatás és a tudomány, a szociális körülmények jelentős mértékben alakítják a generációk adottságait, jellemzőit.

Eredményeim tükrében levonható az a következtetés, hogy a baby boom generáció tagjai nem érzik magukat biztonságban a munkahelyeken. Az Y generáció ezzel szemben bátran kockáztat, nem érzi azt, hogy egy adott szervezethez kell kötődnie egy életen át. Mivel a jelenlegi gazdasági körülmények állandó bizonytalanságot tükröznek, így ez a generáció nem érzi a különbséget, mivel az Y-ok nem igazán tapasztalhatták meg a biztos, állandó munkahely lehetőségét. Az is megállapítható, hogy a fiatalabb generáció tagjai a karriert fontosnak tartják, míg az

idősebb generáció nem. Azonban a munkaidő átszervezését nem csupán a fiatal generációk, hanem az idősebb nemzedékeket épp úgy igénylik, amely a vezetők számára fontos eszköz lehet az ösztönzésmenedzsment alkalmazásakor.

HR szempontból az Y nemzedék motiválása igazi kihívást jelent. Ezt a generációt a folyamatos tanúlással lehet motiválni. (Szarka 2012) A társadalom és a tudomány fejlődése következtében a munkahelyeken nem csupán a szakmai, de az informatikai háttértudás is egyre fontosabb kompetenciának számít.

A vizsgálat eredményeképpen a következő javaslatokat fogalmaztam meg:

- Javasolom, hogy a vállalatok vezetése mérje fel az idősebb munkavállalók igényeit, és találjanak megoldást a bizonytalanság csökkentésére.
- Javaslatot tennék arra, hogy a vállalatok vezetői megfelelő karrierprogrammal és karriermenedzsmenttel ösztönözzék a fiatal munkavállalókat.
- A rugalmas munkaidő igényeinek felmérését javaslom a továbbiakban azon szervezetek vezetőinél, ahol a feltétel kialakítása lehetséges.
- Az infokommunikációs és informatikai eszközök elengedhetetlenek egy napi irodai munkavégzéshez. Ezért javaslom, hogy a vállalatok vezetői gondoskodjanak olyan képzésekről, ahol a munkavállalók elsajátíthatják a megfelelő informatikai alapokat, ezt kifejezetten megfontolásra ajánlom az idősebb generációk esetében. (baby boom)
- A fiatal munkavállalók megfelelő betanulás útján cégspecifikusan képezhetik magukat. Javasolom, hogy ezekben képzőként vegyenek részt az idősebb munkavállalók.

Felhasznált irodalom

- BEISHEIM, M. – PAPE, K. [2010]: *Zeit zum Handeln Studie untersucht Generationenmanagement in Deutschland und Österreich* (A cselekvés ideje, Tanulmány a generációmenedzsment vizsgálatáról Németországban és Ausztriában)
- HALE, W.G. – MARGHAM, J.P. – SAUNDERS, V.A. [1997]: *Biológia Értelmező Szótár*, Panem Kft., Budapest
- TARI Annamária [2010]: *Y Generáció*, Jaffa Kiadó, Budapest
- GECSER Ottó [2004]: *Magyar Virtuális Enciklopédia*, nemzedékek (www.google.hu kereső oldal, kulcsszó: nemzedékek, generációk)
- <http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/szoc/nemzedekes.htm> letöltés ideje: 2012.10.10. 19 óra 26 perc
- JUNKERT Andrea [2012]: *Generációs motivációkülönbségek a munkavállalók között*, (www.google.hu kereső oldal, kulcsszó: motivációs különbségek, generációk)
- <http://ado.hu/rovatok/munkaugyek/generacios-motivaciokulonbsegek-a-munkavallalok-kozott> letöltés ideje: 2012.09.17. 10 óra 05 perc
- SZARKA DÓRA [2012]: *Minden generáció értékes, csak mindegyik máshogy*, HR portal, <http://www.hrportal.hu/hr/minden-generacio-ertekes-csak-mindegyik-mashogy-20120926.html> letöltés ideje: 2012.10.24. 13 óra 10 perc

„MARGÓ”**Beszámoló a MARGÓ esettanulmány készítő versenyről**

A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának Világ-és Regionális Gazdaságtan Intézete és az Észak-Magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány által 2013. évre is meghirdetett MARGÓ esettanulmány készítő versenyre 16 pályamű érkezett be intézményenként az alábbi bontásban:

- Budapesti Corvinus Egyetem: 7 pályamű,
- Debreceni Egyetem: 1 pályamű,
- Eötvös Lóránd Tudományegyetem: 2 pályamű,
- Miskolci Egyetem: 3 pályamű,
- Szent István Egyetem, Gödöllő: 1 pályamű,
- Szent István Egyetem, Tessedik Campus (Szarvas): 2 pályamű.

A feldolgozott helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések a cigándi, csengeri, cserkeszölői, edelényi, fehérgyarmati, kadarkúti, komlósikai, miskolci, móri, nyírbátori, ózdi, őrszentpéteri, szentesi, tiszafüredi, tokaji térségeket érintették.

A háromtagú előzetes bíráló bizottság pontszámai alapján a második szóbeli fordulóra négy csapatot hívtunk be. A zsűri döntése és az elhangzott szóbeli előadások alapján az alábbi végső sorrend alakult ki:

1. helyezett:

Ferenczi Dániel – Lazányi Orsolya - Nagy Gyula (Budapesti Corvinus Egyetem):

Kiút a rengetegből ősrégi őrségi tájak mentén - Az Őrszentpéteri Kistérség fejlesztési terve

Felkészítő tanár: Dr. Forman Balázs

2-3. helyezett:

Horváth Ádám – Mihály Melinda – Supka Bálint (Budapesti Corvinus Egyetem): Foglalkoztatási lehetőségek a szilva hazájában – A Fehérgyarmati Kistérség stratégiai elemzése

Felkészítő tanár: Dr. Forman Balázs – Dr. Pataki György

2-3. helyezett:

Kápolnai Zsombor – Takács Kristóf – Takács László (ELTE):

Helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések Cserkeszölőn

Felkészítő tanár: Handlerné Makkos Dalma Nóra

4. helyezett:

Erdei Nikolett – Héja Viktória – Csikány Bálint (Szent István Egyetem, Gödöllő):

Cigánd szerepe a Bodrogközi komplex programmal segített hátrányos helyzetű kistérség foglalkoztatottságában

Felkészítő tanár: Némediné Dr. Kollár Kitti

Zsűri tagjai: Dr. Kuttor Dániel tanszékvezető egyetemi docens, Dr. G. Fekete Éva tanszékvezető egyetemi docens, Dr. Simkó János foglalkoztatáspolitikai szakértő voltak.

A Margó esettanulmány verseny következő fordulóját 2013. őszén rendezzük meg.

Ezúton is gratulálunk a nyertes csapatoknak, felkészítő tanáraiknak és további eredményes munkát kívánunk!

Dr.G.Fekete Éva - Dr. Lipták Katalin

Horváth Ádám - Mihály Melinda - Supka Bálint
(konzulensek: Dr. Forman Balázs és Dr. Pataki György)

A foglalkoztatás fejlesztésének lehetőségei a Fehérgyarmati kistérségben

A szerzők az ország egyik legeriférikusabb területén, a Fehérgyarmati kistérségben végeztek vizsgálatot, melyben a helyi erőforrásokon alapuló és a foglalkoztatás bővítésére irányuló helyi gazdaságfejlesztés koncepciója mellett foglaltak állást. A fejlesztés középpontjába a mezőgazdaságot és az arra épülő feldolgozóipart állították. Ehhez négy fejlesztési lépcsőt alakítottak ki (háztáji gazdálkodás erősítése, humán erőforrás fejlesztése, piacok kiépítése, rozsályi modell elterjesztése), melyekhez hozzákapcsoltak empirikus vizsgálatuk során összegyűjtött előremutató kezdeményezéseket, illetve ezek továbbgondolását.

Kulcsszavak:

Fehérgyarmat, Romsály, foglalkoztatás fejlesztés, helyi gazdaságfejlesztés, háztáji gazdálkodás

Bevezetés

A Fehérgyarmati kistérség országunk egyik leghátrányosabb helyzetű területei közé tartozik, a munkanélküliség több éve meghaladja az országos és a régiós átlagot. Hogyan fejleszthető a gazdaság és a foglalkoztatás ebben a több évtizede gazdaságilag stagnáló vagy visszaeső kistérségben? Véleményünk szerint a hosszú távú eredmények eléréséhez a helyi erőforrásokra kell építeni a fejlesztési stratégiát pedig úgy kell kialakítani, hogy az embereket minél jobban bevonjuk és érdekeltté tegyük a változásban. Kutatási módszertanunk bemutatása és a fehérgyarmati helyzetkép rövid felvázolása után ezért olyan egymásra épülő fejlesztési javaslatrendszert fogalmazunk meg, amelynek középpontjában az ember, mint a változás kulcsa áll.

A kutatás módszertana

Tanulmányunk elkészítését megelőzően részletes szekunder kutatást végeztünk el a rendelkezésünkre álló statisztikai adatbázisokból (KSH, VÁTI). A VÁTI honlapján található Teir adatbázisának nyilvános adatai mellett (pl. REMEK vagy az Idősoros elemző) lehetőségünk nyílt a regisztrációhoz kötött adatok (pl. Területi elemzések, Települési adatgyűjtő) elemzésére is. A rendelkezésre álló statisztikai adatok és szakirodalom vizsgálatát követően a kistérség fő döntéshozóival, vállalkozóival, stratégiai szereplőivel, alapítványvezetőivel, helyi érintettekkel készítettünk formális és informális interjúkat. A terepen töltött idő rövidege ellenére összesen 15 interjúalanyunk volt.¹

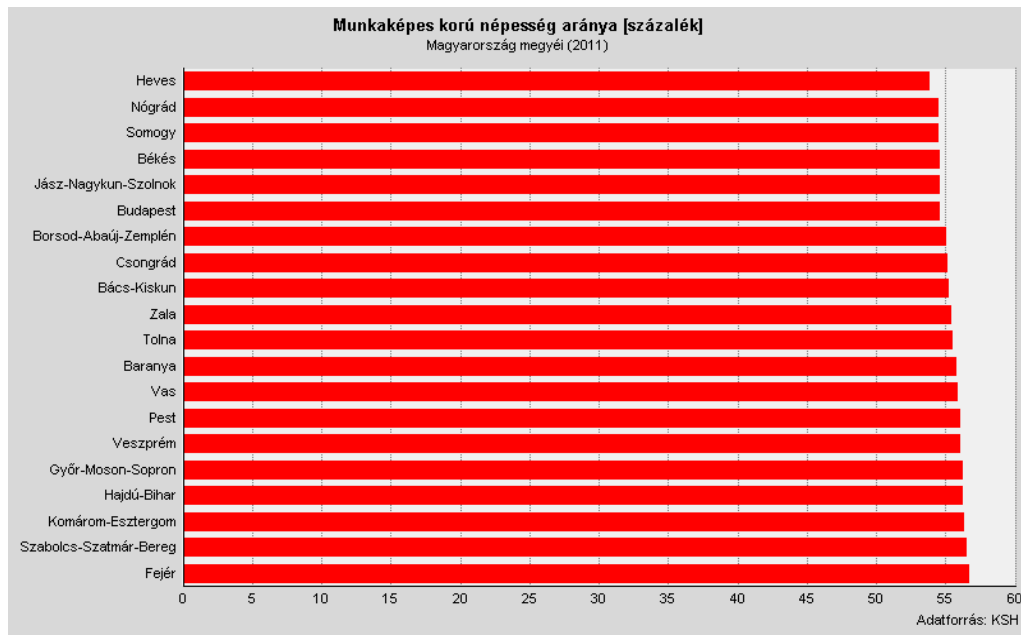
A Fehérgyarmati kistérség foglalkoztatási helyzete

A kistérség Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és hazánk legkeletibb, Romániával és Ukrajnával is határos részén található. Az ország egyik legeriférikusabb területe, a régió belül is távol esik a nagyobb városoktól. A kistérség 43 települését országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliség sújtja.

---

¹ Tanulmányunk módszertani és szakirodalmi háttérét a „Fehérgyarmati kistérség elemzése – Foglalkoztatási lehetőségek a szilva hazájában” című TDK dolgozatunkban részletesen kifejtjük. (Horváth – Mihály – Supka 2013)

A munkanélküliségi ráta a 2003-2008-as időintervallumban sem szolgál biztató adatokkal számunkra. Az 5 év alatt 2008-ban volt a legmagasabb, 22,5 %, ekkor a megyei ráta 15 %, a régiós 11 %, míg az országos csupán 7,5 %-os volt (*KSH TSTAR*). Mindezek ellenére a munkaképes korú népesség aránya az országban, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a második legmagasabb, 55,95%.

1. ábra: A munkaképes korú népesség aránya megyénként (2011)
(The percentage of the population of working age)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, TSTAR, <http://teir.vati.hu/> letöltés ideje: 2013.03.20.

A munkaképes korú népesség magas aránya és a rendelkezésre álló szabad munkaerő lehetőséget jelenthet olyan vállalkozások számára, amelyek munkaigényes termelést kívánnak megvalósítani a kistérségben. A minőségi, kézzel vagy manufaktúrákban készített termékek előállítására, vagy a mezőgazdaság alkalmas foglalkoztatója lehet a helyi szabad munkaerőnek. Jelenleg azonban a munkaképes korú népesség magas aránya nagy munkanélküliségi rátával párosul, ami azt jelenti, hogy a munkaképes korú népesség amellett, hogy nem képes elegendő járulékot termelni, amelyből a felosztó-kirovó elv alapján a nyugdíjasokat eltartani lenne képes, újabb segélyek felvételére kényszerül, ezzel pedig regionális szinten teljesen fenntarthatatlan.¹ Kvantitatív (statisztikák) és kvalitatív (interjúk) kutatásainkra építve négy fő területet emelünk ki, melyek a foglalkoztatás legsürgetőbb kihívásait jelentik:

- generációkon átívelő munkanélküliség,
- az emberek elfelejtenek gazdálkodni,
- a vállalkozó szellem hiánya,
- a közösségek szétesése.

Fejlesztési javaslatunk e kihívásokra igyekeznek reflektálni.

¹ Természetesen a nyugdíjakat is, mint a segélyeket a központi költségvetésből finanszírozza az állam, véleményünk szerint azonban annál egészségesebb egy régió, minél kevésbé szorul rá elviekben a redisztribúcióra.

Helyi (mező-)gazdaságfejlesztés négy lépcsőben

A helyi gazdaságfejlesztést a mezőgazdaság fejlesztésének fókuszával képzeljük el, hiszen két fontos erőforrás, azaz az alacsony képzettségű munkaerő és a mezőgazdasági művelésre alkalmas földek a régió belül rendelkezésre állnak ehhez. A fejlesztéshez négy egymásra épülő lépés megvalósulása volna szükséges:

- háztájizás erősítése,
- képzés,
- piacok kiépítése,
- a rozsályi példa elterjedése.

Háztájizás – az emberek visszavezetése a munka világába

Első lépésként a legfontosabbnak az emberek visszavezetését tartjuk a munka világába, melyhez a háztájit megfelelő eszköznek tartjuk. A háztáji jellegű gazdálkodás újra népszerűvé tételével az emberek újra megtanulnák, hogy hogyan kell gazdálkodni. A háztáji gazdaság a rendszerváltás előtt a termelősövetkezeti tagok jövedelemkiegészítő tevékenységét jelentette, amely magába foglalta a személyes használatú háztáji földet és az egyéni tulajdonú állatállományt. E gazdálkodási formát azért tartjuk olyan érdekesnek, mivel az egyik legspeciálisabb és legfontosabb termelési tényezője a munkaerő. A mezőgazdaság megosztottságának alapja, hogy míg a nagyüzem a munkagép igényes, addig a háztáji gazdálkodás az intenzív, több munkaerőt igénylő termelést hajtott végre. (Misi - Markó 1977)

Mára a háztáji gazdálkodás azonban fokozatosan visszaszorult, a nagy kereskedelmi láncok a rendszerváltás óta leszoktatták a kiskert műveléséről és az otthoni állattartásról az embereket, mondván, olcsóbb a boltban megvenni a húst, a zöldségfélét és a gyümölcsöt (Fazekas 2013). Szakértők szerint a háztáji gazdálkodás újbóli elterjedése nem csak azért nehézkes, mert a rendszerváltás után már nem működtek az önellátó termelés alapjául szolgáló, háztájizást szervező szövetkezetek, továbbá megjelentek az országban az olcsó árut kínáló áruházláncok, hanem azért is, mert évtizedekkel ezelőtt a mostaninál sokkal megengedőbb volt a környezetvédelmi és a vízjogi szabályozás is, ami mellett gazdálkodni lehetett.

Terepmunkánk keretein belül mi is igyekeztünk megérteni, hogy mi az, ami miatt megmarad és mi az, ami miatt eltűnik a háztáji gazdálkodás egy településről. A személyes tapasztalatok és a polgármesterekkel készített interjúk azt mutatják, hogy Rózsályon magas, míg Panyolán alacsony a háztáji gazdálkodás mértéke.

Panyolán a 2004-es EU csatlakozásunkat megelőzően szinte minden háztartásnál tartott szarvasmarhát, és emellett magasabb arányban művelték meg földjeiket is. Ha egy család tartott szarvasmarhát, akkor a keletkező trágyát is hasznosítani kellett, ez ösztönözte az embereket arra, hogy trágyázzák földjeiket és a jó minőségű földeket meg is műveljék. A jelenleg kihasználatlan kaszálókért akkoriban versenyeztek a helybeliek, emellett pedig megérte az embereknek a szarvasmarha-tartás abból a szempontból is, hogy a termelődjő tej nagymértékben hozzájárult egy háztartás bevételeihez és önellátásához. Panyolai interjúalanyaink elmondása szerint 2004-ben az a hír járta a faluban, hogy az EU-hoz való csatlakozásunknak köszönhetően jelentősen szigorodnak majd a szarvasmarhatartásra vonatkozó szabályozások, ennek köszönhetően több panyolai család, egyszerre eladta a szarvasmarháját. *“Jött egy olasz kamion és mindenki feltette rá a tehenét.”*² Az embereknek pedig nincs már pénzük arra, hogy újra szarvasmarhát vásároljanak.

A rozsályiak már a rendszerváltás óta részt vesznek az önkormányzat földjeinek megművelésében. *“Rózsály előnye abban rejlik a környező településekkel szemben, hogy itt kihasználtuk a*

² A Szatmári Ízek Háza projektvezetőjének elmondása szerint.

rendszerelváltás óta eltelt több mint 20 évet. Az emberek hozzá vannak szokva a munkához. Az önkormányzat felvásárolta a gazdátlan földeket, és lehetőséget teremtett ezeken a földterületeken a helyi munkaerő alkalmazására. A helyiek, ha szerettek volna dolgozni és lelkiismeretesen is dolgoztak, akkor lehetőséget kaptak a munkára. Viszont nekünk sem volt mindig könnyű. Az elején történt olyan, hogy biciklivel kellett járnunk és felébreszteniünk a munkásokat.”³

Véleményünk szerint, ha nem is ugyanolyan keretek között, mint a rendszerváltozást megelőzően, érdemes a figyelmet újra a háztájizás felé terelni és megépíteni annak sikerességét biztosító rendszert. Ennek lehetséges módja lehet egy már működő kezdeményezés, az Ökomama Klub Fehérgyarmati kistérségre történő integrálása.

Ökomama program

A háztáji gazdálkodásra épülő vállalkozások létrejöttének támogatására és a nők foglalkoztatottságának növelésére jött létre a projekt a Szent István Egyetem Mezőgazdaság- és Környezettudományi Karának szervezésében 2012-ben. Céljuk a bevont 60 kisgyermekes édesanya képzése és foglalkoztatásba történő visszahelyezése volt a GYED/GYES lejárta után.

Az Egyetem és Konzorciumi partnerei⁴ egy olyan, Magyarországon egyedülálló ökogazdálkodási és ökoturisztikai felnőttképzési programot dolgoztak ki, melynek keretében a projektbe felvett kisgyermekes szülők megismerkedhettek az alapvető öko-növénytermesztési és állattartási ismeretekkel túl az ökoháztartás-vezetés, valamint az ökogazdálkodás kialakításának és fenntartásának ismeretanyagával is. Kiemelten foglalkoztak az ökoturisztika, mint fejlődő gazdasági szegmens elemzésével és az abban rejlő lehetőségek bemutatásával. A képzés emellett bevezeti a résztvevő édesanyákat a vállalkozás-indítás rejtelmeibe, valamint fejleszti az ehhez szükséges alapvető idegen nyelvi és informatikai tudásukat.

A kisgyermekes szülők foglalkoztatási mutatóinak javítása érdekében a vállalkozóvá válás segítése egy hatékony eszköz. Az Ökomama programban így a résztvevők nemcsak a képzés keretében találkozhatnak vállalkozói ismeretekkel, de egy Vállalkozásfejlesztési Klub keretében minden héten konzultálhatnak szakértőkkel és egymással. A projekt célja, hogy a programban résztvevők, illetve a programot kívülről követők közül sok nő tudja és akarja vállalkozói formában működtetni egyéni ötletére alapozott tevékenységét, legyen az sajtókészítés, gyógynövénygyűjtés vagy öko-vendégfogadás. (www.okomama.eu)

A projekt átültetése a Fehérgyarmati kistérségbe megfontolandó, sőt érdemes lenne a helyi körülményekhez és igényekhez igazodó módosított projekt létrehozása, amely nemcsak a kisgyermekes anyukákra fókuszál, hanem segítséget nyújt minden a sorsát saját kezébe venni kívánó munkanélkülinek.

Képzés

A képzés nem szabad, hogy megálljon a háztáji gazdálkodásra épülő vállalkozások fejlesztésénél. Ha felkeltettük az emberek érdeklődését a gazdálkodás iránt, akkor lehetőséget kell biztosítanunk számukra, hogy minél jobb mezőgazdasági vállalkozókká váljanak. Ehhez szükséges a hatékony szak- és felnőttképzés biztosítása is. A mezőgazdasági vállalkozásokat tágabb értelemben kezeljük, hiszen a mezőgazdaságra épülő feldolgozóipart is ide soroljuk. A képzést a szakképzés szintjén egy mezőgazdasági szakképző iskola létrehozásával, míg a felnőttképzés szintjén egy többfunkciós mezőgazdasági tudásközpont létrehozásával képzeljük el.

Mezőgazdasági szakképző iskola

Bár a kistérség legnagyobb foglalkoztatója a mezőgazdaság, és véleményünk szerint az agráriumban található a térség főbb kitörési pontjai, ennek ellenére a legközelebbi mezőgazdasági szakiskola Mátészalkán működik. Fontosnak tartjuk, hogy minél közelebb vigyük az emberek-

³ A rozsályi Jóléti Alapítvány vezetőjének elbeszélése.

⁴ REGINA Alapítvány, Kontakt Alapítvány, Kopernikusz Innovációs Egyesület

hez a gyakorlatban is hasznos oktatás formáit azokban a térségekben, ahol e tudás kitörést jelenthet. Hiszen a többszörösen hátrányos helyzetű családok nem feltétlenül engedhetik meg maguknak gyermekeik távolabbi iskolában való oktatásának finanszírozását. Ezért az volna a minimális elvárás, hogy legalább a térségi központban működjön mezőgazdasági iskola, vagy a már működő szakközépiskola bővítse kínálati palettáját. Kutatásunk során megfigyeltük, hogy sokszor a helyi oktatás kínálati oldala nem alkalmazkodik a kereslethez. Erre panaszkodtak Rozsályon is, ahol lett volna igény hentes- és molnárképzésre, de nem indultak el ezek a képzések.

Mezőgazdasági Tudásközpont

A 2010-ben létrejött Szatmár-Beregi Natúrpark hamarosan átadja Kisar településén a látogatóközpontját, ahol a védett terület élőlényei, növényvilága kerül bemutatásra. Érdemes lenne itt egy Tudásközpont létrehozása is a kistérség mezőgazdasági jellegű induló és működő vállalkozásainak támogatására. Ez a tevékenység nem áll távol a szervezet eddigi tevékenységétől, hiszen sokat tettek a környezetbarát gazdálkodási formák terjesztéséért.

A Tudásközpont feladata összetett lenne:

- mezőgazdasági oktatás: A központ egy intellektuális centrum lehetne, ahol a mezőgazdaságban végzett, vagy a mezőgazdasággal foglalkozni kívánó fiatal gazdálkodók megismerhetnék a modern, földek minőségét megőrző gazdálkodási formákat (Pl. agrár-környezetgazdálkodás), valamint a régen népszerű, de ma már egyre kevésbé természetes hagyományos magyar növény- és állatfajtákat ismerhetnék meg a tagok.
- marketing/értékesítés: A programban résztvevők ötleteket kapnának arra, hogy miként építsék ki úgy kommunikációjukat, hogy az tükrözze az általuk és terményeik által képviselt értékeket nem csak a regionális vagy hazai, hanem az EU-s piacokon is.
- pénzügy: A gazdálkodáshoz szükséges pénzügyi alapokat sajátíthatnák el a programban résztvevők. Az oktatásban nem csak a pénzügyi, hanem a hosszútávon megtérülő szempontokra (földek minőségének megőrzése) is felhívják a figyelmet.
- fórum: A gazdálkodók egymással is tapasztalatot cserélhetnének annak érdekében, hogy minél hatékonyabban gazdálkodjanak, illetve lehetőséget teremtenek a gazdák hatékonyabb együttműködésére is.

Piacok kiépítése

A jól működő mezőgazdasági vállalkozások erősítésének, külső támogatásának érdekében fontosnak tartjuk a piacok általános kiépítését. Ez történhet a határ menti kapcsolatok erősítésével, vagy egy megfelelő infrastruktúra kiépítésével.

A piacok kiépítése a világháló segítségével - helyipiac.hu

A háztáji gazdálkodással megtermelt termékek országos disztribúciójának megszervezésére és a helyi gazdaságfejlesztési stratégiák kialakításának ösztönzésére jött létre a Helyi Termék Termelői Hálózat. A szervezet elsődleges célkitűzése, hogy a Kárpát-medencei magyar települések helyi termelését és az áralapok növelését ösztönözze, hálózati szintjeinek együttműködését koordinálja. A hatékony működés érdekében létrehoztak egy honlapot: <http://helyipiac.hu/>

A kezdeményezés célja, hogy a településeken termelt árukat, illetve helyi alapanyagokból feldolgozott termékeket, helyi, térségi és országos, szinten logisztikai központba gyűjtse, és nagyobb beszállítói igényeknek is megfelelő, egységes arculattal, piacra juttassa. A program kommunikációs platformja, és online Helyi Termék Gyűjtőpont Hálózata, a weboldal. A program küldetése, hogy a helyi erőforrások feltérképezésével, és összefogásával, a vidéki településeket sújtó gazdasági és társadalmi problémákat enyhítse, vagy megszüntesse. Célja, hogy feltérképezze, és értéket adjon a helyi termékeknek, együttműködésre, összefogásra, új ismeretek elsajátítására ösztönözze a helyi gazdaság szereplőit.

A kezdeményezés nagyon előremutató, szükséges volna azonban a honlap további fejlesztése, ugyanis jelenleg nem eléggé informatív és átlátható, ezáltal alapvető célját nem képes elérni.

ni. Konkrét megoldási javaslatokkal TDK dolgozatunkban éltünk (*Horváth – Mihály – Supka* 2013).

A határmenti kapcsolatok erősítése

Mivel a történelmi Szatmár megye, csupán egy kis része maradt a mai Magyarországon, úgy hogy a térség a valódi központját, Szatmárnémetit is elveszítette, alapvető fontosságú lenne a földrajzilag és történelmileg összetartozó térséget újra egyesíteni. A jelenlegi fejlesztések többsége infrastrukturális és a korábbi közlekedési kapcsolatok helyreállítását célozzák. Ezzel azt szeretnék elérni, hogy növekedjen a mobilitás az országok között és beindulhassanak az alulról szerveződő folyamatok. Szerencsére kulturális téren mindig is élénk volt a dialógus a felek között. Javaslatunk az volna, hogy a két ország hangolja össze a térség gazdasági fejlesztését, illetve hagyjon teret a helyi szereplőknek, hogy maguk alakítsák ki az új munkamegosztás rendszerét.

A rozsályi példa elterjedése

A piacok kiépítésével egy időben, vagy a piacok kiépítését követően történhet meg a rozsályi modell terjedése. Véleményünk szerint a modell nem nyújt megoldást a hosszú távú foglalkoztatási kihívásokra, de a közmunka ésszerű felhasználásának egy kiváló példája.

Rozsályon a közmunkaprogram keretében rengeteg tevékenység valósult meg az utóbbi években: a saját gazdaságukban a közétkeztetéshez szükséges alapanyagok nagy részét előállítják. Működtetik az egész gazdaságot, melyben a szántóföldi gazdálkodás mellett található gyümölcsös, kertészet, sertéstelep. Saját boltot üzemeltetnek, vágóhidat, betonüzemet működtetnek, mindehhez saját gépparkot tartanak fent. Felépítettek több közösségi teret, azaz kemencés házat, szabadtéri színpadot, sőt kialakítottak egy halastavat is, mindezekben túl pedig rengeteg további tervük van a falu és a közösség gazdagítására.

A rozsályi modell fokozatosan, a rendszerváltás óta alakul. Mára a közfoglalkoztatás és a munkaszervezés iskolapéldája. Az önkormányzat nem alkalmaz "látszat foglalkoztatást", azaz csak akkor vesz fel embereket, ha tud is nekik érdemi munkát adni. A falu gazdaságában tavasztól ősziig így 70 embert tudnak foglalkoztatni. Többnyire mezőgazdasági munkákat végeznek, de a faluban például közmunka keretében találkoztunk bolti eladóval is. Még ekkora mértékű foglalkoztatás mellett is mintegy 60 fő állástalan ember él a településen. Az itt dolgozóknak meg kell felelniük szigorúan a közösség magatartási normáinak. Amennyiben valaki nem felel meg, az nem kaphat esélyt arra, hogy legközelebb részt vegyen a programban.

A falu teljes eszközparkjához is bárki hozzáférhet, ha szüksége van valamilyen szerszámmra. Ugyanakkor, ha valaki bármiben szándékosan kárt tesz vagy eltulajdonít, akkor ugyanúgy nem lesz lehetősége később az önkormányzatnál állást találnia. A hosszú évek során itt kialakult szabályok eredményeként a közmunkában foglalkoztatottak meghatározó többsége visszatérő, akik nagy szorgalommal és munkamorállal rendelkeznek, példát állítva az önhibájukból állástalanoknak.

A rozsályi modell sok összetevőből áll (*Horváth* 2013), ugyanakkor terjeszthetőségéhez három dologra van szükség: az önkormányzat tulajdonában lévő termőföldre⁵, összetartó közösségre és egy karizmatikus vezetőre. A következőekben javaslatokat teszünk utóbbi két előfeltétel fejlesztésére.

Együttműködés egyetemekkel a közösségfejlesztés megvalósításáért

Javaslatunk egy komplex fejlesztési program volna, amely kapcsán az egyetemek, és a hallgatók dolgoznának a közösségfejlesztéssel kapcsolatban egy-egy probléma feltárásán és feloldásán. Elvárás lenne, hogy a szakértők gyakorlatba is átültessék tudásukat, mely egyszerre nyújtana

⁵ A Start Munkaprogram keretén belül 2013-ban már termőföldeket is biztosít az állam az önkormányzatoknak (kormany.hu)

hasznát a helyi társadalomnak, illetve gyakorlati tapasztalatokat a hallgatóknak, jövőbeli szakembereknek. A finanszírozás projekt alapú lenne, melyben egyetemek és önkormányzatok közösen pályáznának, valamilyen közösségfejlesztési témában. A program kidolgozásának alapja a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség korábbi projektje lehetne, amelyben például a Budapesti Corvinus Egyetem az Encsi Kistérség partnereként vesz részt (*hakosz.hu*).

Polgármesterek továbbképzése

Tapasztalataink azt mutatják, hogy szerencsés az országban azok a falvak voltak sikeresek, ahol egy karizmatikus, elhivatott és tájékozott polgármester a vezető. Egy-egy kistelepülés életében nagyon nagy szerepet játszik választott vezetője, aki ha nem rendelkezik a szükséges kompetenciákkal, akkor annak súlyos következményei lehetnek a helyi társadalomra nézve. Javaslatunk szerint rendszeresíteni kellene továbbképzéseket a megválasztott polgármestereknek, annak érdekében, hogy minél hatékonyabban használják ki a hatalmukkal járó lehetőségeket a közösségépítésben is. Ezek a továbbképzések akár fórumként is szolgálhatnának a polgármesterek számára, ahol megbeszélhetnék a közösségfejlesztéssel kapcsolatban felmerült kihívásokat, feladatokat, és megoszthatnák egymással tapasztalataikat.

Konklúzió

Fontosnak tartjuk azt, hogy a kistérség saját, belső erőforrásaiból építkezzen elsődlegesen. Az általunk kiemelt két belső erőforrás a mezőgazdasági művelésre alkalmas földek és a munkaképes korú lakosság magas aránya. Tanulmányunkban rövid és középtávú fejlesztésekben gondolkodtunk, a munkaidényes, környezeti tulajdonságokat figyelembe vevő mezőgazdaság és az erre épülő feldolgozóipar fejlesztésére fókuszáltunk. Konceptiónkban arra törekedtünk, hogy képesé tegyük a helyi lakosságot arra, hogy hosszú távú célkitűzéseit maga határozza meg és képes legyen azokat elérni is. Egy ennyire periférikus, elmaradott térségben is léteznek pozitív példák, figyelemre méltó kezdeményezések, amelyeket követve egy-egy kistérség képes lehet felemelkedni. Ezeket kell kiemelni, a figyelem középpontjába állítani.

Felhasznált irodalom

- Belügyminisztérium: <http://www.kormany.hu/hu/belugyminiszterium/kozfooglalkoztatasi-helyettes-allamtitkarsag/hirek> letöltés ideje: 2013. 04. 30.
- FAZEKAS S. (2013): www.budaorsiinfo.hu/?p=47072 letöltés ideje: 2013.03.17.
- HAKÖSZ honlapja: <http://www.hakosz.hu/foglalkozunk/egyetemi-kistersegi-partnersegi-program/> letöltés ideje: 2013.03.21.
- HORVÁTH Á. – MIHÁLY M. – SUPKA B. (2013): A Fehérgyarmati kistérség elemzése – Foglalkoztatási lehetőségek a szilva hazájában. TDK dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem
- HORVÁTH Á. (2013): *Élelmiszer-önrendelkezés Magyarországon – Rozsály, az önellátó falu*. Szakdolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem
- MISI S. – MARKÓ L. (1977): *A háztáji és kiegészítő gazdálkodás*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Ökomama honlap: www.okomama.eu letöltés ideje: 2013.03.10.
- Váti, Területi Információs és Elemző Rendszer: www.teir.hu letöltés ideje: 2013.03.20.

KITEKINTŐ

Könyvismertetés

Győrffy Ildikó:

Tóth Géza: Az elérhetőség és alkalmazása a regionális vizsgálatokban

A gazdaság térbeliségének előtérbe kerülésével a fekvés, elérhetőség regionális fejlődésre gyakorolt hatásának elemzése egyre gyakoribb kutatási téma. A vonatkozó hazai és nemzetközi vizsgálatok kiindulópontja leginkább annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy azok a térségek, amelyek kedvező elérhetőségűek, egyértelműen fejlettebbek-e, azonban az erre irányuló módszertani és elméleti háttér, a kutatások kiindulópontja igen különböző.

Tóth Géza figyelemfelkeltő, rendkívül aktuális és multidiszciplináris kérdéseket vizsgáló tanulmánya a Központi Statisztikai Hivatal gondozásában, 2013-ban került kiadásra. A hiánypótló tanulmánnyal a Szerző célja az volt, hogy a napjainkban, társadalmi-gazdasági kontextusban is sokat tárgyalt elérhetőségi hatásokat rendszerezze, rámutasson az elérhetőség mérhetőségének többirányú megközelítésére és a különböző analógiákon alapuló módszerek közötti különbségekre. A bemutatott modellek elengedhetetlen részét képezi az elméleti háttér, amelyről részletgazdag ismereteket szerezhet az Olvasó.

Mind az elérhetőségnek, mind a hozzá fűződő kiszolgáló infrastruktúrának a fogalmát a különböző megközelítések más-más módon definiálják. A könyv első fejezeteiben rendkívül átfogó összeggést kapunk az elérhetőséggel foglalkozó kutatók eltérő, és esetenként ellentmondásos megközelítéseiről. A releváns szakirodalomban jól ismert fogalmaktól a kevésbé elterjedt meghatározásokon keresztül a Szerző számos szempontból értékeli az összefüggéseket, koncentrálna többek között az időbeli elérhetőség, területhasználat, közlekedési rendszer, egyéni mobilitás területeire. A Szerzővel egyetértésben, az egyik legrelevánsabb megközelítés Fürst-Schürmann-Spiekermann-Wegener definíciója: az elérhetőséget a közlekedési rendszer fő termékeként említi, amely csupán helyzeti előnyt vagy hátrányt mutat más térségekhez viszonyítva, nem konkrét gazdasági előnyt. Szintén figyelemre méltók a földrajzi és gazdasági periferialitás kölcsönhatását tárgyaló megközelítések, amelyekre a Szerző a későbbiekben a gyakorlati példákon keresztül is visszatul.

A gyakorlatban a közlekedési hálózatok tervezése során nem érvényesül bizonyíthatóan több releváns elérhetőségi szempont, amelyhez az is hozzájárul, hogy – bár az elérhetőség többféle módon és tartalommal mérhető – nem létezik általános szabály, a gyakorlatban komplex, minden elemre kiterjedő elérhetőségi mutató. Ezt a problémát ellensúlyozva a tanulmány számos javaslatot ismertet az indikátorok csoportosítására, kialakítási rendszerére vonatkozóan, az Olvasó átfogó képet kap az elérhetőségi (infrastruktúra, személy- és haszon alapú, elhelyezkedésen alapuló) mutatókról. A Szerző emellett kiemelt szerepet szánt az ezt követő fejezetekben a mérhetőség igazolására, hasznos adalékot adva a közlekedésfejlesztés gyakorlati kérdéseire.

Az elérhetőségi modelleket részletesen bemutató fejezetek rendkívül értékes részét képezik azok a képletek melletti magyarázatok, ill. a konstansok meghatározásának menetéről szóló alpontok, amelyek segítségével a téma iránt érdeklődők könnyebben rekonstruálhatják a számításokat. Bár a Szerző leszögezi – pl. a modellek és az ellenállási tényezők megválasztásánál –, hogy csupán ajánlásokat fogalmaz meg, a bemutatott modellekben szereplő konstansok számításának magyarázata, a megfelelő eszköztár meghatározásának módja, vagy az egyes lépések szükségességének miéртje rendkívül logikus és érthető, kiváló alapot adva a témában kutatni szándékozó Olvasóknak. A vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalomban a számítási háttér ilyen alapos bemutatására – ismereteim szerint – nincs konkrét példa.

Az elméleti vonal mellett „Az elérhetőségi modellek és a valóság” c. fejezetben már gyakorlati példákat láthatunk a modellek alkalmazhatóságára, konkrétan a közúti forgalom leírására, kiindulva a Szerző kérdéséből: „lehet-e a modellekből megállapított következtetéseket a valós társadalmi térre alkalmazni?”. A példák egységes tartalmi felépítése biztosítja a modellek sajátosságainak összehasonlíthatóságát, a gyakorlatban történő alkalmazhatóságot. A magam részéről legszimpatikusabbnak tartott gravitációs analógián alapuló modell mellett többek között az infrastruktúra alapú, vagy az elhelyezkedésen alapuló modellek bemutatásán keresztül jó példákat láthatunk és választ kapunk a tanulmányban arra vonatkozóan, hogy egy adott területi beosztás (jelen esetben kistérségi szint) mellett mely számítások eredményezik a legjobb megközelítést. A számításokat részletező alfejezeteket kötelező olvasmányként ajánlom azon kutatóknak, akik egy-egy térség vonatkozásában a várható forgalom előrejelzésére tesznek kísérletet.

A forgalom modellezésén túl az Olvasó egyre izgalmasabb összefüggésekre kap választ: nevezetesen, hogy milyen módszerek segítségével mutathatjuk ki az elérhetőség és a gazdasági teljesítmény igen komplex, leginkább indirekt kapcsolatát.

Az erre irányuló, elérhetőséggel kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatások elsősorban a térbeli távolságok gazdasági-társadalmi folyamatokra irányuló hatásával, a gazdaság térszerkezetéből adódó kérdésekkel foglalkoznak. A közgazdaságtanban különösen elterjedt a térszerkezet és a növekedés kapcsolatának vizsgálata; a modern növekedésemelvények már előtérbe helyezik a gazdaság térszerkezetéből adódó hatásokat. Kétségtelen, hogy a jobb elérhetőségi feltételek fejlesztő hatása érvényesülhet a kereskedelem, szolgáltatások területén, előnyt hozhatnak a helyi vállalatoknak a szállítási költségek megtakarítása, piacbővítés által, javíthatják a lakóhely minőségét is, azonban a közlekedési infrastruktúra-fejlesztések egyértelmű hatásait nehéz kimutatni. A közúti infrastruktúra kiépültsége és az egyes, fejlettséget jelző indikátorok közötti ok-okozati viszonyok tisztázatlanok, ahogy az sem igazolt, hogy a fejlesztési politikák által kezdeményezett infrastruktúra bővítés csökkentené a regionális különbségeket; azaz az infrastruktúrabefektetések hasznossága a területi fejlődés szempontjából nem kizárólagos.

Az elérhetőség és a fejlettség közötti összefüggéseket a Szerző hazai példán keresztül több vonatkozásban vizsgálja, fejlettségi indikátorként kezelve az elérhetőségi mutatókat. A shift-share elemzést bemutató fejezetben a strukturális és lokális hatásokat különválasztva az Olvasó választ kap arra, mennyiben felelős az elérhetőség a területi különbségek (jelen vizsgálatban a jövedelmi előny vagy hátrány) kialakulásában, egy térség kedvezőtlen helyi adottságait vajon képes-e mérsékelni a kedvező elérhetőségi helyzet?

Az útelemzést 14 elérhetőségi, társadalmi és gazdasági indikátor bevonásával mutatja be a Szerző. Az ok-okozati kapcsolatokat feltáró útmodell többek között azért is kedvelt eljárás, mert a közvetett hatásokra is rámutathatunk. Azon indikátorok hatását is figyelembe vehetjük a vizsgálat során, amelyek önmagukban nem hatnak pl. a fejlettségi viszonyokra, de egyéb magyarázó változókon keresztül igen. A tanulmányban részletes értelmezésre kerültek a regressziós eredmények; érdekes összefüggéseket olvashatunk például az elérhetőség-pénzügyi vállalkozások aránya-fajlagos öregségi nyugdíj indikátorok kapcsolatáról, vagy arról, mivel magyarázza a Szerző a 2004-hez képest több szempontból eltulodást mutató 2008-as állapotot.

A tér és a tömegek kapcsolatát, potenciál szétválasztását tárgyaló fejezet a szakirodalomban jelen ismereteim szerint egyedülálló és szintén rendkívül értékes része a tanulmánynak. A Szerző abból a problémából indul ki, hogy „egy adott potenciálértékről nem állapítható meg közvetlenül, hogy az a struktúrának, vagy pedig a tömegek elhelyezkedésének, illetve a térszerkezetnek, vagy pedig a saját tömeg hatásának következménye-e”. Az eredményeket jól szemléltetik, megértésüket nagy mértékben segítik a tanulmányban szereplő térképek; felhívják az Olvasó figyelmét a térszerkezet formáló elemekre, a térszerkezetet hozzávetőlegesen követő tömegeloszlás szerepére, illetve a népességtömeget reprezentáló saját potenciál részesezésére az összpotenciálon belül. A Szerző ezt követően arra is kitér, hogy ezen összetevőktől mennyiben függ a közúti forgalom volumene.

A tanulmány záró fejezetében a Szerző további példákkal támasztja alá az elérhetőségi vizsgálatok gyakorlati alkalmazásának fontosságát. Magam részéről a várossá nyilvánítás problémakörében vizsgált önálló elérhetőségi térségek lehatárolását, valamint az elérhetőség és a belföldi vándorlás kapcsolatának elemzését tartottam a legérdekesebb felvetéseknek, de az érdeklődő Olvasó számára a budapesti agglomeráció kiterjedésének számszerűsítése, valamint az elérhetőség és az idegenforgalmi bevételek modellezése is igen hasznos adalékokat nyújt. A Szerző által ajánlott jövőbeni kutatási irányok hasonlóan érdekes és egyedülálló elemzéseket helyeznek kilátásba.

A rendkívül igényes megjelenésű tanulmánykötet, mely a Kiadót is dicséri, nagyon hasznos útmutató a szakterület kutatói számára. Bár, a Szerzőt idézve a tanulmánykötet elsősorban társadalomföldrajzi indíttatású, a téma megközelítése és feldolgozásának módja egyaránt ajánlható más társadalomtudományi tématerülettel foglalkozó elméleti és gyakorlati szakembereknek, hallgatóknak, érdeklődő Olvasóknak.

Benedek József:

Kuttor Dániel: Kelet-Közép-Európa változó gazdasági térszerkezetének modellezése

Jelentős nemzetközi szakirodalom foglalkozik a regionális fejlődés és a gazdasági térszerkezet vizsgálatával, ezért az olvasó érdeklődéssel veszi kézbe Kuttor Dániel könyvét és jogosan fogalmazza meg az alapvető kérdést: mit ad hozzá az ismert tényekhez, folyamatokhoz az új munka? A választ már a recenzió elején megelőlegezhetjük, hisz a Szerző átfogóan és komplex módon tárgyalja a gazdasági és politikai átmenet területi hatásait, szakmailag megalapozott és meggyőző válaszokat adva a Visegrádi Négyek térszerkezetében bekövetkezett változásokkal kapcsolatos kérdésekre.

A bevezető részben néhány apró, de fontos pontosítás történik a megvizsgált terület (Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország) nagytérségi besorolását és megnevezést illetően, valamint a térinformatika területi elemzésekben betöltött szerepére vonatkozóan. Ezt követi az empirikus vizsgálatok elméleti háttérének átfogó rendszerezése, ahol a telephely- és növekedésemlékek szintézisének kiemelkedő szerep jut, feltételezhetően abból a nem minden alapot nélkülöző megfontolásból, hogy ezen két nagy elméletcsoport kínálja a legmegfelelőbb fogalmi kereteket a kiválasztott jelenség eredményes vizsgálatára.

A következő fejezetben átfogó képet kapunk a területi egyenlőtlenségek hazai és nemzetközi szakirodalmáról, elsősorban különböző statisztikai és térökonometriai elemzések és egyes területegységek konvergencia-vizsgálatai alkotják a további, egyéni elemzések módszertani-fogalmi bázisát. Érdemes lett volna talán részletesebben kifejteni Martin Ravallion differenciált egyenlőtlenség fogalmát (abszolút és relatív) és ezt az empirikus elemzési részben is valamilyen módon operacionalizálni, tekintettel azokra az aktuális kísérletkerekre, amelyek célja az, hogy a GDP-alapú egyenlőtlenség- és polarizáció mérésekre megfelelő, a regionális politikában is alkalmazható alternatívát találjanak.

Az empirikus vizsgálat a régiók közötti fejlettségi szintben fennálló területi egyenlőtlenségek idősoros, NUTS 2-es szintű vizsgálatával kezdődik. Kiemeljük több statisztikai alkalmazás használatát: szóródás terjedelme, duál mutató, szórás, relatív szórás, Hoover-index, logaritmusos szórás, egy komplex egyenlőtlenségi mutató. Valamennyi egyértelműen igazolja a Williamson-féle hipotézist, azaz a diszparitások gyors növekedését, párhuzamosan a gazdasági fejlődéssel. A regionális konvergencia vizsgálata hasonló gazdasági szerkezetű és fejlettségű régiók által alkotott konvergencia klubok létét igazolja. Kiemelkedik a fővárosi régiók csoportja, magas jövedelemszinttel és gyors növekedéssel, egy, eredetileg közepes jövedelmi helyzettel rendelkező, de pozíciót veszítő csoport (Nyugat-Pomeránia, Északnyugat-Csehország és Nyugat-Dunántúl), illetve egy pozícióját javítani tudó csoport (Nagy-Lengyelország, Közép-Csehország, Közép-

Dunántúl és Nyugat-Szlovákia). A leghátrányosabb helyzetű régiókhöz tartoznak Dél-Dunántúl és a délkelet-lengyelországi térségek.

A területi egyenlőtlenségek makrogazdasági összefüggéseinek vizsgálatával a Szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a Visegrádi Négyek európai integrálódása és globalizációja a területi differenciálódást erősítette. Az utóbbi a gyorsabb ütemű növekedési periódusban volt a legerőteljesebb. Az így megerősödött területi polarizáció legfontosabb külső tényezői az exportkapcsolatok és a külföldi működő tőke földrajzi koncentrációja voltak. Csehország, Szlovákia és Magyarország fővárosi régiói a külföldi működő tőke kétharmadát koncentrálják, míg Lengyelországban a megoszlás kiegyensúlyozottabb. Ez a nagyfokú koncentráció lényegesen hozzájárul a duális, centrum-periféria térszerkezet erősítéséhez. A belső tényezők közül, a régiók humán erőforrása (különösen a felsőfokú végzettségűek aránya) és kutatási-fejlesztési kapacitása mutatják a legszorosabb kapcsolatot a területi egyenlőtlenségek alakulásával. Igazolódott a földrajzi pozíció fontossága, a „nyugat-keleti” fejlettségi lejtő világos körvonalazódásával. Mindez előrevetíti a szükséges regionális politikai intézkedések irányát és prioritásait.

Rendkívül hasznosnak bizonyul a régiók gazdasági, társadalmi és infrastrukturális szempontok alapján történő klaszterelemzése, amely lehetővé teszi az átmeneti időszak vesztes- és nyertes régióinak beazonosítását. A fővárosi régiók mellett, a változatos gazdasági szerkezettel, képzett munkaerővel és kedvező (nyugati) földrajzi pozícióval rendelkező régiók tudtak gyorsabban és sikeresen alkalmazkodni a globálissá vált verseny feltételeihez. Ezzel ellentétben, a kedvezőtlen (keleti) földrajzi fekvésű, alacsonyán képzett munkaerővel és diverzifikálatlan gazdasági szerkezettel rendelkező térségek jelentős alkalmazkodási és szerkezetváltási nehézségekkel rendelkeznek. A területi autokorreláció alkalmazásával megvizsgált szomszédsági viszonyok mozaikos megoszlást tükröznek, ahol a jelentős különbségek nem a határregiókban, hanem a fővárosi térségek és a velük szomszédos régiók között számottevőek.

Összegezve, Kuttor Dániel könyve jelentős új, empirikus tényanyagot szolgáltat Közép-Kelet-Európa térszerkezetére, a területi egyenlőtlenségek oksági összefüggéseire vonatkozóan, ezért ajánlom diákoknak és tanároknak egyaránt figyelmes olvasásra és elmélkedésre.

Angol nyelvű összefoglalók /Summaries*Oto Hudec - Nataša Urbančíková***Unlocking Potential of Social Capital in the Border Regions**

Whilst the lagging regions may consider regional inequalities as a proof of regional unfairness, the well developed and successful might view the less developed regions as obstructing them in their movement to prospering. The differences aggravate often the social tensions based on ethnic, cultural, geographical, linguistic or religious differences, what is one of reasons to mitigate regional disparities. The mechanisms of regional convergence and divergence are well described, although there exist several other factors such as national factor of regional dependence or border factor that work as obstacles to spatial spillovers.

In a light of the recent theoretical research, regional growth depends on a number of external and internal qualitative attributes, formal and informal institutions, regional innovation system, knowledge base, social capital, innovation governance, etc. The attributes can be summarised for both regions by defining problem areas and Regional innovation system deficiencies based on (Tödting, Trippel 2004, Cooke 2004, Asheim et al. 2007). Both regions show mixed characteristics of both old industrial (OIR) and peripheral regions (PR).

The border, national effect and lock-in factors are studied on the example of two border regions of Northern Hungary and Eastern Slovakia. Both of them are border regions, including the Schengen border with the Ukraine. In a comparison to quickly growing metropolitan regions of Budapest and Bratislava, raising regional disparities between the capitals and the north/eastern parts of the countries are typical after unlocking the regional potential in the open economic space of European Union.

From the economic point of view, both regions show up similarities such as heavy industry heritage, peripheral position to their metropolitan regions, similar level of regional GDP, similar degree of rurality – it means an expectation of the same problems and assumption of cross-border understanding. On the other side, the historical, cultural, political, legal conditions of transboundary activities make the development process of potential consistent economic space rather complex. The analysis of the circumstances, based on empirical study (interviews, focus groups) with a greater focus on Košice region, is giving several important answers about the existing social capital, regional cooperation, attitudes of the stakeholders, potential and ideas in the cross-border context of Northern Hungary and Eastern Slovakia.

*Szakály Dezső***Technological war – What makes the hidden keys of modernisation?**

Growth trends of technological industry have increasingly been determined by the supply of rare earth elements (REE). Developed countries with their own supply of REE, like the USA, Canada or Australia, have competitive advantage and try to reach independence. As a result of the price increase of REE's, many REE projects started and the prices of the shares of mining companies that promise the opening of emerging new mines had started to increase by the end of 2011.

Martina Prochádzková

Regional innovation networks from two perspectives – innovation as an essence of local development (The Case of Slovak region)

Diversity of human knowledge which can be considered as a precondition of technological change leads to more or less economic development. The role of space could not be ignored and it is necessary to understand why networks of innovative actors can have a local dimension which is stronger or weaker in the sense of economic geography and economics of knowledge. The paper uses social network analysis to create networks of innovative actors – one for innovators and one for inventors. The main aim of applying mentioned concepts is to recognize actors that can be considered as carriers of knowledge and to identify differences among them. Calculated characteristics of networks suggest that in the case of Košice region, the bulk of knowledge can be found on the inventor's side.

Ivana Hvižd'áková

National Factors of Cluster Development and Management

The changing environment puts pressure on performance of business. In order to stay competitive firms create clusters, which require a more collaborative management; collaborative in the sense of creating relationships and trust, working on mutual investment and innovation projects and looking for ways to finance this change. The factors, which influence cluster development and also management, may come from the micro as well as the macro level. The aim of the article is to study the impact of national factors on cluster development and management in the EU countries. The results of analysis suggest that social capital dimensions have a differing influence on the proportion of clusters in an economy, while the level of innovation performance has a positive influence.

G. Fekete Éva

Employment expansion in the local primary labour market

Globalisation of nowadays has strengthened the appreciation of the formerly attenuated role of locality in territorial development. To think “glocally”, it is inevitable to get to know locality deeperly that encompass the members of the society directly and that determines the framework of our everyday activities. Moreover, it is also necessary to get to know deeperly how locality is related to globalisation, to review our local possibilities and to prepare for their exploitation. The expansion of employment can basically be promoted in three areas: with the strengthening of local – mainly small – enterprises, with the public employment realised by the state and the municipalities and by the social enterprises of social economy. The study deals with the first one, i.e. with the employment expansion realised by the enterprises of the local economy.

Iveta Korobaničová

**Marketing in Small and Medium Enterprises
A case study in Slovakia**

The position of Small and Medium Enterprises (SMEs) in global environment is inevitable and extremely important because of their significant contribution to the economic development. In recent competitive market society, the application of marketing principles is one of the fundamental preconditions of its success. Today, marketing must be understood as means of satisfying customer's needs. The author tries to emphasize these aspects by analysing of customer's behaviour in the Slovak Republic and by the process of implementing the marketing principles into the company policy.

Siposné Nándori Eszter

Territorial differences of poverty and happiness in Europe and in the world

The study examines poverty in the regions of the world and in the countries of Europe. Then, it examines the regional differences of wellbeing and subjective assessment of happiness, by comparing them to the regional differences of income rates. The study highlights that happiness and material wellbeing are not always strongly correlated, i. e. people living in countries with the highest gross domestic products are not necessarily the happiest in the world.

Martus Bettina

Where is the (age) limit?

Consequences of child labour and possible solutions.

Many problems can be found in developing countries, out of which some have an effect on developed regions as well. An example to these problems is child labour. It is important to deal with this as child labour has serious macroeconomic consequences that can influence the growth and the development of the country. Many national and international solutions have been worked out to solve the problem and many of them have had serious results, but the employment of children is still a big issue.

Czifra Laura, Mészáros Aranka

Handing over the baton: new generations in the workplaces

The topic of generations has been increasingly highlighted either in workplaces or in the private sector. Generations have always been different from each other. Researchers, however, have found out that young generations of nowadays are different from the older generations in several aspects. As a result of the social, welfare and economic changes of the 1990s, the youth have new habits, circumstances and conditions and therefore their needs have changed as well. An HR specialist has to ensure certain HR functions for the employee. Career management and the development of labour force have become increasingly important. Within an organisation, each generation can usually be found, so it is important to make them ensured that each generation is valuable.

Horváth Ádám - Mihály Melinda - Supka Bálint

Employment opportunities in the micro region of Fehérgyarmat

The research was made in one of Hungary's most peripheral micro regions at the Ukrainian-Romanian-Hungarian triple border. The authors argued for the regional development which is based on the local resources. The two main resources of the micro region of Fehérgyarmat are the arable lands and the labor force. Building on these two resources the focus of the development proposals are the eco-minded agriculture and the eco-minded manufacturing industry built on the agricultural products produced in the micro region. Making a strong eco-minded agricultural region from the micro region of Fehérgyarmat, the authors determined a development proposal which consists of four stages. Stage one is to trace back the people who have been unemployed for a long time a possible way to reach this is to reintegrate backyard farming for the households. When people are opened for farming can they learn how to make marketable agricultural entrepreneurship. To reach this at stage two we give some ideas how to form the educational system to teach entrepreneurial skills. A good way to strengthen the new enterprises is to build up new markets for them with new channels (helyipiac.hu via the web) or refresh older markets (transboundary networking). These three stages are linearly built on each other, but the fourth is a bit parallel with them. At the fourth stage we introduce a special model for developing employment rate. The reason why the model of Rozsály is special is that it is based on convergence and strong community.

Szerzőink

<i>Czifra Laura</i>	emberi erőforrások alapszakos hallgató, Szent István Egyetem
<i>G.Fekete Éva</i>	egyetemi tanár, Miskolci Egyetem
<i>Horváth Ádám</i>	MSC hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem
<i>Ivana Hvižd'áková</i>	doktorandusz, Kassai Műszaki Egyetem
<i>Iveta Korobaničová</i>	adjunktus, Kassai Műszaki Egyetem
<i>Martina Prochádzková</i>	doktorandusz, Kassai Műszaki Egyetem
<i>Martus Bettina</i>	doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem
<i>Mészáros Aranka</i>	egyetemi docens, Szent István Egyetem
<i>Mihály Melinda</i>	MSC hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem
<i>Nataša Urbančíková</i>	egyetemi docens, Kassai Műszaki Egyetem
<i>Oto Hudec</i>	egyetemi docens, Kassai Műszaki Egyetem
<i>Siposné Nándori Eszter</i>	egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem
<i>Supka Bálint</i>	MSC hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem
<i>Szakály Dezső</i>	egyetemi docens, Miskolci Egyetem

Szerzőink figyelmébe !

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

- A „Tanulmány” rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.
- A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk
- A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)
- Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.
- Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása

- Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.
- Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.
- Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.
- Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.
- Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címei vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.
- Szövegközi kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

- Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.
- Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: (*1. ábra*) vagy (*1. táblázat*).
- Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „*Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.*” megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

- Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző *vezetéknévét* és a kiadását évét zárójelbe téve. Pl.: (*Conti 1993*). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (*Conti 1993, 76*) vagy (*Conti 1993, 76-86*). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.
- *Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.*
- A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.
- A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:
Könyv: szerző (megjelenés éve) A mű címe, a kiadó neve, a kiadás helye.

Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve) A cikk címe. – *A folyóirat neve.* (Az évfolyam sorszám, a szám sorszám, a cikk kezdő és befejező oldalszám).

Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve) A cikk címe. *A gyűjteményes kötet címe.* – Szerkesztő(k) neve (szerk. vagy ed(s), vagy Hrsg.), a kiadó neve, a kiadás helye, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszám.

Példák:

CRONAUGE, U. (1992) *Kommunale Unternehmen.* Erich Schmidt Verlag, Berlin.

ALCHIAN, A.-DEMSETZ, II. (1972) Production, information costs and economic organisation. – *America Economic Review*, 2. 775-795. o.

PÉTERI G. (1991) Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. – Kozma T. (szerk.) *Önkormányzat és iskola.* Oktatókutató Intézet, Budapest, 122-154.o.

Köszönjük!

Szerkesztőség